د مشروطیت غورځنګ

په افغانستان کې

لیکوال:

پوهاند عبدالحی حبیبي

ژباړن:

عبدالقیوم حکیمزی

Ketabton.com

Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم	:: د مشروطیت غورځنګ، په افغانستان کې
لیکوال	:: پوهاند عبدالحی "حبیبي"
ژباړن	:: عبدالقیوم حکیمزی
خپرندوی	:: د افغانستان دکلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
د خپرونو لړ	:: (۶۲)
د چاپ زیار	:: ملوك رغون
کمپوز	:: محمد هاشم اصفي
کمپوزځی	:: افغان کمپوزنګ سنټر ـ جلال آباد
چاپ شمېر	:: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپ نېټه	:: ۱۳۸۳ل/۲۰۰۴م
چاپځی	:: د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه

Tel/Fax:+92-91-2564513/E-mail:danish2k2000@yahoo.com

د خپرندوی ټولنې یادښت

لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبیبي (رح) د لومړي ځل لپاره د مشروطه غوښتونکیو د مبارزو او کارنامو یو داسې له واقعیتونو ډک تاریخي کتاب "جنبش مشروطیت" ولیکه چې د تاریخي اثارو په کتار کې یو یاد او نایابه اثر وګڼل شو. څرنګه چې دغه له ارزښته ډک اثر په دري ژبه لیکل شوی و او په پښتو یې راړول ضروري ګڼل کېده نو د هېواد وتلي لیکوال او ژباړونکي عبدالقیوم حکیمزي په پښتو وژباړه دا دی اوس د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا، د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د بېرته ګټلو او د غازي امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ، د هغه نړیوال سیمینار په ویاړ خپور شو چې "غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم جوړېږي. په دې هیله چې دغه اثر د ټولو پخو او تنکیو لیکوالو او تاریخلیکونکو لپاره ډېر څه له ځانه سره ولري دا ناسې او دا همدغه تاریخي کتاب "په افغانستان کې د مشروطیت غورځنګ" په ټوله کلتوري مینه د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

l Library

لومړی څپرکی

په افغانستان کې دمشروطیت غورځنګ مخکینی لرلید

دنولسمی پیړی په پیل کې هغه وخت چې انګلسی استعمار په هند کې خپریده اوله خیتځ څخه دصنعتی انقلاب نښي او داروپا مدنیت ددرانیانو دامپراطوری ختیځو سرحداتو ته رارسیده افغانستان دامو او بخارا دشمال دځمکو او دلویدیځ دلوری دقاجاري فارس دهیواد سره داقتصادي اړیکو پراختیا موندلی وه او ددغو دری واړو هیوادو سره دسوداګروتګ راتګ او سوداګری دمالونو تبادله کیدله.

دافغانستان خلک چې په ښارونو او دربارونو کې دنیمه فیوډالی شرایطو سره مخامخ وُو، په کلیوکې یې په هغه دهقانی او لاسی صنایعو او اقتصاد کې ژوند کاوه کوم چې دفیودالی څخه په مخکی دورو یې تکیه درلودله. او دکلیوسئیا سی اړیکي د دربارونو او دښا ری بازارونو سره ډیری لږی وی.

په داسی حالاتو کې نه قوی مرکزی دولتونو وجود درلوده اونه هم هغه مرکزی وحدت یا یووالی کوم چې دسدوز زایي احمدشاه دمړینی څخه وروسته رامنځته شوی وُو . ځکه شهزاده ګانو او دقدرت دلاس ته راوړلونوو مدعیانو یعنی دسردا ر پاینده خان (بارکزاي ورونو) کورنی همیشه یو دبل سره لاس او ګریوان ووُ او

احمدشاهي متحدالمرکز هیواد دبی اتفا قی او تجزیي سره مخامخ ووُ .

پدی وخت کې دتزاری روسیی دقواو دپرمختګ نښی نښا نی هم دمروی او اموسو اصلوته راورسیدی. او ددغه دولت استازی دوتیکویچ په نامه په کابل کې دامیر دوست محمد خان در با ر ته راغی (١٨٣٧). په کلکته کې دانګلیسی استعما ر نایب السلطنه لاردا کلینډ دتزاری لښکرو داحتمال یر غل دمخنیوی لپاره په افغانستان باندی دیرغل او وړاندی تګ طرحه جوړه کړه. او په ١٨٣٩ م کال کې داندوس څلورپنځوس زره کسیز پوځ دجنرال لکن په قوماندانی او دخپل سیاسی نماینده مکناتن په لارښوونه دکویټی او سیند درود دغاړی او کوږک دلیاری دکندها ر خوا ته راوخوځاوه، د افغان او انګلیس لومړی جګړي د (١٨٣٩-١٨٤٢ م) کلونو پوری دوام وکړ. د دې لپاره چې د افغانستان خلکو د توری په زور ټول یرغل کوونکی پوځ له مخه یوړ او پاتي کسانو یې افغانستان پریښود او هغه یې بیرته شړل شوي امیر دوست محمدخان ته وسپاره.

انګلیسي یرغل ګري قواوي چې د افغانستان د ملت د عمومي قیام پر مقابل کې د پښو ولویدي او انګلیس سیاست مدارانو دغه اور چې په خپل لاس یې لګولي وو. د کلکتي څخه کابل ته یې د نوموړي امیر په بیرته رالېږلو سره مړ کړ (١٨٤٣م).

پدغو سختو شرایطو کې د فارس قاچاري دولت هم ارام کښیناست او قاچاري فوځیانو څو ځلي په هرات حملي وکړي، ولي زړورو هراتیانو د زیاتو تاوانونو او محاصرو د زغملو او د قوي مقاومتونو

l Library

څخه وروسته قاجاري قواوي يې په ناکامي سره د هرات څخه بېرته پرشا کړي.

د پوهي، فکر او فرهنګ روزنه د خلکو د تمرکز خلاقه قوی او امنيت ته اړتيا لري او دغه ټول موجودنه وو.

د افغانستان زيارکښ خلک د ختيځ او لويديز د يرغل ګرو پوځيانو سره د جګړي او مقاومت پرته د کورنيو شهزادګانو په خانه جنګي هم اخته وو. او د افغانستان سياسي او ټولنيز حالت هغه وخت مغلق شوي وو چې د انګليسي استعمار نړۍ خوارو قواو د پنجاب سيک دولت له منځه يوړ او د سيند له درياب څخه تير شول او پېښور يې ونيوه. (۱۸۴۹م).

امير شيرعلي خان د امير دوست محمدخان ځوی او هغه جانشين په خپلو ورونو باندې د برياليتوب وروسته په کابل کې شاهي پر تخت کښيناست ۱۸۶۳م. او خپل او د نورو ارزښت لرونکي وختونه يې د خپلو ورونو سره په خانه جنګي کې تيرولي.

په لومړۍ ډګره کې چې پادشاه او ټول چارواکي يې له پلان څخه وتښتيدل او د هېواد د ساتني پېټي يې يوازې د افغانستان د بزګرانو او خلکو په اوږو واچاوه. لکه څنګه چې مو ولوستل خلک د درندو ربړونو په زغملو سره د هېواد د ساتني له عهدی څخه بريالي راووتل، تر څو چې د اوه ديرشو کالو وروسته بيا هغه ويجاړونکی ښکيلاک (استعمار) د دهلي څخه په افغانستان لښکرکشي وکړه، او هغه امير شيرعلي خان چې د روسي تزاروسفېر، ستاليتوف سره يې ژمنه کړي وه په ۱۸۷۸م کال کې يې د کابل څخه مزارشريف ته وشاړه او د هېواد د ساتني پېټي بيا د خلکو په اوږو پريوت.

د دې لپاره چې د استعمار قواو پدې پيټي کې هم ماتي وخوړه او د انګليس سفېر کيوناری يې په بالاحصار کې وسوځاوه، د ناچاری ورقی د انګليس سياسي نماينده ګريفن شهزاده عبدالرحمن خان چې سمرقند ته شړل شوی و راوغوښته، او هيواد يې د انګليس تر حمايت لاندې ده ته وسپاره. (۱۸۸۰م ۱۲۹۷ق).

د دغو دوو جګړو په تېلو سره هېواد د طبعي پرمختګ څخه وروسته پاتي شو. اقتصاد، کرنه او دولتي د واير له منځه ولاړل اوپو پناه شول، نوی فکري حرکت چې د سيدجمال الدين افغاني د نهضت او د هېواد د نورو روڼ اندو سره يو ځای په ۱۸۶۳م کال کې پيل شو او په ۱۸۷۲م کال کې د شمس النهار د جريدی په خپريدلو، د حربي ښوونځی او مطبعي په جوړولو او د کتابونو د ژباړلو سبب شوی و[1].
په ۱۸۷۹-۱۸۸۰م) کال کې د افغان او انګليس د دوهمي جګړي په پيل کيدو سره له منځه ولاړ.

ولی د دې جريدی د يوه کلکسيون د ليدلو وروسته چې اوس ملی ارشيف ته رسيدلی دی، دا نېټه ټيک په نظر رانغله. ځکه د دې کلکسيون په پنځمه ګڼه او لومړۍ ټوک کې د ۱۲۹۰ق د روژې پنځلسمه د جمعې ورځ ښودل شويده، د دې لپاره چې په هرو پنځلسو ورځو کې يوه ګڼه خپريدله، نو لدې کبله د خپريدو پيل او د هغی د لومړۍ ګڼې نېټه بايد د ۱۲۹۰ق کال د رجب ۱۵ وي. چې د ۱۸۷۳م کال د سپتمبر سره سمون خوري نو لدې کبله دغه تيروتنه د تصحيح وړ ده.

[1] د افغانستان ښيليک د کتاب په (۱ټوک ۱۹۹ پاڼه) کې مې د شمس النهار د جريدی خپريدل په (۱۸۷۱م او ۱۲۸۸ق) کې ليکلي و.

l Library

د امیر عبدالرحمن خان دوره چې د قهر، غضب او په ډېر بد شکل سره د له منځه وړلو سره ملګرې وه یوویشت کاله یې دوام وکړ، د فکري او فرهنګي پلوه دا دوره ښه دوره نه وه، یعني نیک بخته او نیک مرغه دوره نه وه، ځکه د هېواد زیاتره سرکرده ګان یا سر اوچتوونکي یا مخور په ډېر بد حالت کي له منځه یوړل شول او د خلکو د راویښولو او د فکري روزنې وسایل برابر نشول.

مګر دوخت ټولنیز جریان او دغورځنګ دپیدا کیدو عوامل چې همیشه دټولنې په داخل کې ګټور واقع کیدل، او د هر ډول زور زیاتي په مقابل کې دټولنې مقاومت زیاتیده. دغه راز اقتصادي شرایطو او دخلکو طبقاتي حالت پرې نښود چې نوی فکر بخیې یعني په کلی توګه له منځه ولاړشی، پداسی حال کې چې دهیواد په ختیځ کې دازادی غوښتلو غورځنګ دلومړی ځل لپاره په **۱۸۵۷** م کال په هند کې پیل شواو هیواد په شمال او لویدیځ کې هم حزبي رادیکال او دمشروطیت غوښتنی حرکتونه منځته راغلی وو. او په عثمانی پراخه هیواد (ترکیه) کې هم دازادی غوښتلو نسیم چلیده.

امیر عبدالرحمن خان په (۱۹۰۱ م) کال کې مړشو او هیواد یې خپلو دوو خوانو زامنو یعنی سردار حبیب الله او سردارنصرالله ته وربریښود. چې لومړنی یې دپاچا په توګه او دوهم یې دنایب السطنه په مسقبولو سره دهیواد دچارو واګې په استبداد او بشپړی خودسری سره تر لاسه کړی، او دا هیواد یې خدای ورکړی شخصي ملکیت وباله.

په هیواد باندی دامیرعبدالرحمن خان سلطه. یوه عسکری غلبه دنیزی دسریه زور حکومت او دفقهاؤ په اصطلاح متغلبه وه، ولی ځوی یې دنرمی له لیاری رامنحته شو. او خپل مطلقه قدرت او واک

ته یې روحاني او دشرعی او لی لامری رنګ ورکړ، او همیشه به یې داویل:

نزد خردشاهی وپېغمبرې چون دونګینند ویک انګشتری

دافغانستان خلک لکه څنګه چې د هغه وخت دټولینزو حالاتو غوښتنه وه اوس بېدار او ویښ شوی او د هېواد فکري او د جغرافیائي حالاتو په نظر کې نیولو سره د وخت دخط السیر او دځای دمساعدت څخه ګټه واخلي او یو څه ډله ایز فکري حرکتونه رامنځته کړی.

Library

دوهم څپرکی

د" انجمن سراج الاخبار" لومړنی فکري حرکت (غورځنګ

دهغو اسنادو له مخي چې ددی کرښو دلیکوونکی په کورنۍ کې وو اوس دملي ارشیف دسراج الاخبار په ځانګړې دوسیه کې خوندی دی دا جوتیږي چې دهېواد ټولو روڼ اندو او پوهانو چې دشاهی مدرسی (دکابل دچوب فروشی په مسجد کې ددینی علومو مدرسه) او د حبیبي دارالعلوم مربوطه (دحبیبي اوسنی لیسه چې په ۱۹۰۳ م- ۱۳۲۱ ق کال کې پرانستل شوی وه) ؤو د امیر حبیب الله خان دربارته وراندیز وکړ چې دداسی افغانی پوهانو یوه ټولنه دی جوړه شی تر څو په کابل کې دسراج الاخبار افغانستان په نامه یوه پنځلس ورځیني جریده خپره کړی.ددې ټولني رئیس د شاهي مدرسې ستر مدرسې او دحضور ملا امام مولوي عبدالروف خان کندهاری ؤ چې (خاکي) یې تخلص کاوه، او دمولوي احمد جان الکوزایي ځوی چې په (تاجر) متخلص ؤ محمد سرور واصف ددې ټولني دلیکوونکی (منشی) دنده په غاړه درلوده، او ددې روڼ اندو لوړ هدف همدا وؤ چې خلک رابېدار کړي هغوي دنوي مدنیت او دنړی دپېښو سره اشنا او بلد کړی، دسراج الاخبار ټولني دهغه وخت امیر حبیب الله خان ته وړاندیز کړې ؤ چې په نوموړی دوسیه کې موجود دي، دهری فقری یا مادی لاندی شاهي هدایات یا لارښوونې داعتماد واله سردار عبدالقدوس خان په قلم لیکل شوي ا ولاس لیک شویدی (لیکنه د۱۳۲۳ هـ ق کال د صفری ۲۵) یا ۱۹۰۵ م ،

د(سراج الاخبار افغانستان) لومړی ګڼه چې په ۱۲۸۴ ش کال کې دمولوي عبدالروف خان (خاکی) کندهاری په مدیریت خپره شوه.

ددې دوسې مطابق دسراج الاخبار دټولنې غړې عبارت وؤ له :

١ _ ایدیتر یعنی عنوان اینبودونکي: مولوي عبدالروف خان

٢ _ سب ایدیتر یعني نایب یا دعنوان اینبودونکي مرستیال مولوي نحف علی خان

٣ _ دایدیترانو تر لاس لاندي محرریا لیکونکي: دمرحوم مولوي احمدجان ځوي مولوي محمد سرور خان،

۴ _ دترکي ژبی ژباړونکي : حاجی باشی غلام نقسبند خان،

۵ _ د اردو خبرونو(اخبار) ژباړونکي او مهتمم: منشی حافظ حیدرعلی خان،

۶ _ د اردو اخبار د ژباړي مرستیالان: عبدالرحمن بیګ او عبدالرحیم بیګ .

٧ _ تکره او ښه لیکونکی : میرزا غلام قادرخان او میرزا غلام اسحق خان

٨ _ تصحیح کوونکی : قاري نیک محمد.

دسراج الاخبار ټولني چې رسمي غړي یې په نوموړي دوسیه کې معرفي شوې دي دټولنې دباندی څخه هم یې همکاران او همفکران درلودل اودربار په یادداشت کې چې ولیدل چې مرحوم محمود طرزی چې په هغه وخت کې دشام څخه هېواد ته راستون شوي ؤ داسي سپارش شوي ؤ چې له هغو څخه دي هم دجریدي دصحافت او مضمونونو په چاروکې نظر واخستل شي.لکه څنګه چې لیدل کېږي: دټولني دمنظوری سند په ۱۳۲۳ ق کال کې دصفری په ۲۵ نیټه لاسلیک شوي دي ، ولی دافغانستان دسراج الاخبار لومړني ګڼه اته

ibrary

میاشتی وروسته د۱۳۲۳ کال دذیقعدی په ۱۵ نیتهٔ چې ۱۹۰۶ م کال دجنوری د ۱۱ نیتې سره سمون خوري د(فل سکیپ) په قطع په ۳۶ مخونو کې په ډیرین چاپ دنومړو د وو تنونستعلیق لیکونکو په ښکلي خط خپره شوي چې دبیلګي په توګه دهغی یوه ګڼه ددې کرښو دلیکونکي په کورنی اسنادو کې شته او اوس دکابل په ملی ارشیف کې خوندي ده.

دسراج الاخبار دلومړي ګڼی یعنی دهمدغی ګڼی مهم عنوانونه دادي: دمولوي عبدالروف خان ستر مقاله دنیک سیاست موعظي او دخط بي دلمهنید په عنوان، دهغې څخه وروسته دروسیي او جاپان دجګړی احوال ،د(عثمانی) روم دمصر او روس دهېواد پیښی ، او ددغو لیدونکو عبرت ۀ دانګلیس او دنورو هېوادونو دپیښو سره، او په پای کې دافغانستان دهېواد پیښی، او په واصف متخلص دمولوي محمد سرور خان کندهاري دطبع یوه غعیحه وعظیه قصیده او دمدیر عذر غوښتنه راغلې ده. پدغه ځیره شکل دسراج الاخبار لومړني ګڼه د وخت دمستبدحکومت تر شدیدي څارنی لاندي خپره شوه، ولی لکه څنګه چې یې وویل: دبریتانوي هند دولت دهغي دخپریدو سره جوړنه ۀ، او دهغي دنورو ګڼو دخپریدو مخنیوی یې وکړ.[2]

"ښه وځلید لاکن دولت عجله درلوده"

دمولوي عبدالروف د سر مقالی او د مولوی واصف قصیده چې په دې ګڼه کې خپاره شویدی ښکاره ده چې په هغه وخت کې د اروپا د

[2] ددې کرښو لیکونکې دبابا عبدالعزیز خان قندهاري څخه چې ددې تولنې دځوانو اړوندانو څخه ۀ اوریدلی می دي.

مدنیت، نویتوب او بیداری نښې کابل ته رارسیدلی او خلک او درباریي تر اغېزي لاندې راوستې و، او زمونږ په معاصرو ادبیاتو کې همدغه د نوی فکر خبرتیاوه چې د مولوی واصف په فصیده کې په ښه توګه لیدل کېږي، ځکه چې هغه د امیر پاملرنه د نړی پرمختګونو او وړاندې تګ ته رااړولی ده.

د دې ټولني بنسټ ایښودونکی دغه مولوی عبدالرٔوف په شلمه پیړۍ کې د افغانی هغو مشهورو عالمانو څخه دی چې د وخت په فکري غورځنګ کې لاس درلود، دا د کندهار مولوی عبدالرحیم کاکړ ځوی دی چې په ۱۲۹۸ق کال په شوال کې د کندهار په خرقه شریفه کې په خپله د امیر عبدالرحمن په لاس ووژل شو، (وګورئ د سراج التواریخ د دریم ټوک ۳۸۲ مخ).

د هدایاتو هغه عکس دار

د سراج الاخبار افغانستان، د ټولنې په باب شاهي لارښووني د شاه اقاسی عبدالقدوس خان (اعتمادالروله) په قلم.

د مولوی عبدالرٔوف زیږیدنه د ۱۲۶۷ق کال د صفری په پنځمه د دوشنبي په ورځ د کندهار په ځیرونکی مشهور د مولوی جبیب الله د علم او فضلیت په کورنی کې وشوه چې د خپل پلار څخه یې منقول او معقول علوم زده کړی او د امیر په لاس د پلار د وژل کیدو څخه وروسته د هېواد څخه د باندې په تبعید کې ژوندکاوه. ولی په ۱۳۰۰ق کال امیر عبدالرحمن خان هغه بیرته هېواد ته راوغوښت او په کابل کې د منور د ملا امام او د شاهي مدرسي د مدرس او د قاضیانو د ممتحن په توګه وټاکل شو.

مولوی خاکی په عربی، فارسی او پښتو درې واړو ژبو کی، ادیب، لیکوال او شاعر و. دوه ټوکه کشکول، خرد نامه امیري،او په

۱۳۰۶ق کال کې په عربی سلام نامه په فارسی ژبه د ایات العهود تقسیر، او د ناسخ التواریخ سپر مستوفی د لوی برخي رد او د المراه الوضیه في الکرت الارضیه ژباړه او د معافحی رساله او داسې نور د هغه د تالیفاتو څخه دی د نوموړی د اشعارو یوه برخه په فارسی او عربی ژبو کې هم لیدل شویده، چې د هغی جملی څخه د مزاریه په نامه اوږده قصیده ده چې په ۱۳۰۶ق کال کې چې د مزار شریف په سفر کې د امیر عبدالرحمن سره ملگری و قصیده په دې ترتیب داسې پیل شویده :
کی توانی ایدل پر اضطراب شوگوار _ شکر نعمتهای بی پایان و حصر کردگار افغان او انگلیس په دوهمه جگړه کې د هیواد د ساتني د شرق د راژوندی کولو په برخه کې یو شعر لری چې د هغی جملی څخه دادي:

افغان اگر نظر فکند بر صلاح خویش
اول بباید ش که بگیرد سلاح خویش
گر اصطلاح وی طلب عیش و عشرتست
فرض است انکه محو کند اصطلاح خویش
این سر زمین خوش که با افغان چو مادرست
داند سپردنش بدگرها جناح خویش
دا هم د هغه د یوه مستانه غزل یوه بېلگه :
خاک کند مشکبو ساحه مشکوي تو
باد شود روح بخش، گرد سر کوی تو

بست به زنجیر، و تیغ بر جگرم زد دریغ
طرۀ هندوی تو، غمزه جادوی تو

د دې لپاره چې د مولوي خاکي فکري مقام د ده د ژوندانه په وخت کې او په شلمه پېړۍ کې په لومړنی غورځنگ کې د ده ونډه وپېژنو، باید د افغانستان د تجدد او صحافت د پلار مرحوم محمود طرزي هغو لیکنو ته پاملرنه وکړو چې د هغه د مړینې په هکله یې لیکلي دي:
د سراج الاخبار د لیکنې سره سم مولوي خاکي د ۱۳۳۳ق کال د شوال په ۱۵ د جمعې په ورځ له دې نړۍ څخه سترگې پټې کړې او د کابل د خواجه صفا د غره د لمن په هدېره کې خاورو ته وسپارل شو او محمود طرزي د ۱۲۹۴ش کال د سنبلې ورځ ۲۰ نېټه د پنځم کال په دوهمه گڼه کې د (یک خساره تاٴسف اور علمی) تر عنوان لاندې یوه اوږده مقاله ولیکله چې د هغې لنډیز دادی:
" ازدیدۀ زمانه روانست جوی خون _ ای دیدۀ زمانه بگو تاچه دیده ئی؟ په دې وخت کې یوه پېښه وشوه چې قلم د هغې د لیکلو څخه لړزېږي، پنجې سستېږي، زړه درزېږي او حواس پرېشانه کېږي، یعنې د علم او عرفان ژوند. او د ادبیاتو ژوند د یوه زړه دردونکی ټکر او د یو ښکته راتلونکي خطر سره ولگېد. یعنې د علم او پوهې او د عرفان روح د جناب محترم مولوي عبدالروف خان صیب سره یو ځای د دې بې وفا نړۍ نه سترگې پټې کړې او دارالبقا ته ولاړ ...
خدای ښبنلې نه یوازې دا چې زمونږ په هېواد کې بلکې د نړۍ په زیاترو سیمو کې یو کم مثاله عالم او فاضل و چې په ټولو عقلي او نقلي علومو او تصوف او ادبیاتو کې د لوی لاس څښتن و. لیکنې

د دغه فاضل همیشنی ضایع زمونږ د هېواد د علم او عرفان د نړۍ
دپاره په حقه چې ډېره وېره ونکی زیانونکی ضایعه شمېرله کېږي...
برسېره پردې د ټول علم و فضل د یوه کلام ساتونکې و او په ادبیاتو
کې یې یوه ممتازه ځانګړتیا درلوده، د ده د خوشبویه طرحو څخه هم
د فایدو ډکې قصیدې او د معنې ډک اشعارو او ادبیاتو څخه یادونه
کولی شو، ولې افسوس چې د خپل ګران عمر اوه شپیتمه ستنه یې
پای ته ونه رسوله او هېواد یې د خپلو ډېرو فایدو او لېدنو باندې
خوشحاله نکړ..."

(د ۱۲۹۴ ش کال د سنبلې شلمه د سراج الاخبار افغانیه د پنځم
کال اووه لسمه ګڼه د کابل چاپ).

دا وو هغه څه چې د سراج الاخبار د فکري حرکت د ټولنې څخه مونږ
ته را پاتې دي او د لمر هغه مطلع ده چې د انګلیس د استعمار د
دسیسو په تورتم کې ډوبه شوه، ولې لکه څنګه چې زمونږ په
راتلونکو بحثونو کې به روښانه شي، پنځه کاله وروسته د همدې
فکر په رڼا کې د لومړی مشروطیت حرکت رامنځته شو او د همدې
ټولنې لیکونکی د همدې حرکت په سر کې ودرېد چې د هېواد د
راتلونکو روڼ اندو د سیاسي افکارو د ټوکېدو لپاره ډېر ګټور و او
د عبرت ناکه داستان د اورېدو وړ دی چې:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها تعمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغائی نداشت

Library

دریم څپرکی

د مشروطه غوښتنونکو لومړی ډله

عشق شورانگیزما را بر سرکوی تو برد
بر تلاش خود چه مینازم کرده ره کوی تو برد

ټولنه یو متکامل او اغیز منونکی مخلوق دي او ددې دفکري
تګلاري وده ممکنه ده او کیدای شي دځینو خلکو په وجه ودرېږي
ولې په بشپړه توګه له منځه نه ځي.

دسراج الاخبار دټولنې حرکت هم دهغو خلکو له امله چې
دانګلیسی استعمار رامنځته کړي ؤ دلږ وخت لپاره ظاهرا پر ځای
ودرید. لاکن دوه، دری کاله وروسته دیوه مترقی تر مرام په درلودلو
سره د یوه متشکل ګوند په توګه منځته راغی چې دافغانستان په
فکري تاریخ کې هغه ته،
"لومړی مشروطیت" وایو

ددې حرکت ټولګی مشر او مخکښ دسراج الاخبار دټولنې دپاتې
شونو څخه یو تن یعنې ددې ټولنې لیکونکی (منشي) ؤ، چې په
لاندې ډول دهغه او دهغه دکورنۍ په برخه کې چې ددې ټولنې
دمخکښانو او فدایانو څخه ؤ معلومات درکول کېږي: مولوي
محمد سرور خان (واصف) او دده کورنۍ:

لکه څنګه چې مخکې وویل شو دغه عالم، درد مند اوشاعر شخص
په تاجر متخلص د مولوي احمدجان خوی دازاد خان لمسي او دزین
العابدین کړوسی ؤ چې دقندهار دارغستان دبالا ژره دالکوزایې
خلکو څخه ؤ چې پلاریې د امیر عبدالرحمن په عصر کې د اداري

l Library

منورو او ليکوالو خلکو لـه جملې څخه و. چې دهېواد د اداري او قضا په تنظيم کې يې دافغان او انګليس ددوهمې جګړې دويجاړې را وروسته پوره لاس درلوده لکه چې دقاضيانو د لارښوونې او دشرعي محکمو دتنظيم لپاره يې داساس القضات کتاب چې ۱۳۶ قاعدې يې درلودې وليکه چې په همغه وخت کې دوه ځله چاپ شو، (دوهم ځل چاپ يې په کابل کې په ۱۳۱۱ ق کال کې و).
پداسي حال کې چې ددولتي اداراتو د تنظيم لپاره يې هم قواعدو دولتي په نامه کتاب چې ۶۳ فقرې يې درلودې مخکې په ۱۳۰۹ ق کال چې د ۱۸۹۱ م کال سره سمون خوري ليکلي او چاپ کړي و.
مولوي تاجر دپښتو او دري ژبې دښکلي کلام شاعر، دبديعي‌صنايعو دښکلا ښېلو ډولونو ددرلودونکو قصيدو او دغزلو ددېوان درلودونکي و، چې نوموړي په ۱۳۲۰ ق کال يا په ۱۹۰۲ م کال کې دسږو دنري رنځ په ناروغي اخته او مړ شو چې دهغې مړي په کندهار کې دصوفي صاحب دقبر په اړخ کې ښخ شوي دي.
دمولوي تاجر ځوي، محمدسرور واصف هم عالم، شاعر، روڼ اندی او داسلامي او ادبي علومو سره بلد و چې په ۱۳۲۳ ق کال کې يې لکه څنګه چې مولوستل دافغانستان دسراج الاخبار په ټولنه کې چې دليکونکي (منشي) په توګه شموليت درلوده.
خدای ښبلي مير قاسم خان چې د واصف ملګري او هم عصره و داسې وويل [3] " په ۱۳۲۷هـ.ق کال د صفرې په ۱۶ مولوي محمد

[3] د دې وينا د ماخذونو څخه يوه هم هغه مقاله ده چې د خدای بخښلی مير سيد قاسم لـه خولې څخه ليکل شوې ده او په کاروان جريده کې په کابل کې د پښتونيار په قلم په ۱۸-۴-۱۳۵۱ش کال کې خپره شوېده چې د نوموړی مير لمسی دی. په دې ټوله وينا کې په هغه ځای کې چې د دې مقالې څخه مې

سرورخان قندهاری الکوزايي په واصف متخلص د مشروطه غورځنګ د ټولنې رئيس و. هغه د جبيبي د ښوونځي د جوړېدو څخه مخکې او مخکې له دې څخه چې ډاکتر عبدالغني افغانستان ته راشي، د مترقي افکارو څښتن و، او د خپلو نږدې دوستانو په کړی کې په شپو، شپو به د مشروطيت په بحثونو اخته و، د امير جبيب الله په عصر کې د سراج الاحکام د فتاوې د تاليف د ټولنې په نامه د عالمانو يوه ټولنه موجود وه، چې په هغې کې د بېلا بېلو درجو پنځوس تنه عالمان د شرعي احکامو په استخراج، تدقيق، ژباړنه او ليکلو مصروف و.
د دې ټولنې کار د لسو تنو پوهو عالمانو تر نظر او اهتمام لاندې تر سره کېده چې په دغو کسانوکې دا کسان شامل وو لکه:
ګل اخندزاده احمدزی، مولوي عبدالروف اخندزاده قندهاری، د ميرقاسم خان پلار يعني سيدغلام محمد، اغای چارباغې، مولوي عبدالرزاق اخندزاده اندړې، مولوي احمدجان اخندازاده توضی، ملا لا لا ګل ارغنديوال او داسې نور.
د دغو کسانو زياتره چې د امير عبدالرحمن په وخت کې د علمي شهرت‌خاوندان و، د خپلو اصلي ځايونو څخه کابل ته رابلل شوي و چې د قاضي درجه يې درلوده، نسبتا ځوانو عالمانو لکه، مولوي محمد سرورخان واصف او مولوي قيام الدين خان نيازی د مفتي په درجه او تر دوی نورو د لږ عمر درلودونکو لکه، ميرقاسم خان د ليکونکي (محرر) په درجه نيول شوي و... واصف او ميرقاسم خان

اخيستنه کړی ده هغه ټوله مې د خدای بخښلی مير قاسم خان په مقاله حواله ورکړی ده ځکه چې هغه رښتيا ويونکی، پخوانی، بې پرې او محترم سړی و.

په هغه وخت کې مرکه درلوده او هېله يې کوله چې بايد په هېواد کې يو لړ قوانين طرحه شي او د حکومت نظام دې د قوانينو پر بنسټ ټينګ شي.

دغه خلک سر ببره پردې چې عالم او روڼ اندي و، مترقي افکار يې هم درلودل... مولوي واصف په ۱۳۲۳ق کال کې د ښوونکي په توګه د حبيبې په ښوونځي کې شامل شو، د ۱۳۲۵ق کال په شاوخوا کې و چې خپل بل ملګری ميرقاسم خان يې هم ښوونځي ته تشويق کړ، او حتی نور ملګري يې هم په دغه ښوونځي کې د ښوونکو په توګه ومنل شول. په دې ځای کې فرصت ډېر ښه برابر او مساعدو. تر څو دغه روڼ اندی سره يو ځای کېښيني، او د مشروطيت، خلکو او حالاتو په اړوند افکار سره تبادله کړي.

د مشروطه غوښتونکو ځوانانو شمېر ډې درې سوه تنو ته رسيده، چې په کوچنيو بېلا بېلو جرګو (کړيو) باندې ويشل شوي و، په دغه هره جرګه کې يوه ډله هغه ملګری سره راټوليدل کوم چې هغوی يو له بل سره ښه پېژندل، دوی له خپل منځ څخه يو منشي او رئيس ټاکه، د کوچنيو جرګويو له بل سره اړيکې نه درلودې، ولې د دغو ټولو جرګو عمومي رئيس مولوي محد سرور خان واصف و.

هغه د يوی لس کسيزې جرګې رئيس هم و، چې د هغوی زياتره ملګري د جبيبې د ښوونځي ښوونکي و ... " [4]

[4] د مېر قاسم خان مقاله يعني ليکنه.

د ميرقاسم خان په وينا. " واصف هغه ښوونکی و چې د جبيبې ښوونځي بيا د هغه په شان بل مثال پيدانکړ، هغه عالم و، هم اديب هم شاعر او هم تکړه او زړه ور و روڼ اندو څخه شمېرل کېده، هغه د ښه طبعې درلودنکی او ډېر حساس سړی و، او د درې ژبې د پخوانيو استادانو د قصيدو او شعرونو په زرګونو بيتونه يې په

روزيکه شود اذ السماء انفطرت

وندر پی ان اذا النجوم انکدرت

من دامن تو بگيرم اندر عرصات

گويم ! صنما ابای ذنب قتلت ؟

راتلونکو ته ځما دا سپارښتنه ده :

ترک مال و ترک جان و ترک سر

در رهٔ مشروطه اول منزلست"

خدای بخښلی ميرغلام محمد غبار ليکي: چې دغه کاغذ د عبدالهادي داوي سره دې او ماته يې د نقل د راکولو څخه ځان تير کړ يعني رائې نکړ [5]

ولې د دې ګرښو ليکونکې په خپله د خدای بخښلی داوی څخه اوريدلي و چې (هغه په دغه وخت کې ماشوم و چې دخپلي مور (اتکو) سره يو ځای دواصف دفاتحی لپاره دهغوي کورته تللی و چې په هغه وخت کې يې دحتی د مشروطيت نوم نه پژانده، لاکن دغه کاغذ يې دځواني او دسياسی شعور دکسبولو او يا تر لاسه کولو په

يادو ياد و. د پښتو ژبې ډېرې شوخې او ظرافيت اميزه لنډۍ يې په يادو زده وي، چې په غونډو او مجلسونو کې به يې د خپلو ملګرو سره زمزمه کولې. هغه د خپل ورر سعدالله، او د پلار د سرور ځوی، عبدالقيوم خان او د کاکا عبدالرحمن خان سره په شير پور کې بندې شو، او دوه ورځې وروسته دستې د شيرپور په تپه کې د توپ خولې ته وتړل شو او د سعدالله خان او عبدالقيوم خان سره يو ځای اعدام شو.

هغه وخت چې واصف يې په توپ پورې تاړه نو هغه د کاغذ په يوه پاڼه وليکل " په داسې حال کې چې په امنت باالله و ملائکته ... مې ښشپړ ايمان درلود، د امير په حکم ووژل شوم.

[5] د تاريخ تک لاره (۷۱۸) مخ

Library

وخت د واصف دپخوانیو خپلوانو سره لیدلی و." دکلام پای لکه څنګه چې ما ددې کرښو لیکونکی لیدلی دی: دمولوی واصف دترور ځوي یار محمد دغلام حیدر خان ځوی په ۱۳۱۰ هـ ش کال کې په کندهار کې دپولیسو سر مامور و او هغه ویل چې دکاکا ځوی اخیرني لیک یې موجود دي، ولی وخت پیدانشو چې هغه لیکنه لیدل شوی وای او نوموړی یار محمد په داسې حال کې چې دارزګان په ګزیو کې ولسوال و په ۱۳۱۶ ش کال کې مړ شو.

نو په همدې ترتیب هغه ازادي غوښتونکی انسان دخپل ورور او د ترور دځوی سره یو ځای خپل سرونه دهېواد ددموکراسی او دمشروطه غوښتنی دلومړي غورځنګ لپاره قرباني کړل ، او عبدالهادی داوی دهغه په برخه کې داسی ویلی و:

محب قوم وفدای دین جزاه الله
که ماندسنت مشروطه راقوام واساس

دمیر قاسم خان په وینا : " خدای بخښلي واصف لومړني قافله سالار و چې د مشروطیت غوښتنی کاروان یې دخپل سر په بیه په لاره واچوه، هیڅ نیالګی په یوه ورځ کې هم میوه او ثمره نده ور کړي که هغه نیالګی کیناوه نو اوس یې پاتی کسان دثمري څخه ګټه اخلي، دلومړی مشروطیت با درایسته او روڼ اندو ځوانانو دخپلو هېوادوالو ددموکراسی دحقوقو دلاسته راوړلو لپاره لومړی ډیوه بله کړه ."[6]

خدای بخښلی میر قاسم خان له دی وروسته وایې:

" دمشروطه غوښتني لوی مشر خدای بخښلی مولوی محمد سرور خان په ۱۳۲۷ ق کال کې دمهمانخانی د باغ چې په هغه وخت کې

[6] د میر قاسم خان همدغه لیکنه .

دحبیبې ښوونځی پکې و په یوه لویه خونه کې غونډه کړي وه چې په هغې کې دمشروطه غوښتونکو زیات شمیر غړو برخه اخستی وه، پدی غونډه کې چې ډاکتر غنی او وروڼو یې برخه نه درلودله دامیر حبیب الله خان حضور ته دیوی عریضې دبرابرولو وړاندیزو شو چې په هغې کې داسې لیکل شوي و: په ځینو هېوادونو کې خلک په زور، جبر او قهر سره حکومت دی ته.

" مجبور وي تر څو اداري نظام دملت دارزو تابع کړي، او مشروطه او قانوني شکل ورته ورکړي، په ځینو نورو هیواد ونو کې روڼ اندي پادشاه په خپل نوښت او د خیر په نیت سره په هېواد کې دمشروطیت اصول او قوانین نافذ وي . ددې لپاره چې سراج الملته والدین یوه او ترقی غوښتونکي پادشاه دی. لکه څنګه چې دحبیبې او حربي دښوونځیو جوړول، دسراج الاخبار خپرول دکتابونو چاپول ، دعصری مطبعی راوړل دنوو ودانیو جوړول او داسې نور دشاهانه ذات د مهرباني او پاملرني دهېواد د تر قی او پرمختیا ښکارندوی دی . نو هیله او ارزو کېږي چې دهېواد دحکومت جاري چاري هم دمشروطه قوانینو پر بنسټ ټینګي کړي ، ترڅو د په خپل سر او داسلامی مقرراتو پر خلاف داحکامو څخه مخنیوي وشي، او خلک دقانون دسلطي او دمشروطیت دنظام لاندي سوکاله ژوندانه ته ورنږدي شي." دا عریضه دپروفیسر غلام محمد خان چمنګي پواسطه جلال اباد ته یوړل شوه او دامیر حضور ته وړاندي شوه، اګر چې دغه پادشاه په لومړی سرکې دمشروطه غوښتونکو مرام ته په بده سترګه نه کتل، لاکن ښایي چې ددربار ځینو مفتدینو او چاپلوسو مرتجعینو موضوع ورته ډیره مبالغه امیز ښکاره کړي وي، او دیو شمیر هېواد غوښتونکو پاک مرام یې په درسته توګه نه وي

درک کړي، نو امر یې وکړ چې ددغه غورځنګ ځلورتنه دې په هم هغه ځای کې اعدام کړي، دغه سر تېرې او تکړه ځوانان عبارت و له : غلام بچه لعل محمد خان، غلام بچه جوهر شاه، دسرور خان پروانی ځوی محمد عثمان خان او محمد ایوب خان پوپل زایې کندهاری."

میر قاسم خان زیاتوي:

"امیر مخکې له دې چې دهغوی داعدام احکام صادر کړي، دغه دوه تنه غلام بچه ګان یې ددرباریانو په مخکې دبدو ویلو لاندې ونیول او پو ښتنه یې تري وکړه چې: ولي مو ددغو ډیرو زیاتو نعمتونو او ډیرو عزتو سره سره په نمک حرامي او دنعمت په کفران لاس پوري کړ؟ دغو زړه ورو ځوانانو په خاصه توګه جوهر شاه د غوربندی، دوېري د ډیرکم احساس پرته دخلکو په برخه کې دحکومتی مقاماتو دبې پروایي او دهغو مظالمو څخه چې ددولت عمالو دهېواد په ټولو برخو کې کول، یو یو ورته په ګوته کړل، او دغه دواړه زړه ورځوانان په هم هغه مجلس کې دتفنګچي په ډزو سره مړه شول او ځانونه یې حق ته وسپارل." [7] او دحا ل په ژبه یې ویل:

به ملک جم ندهم مصرع نظیری را
هر انکه کشته نشد از قبیله مانیست

مولوي واصف لیکوال، ژباړونکي او تکړه شاعر و، او د هغه د ژباړي د اشارو څخه د(تاریخ ادریسپاني، حمودیان وموحدین) (افریقای شمالي) چې له عربي څخه په دری ژباړل شویدي او دهغی خطی نسخه د کابل په ملی ارشیف کې شته یادونه کولې شو.

7 د میر قاسم خان لیکنه.

rary

دده د کلام د نموني په توګه یوه پارچه ښکلي شعر دې چې دقیصده مرحیه ووعظیه په عنوان د سراج الاخبار افغانستان په لومړی ګڼه کې په ۱۳۲۳ ق کال کې خپور شوی دی او د هغې یوه نسخه ددې کرښو د لیکونکي په کورنۍ کتابتون کې پاتي وه چې اوس دکابل په ملی ارشیف کې خوندي ده او دلته کټ مټ رانقلیږي تر څو په راتلونکي کې دڅیړونکو په واک کې وي:

قصیده

د مرحیه ووعظیه طبغراد فصاحت وبلاغت نشان محمد سرور خان قندهاری المتخلص بواصف.

به حمد الله که اثار رحمت های یزدانی
خدیو دادگر شد مر بنای عدل رابانی
لوای دین بعهدش اسمان ستا گشت درعالم
که از رفعت زند صد طعنه رابر چرخ کیوانی
رواج حکمت ایمانیان امد که از رشکش
به خاک تیره یکسان گشت حکمتهای یونانی
فروغ جوهر دانش، خرو بگرفت عالم را
سواد جهل شد از لوحهٔ جان جهان فانی
فزود از پرتو دین، لمعهٔ انوا دانش را
ز دود از چهرهٔ مرآت د هر اثار ظلمانی
مدارس راکه بد پیرا یهٔ دولت مشید شد
مساجد راکه بد زیب طرا ز دین شدش بانی
معارف را رواجی داد دراسلام نیکوتر
حقایق را اساس ماند محکم درجهان بانی

Library

پی ترویج ان ارشاد فرمود از سر حکمت
که عالم راشود حاصل از ان طرز جهانداری
بنور ان جریده کش سراج اخبار نام امد
همیدون دیدهٔ جانی جهان گردید نورانی
منافع را بود مظهر به نتیاج پرورد در بر
د رخت فینضش ارد بر، همه پندو زبا ندانی
همه حالات عالم اندر ان پیدا چوجام جم
ویا ایینهٔ اسکندر، از فرو درخشانی
کس کاین گلستان بخرد ان را کرد گلچینی
اگر خود طفل باشد، سر کند مشق سخنرانی
بشارت باد اهل فضل ودانش را ازین مژده
که باغ بخردی را امد اکنون ز وقت ریانی
یکی ایعالم ایمان، نگاهی کن به کیهان بر
روان بیدار دار از نشهٔ خواب گرانجانی
یکی با دیدهٔ عبرت ببین اقوام دینارا
که آز غیرت همی گرذد ذهول از دامن افشانی
ببال ازپستی سستی، باوج پا یه بنیش
گرایان شو سوی جمیعت ازملک پریشانی
ببین اضاف عالم را ترقیهای پی درپی
چه نمساو فرنساو چه جرمانی چه جاپانی
کسی کز دوحهٔ تهذیب، بارکام دل چیند
به گیتی فایق اید از همه اقران انسانی
نگرا قلیم جاپا نرا که به ان فترت قطرت
چسان براوج رفعت کرد بنیاد پرافشانی

اروپا فخر کردی بر جهان درسبقت واکنون
زرسم ایشیا افتاد درگرداب حیرانی
نه تنها یورپ از اوضاع شان افتاد درحیرت
که محو خوسشتن شد ایشان زین رسم جاپانی
قدم درعرصهٔ جهد و مروت مان وجهدی کن
که از قیدو ساوس رخش همت را برون رانی
نهال دین و دولت را به همت ابیاری ده
که ارد میوه افضال ورحمتهای یزدانی
بجوش غیرت دین، پختگی می بایدت حاصل
که تازین عالم خامی کمیت عزم بجهانی
به صدق خاطر، امدادی بده اخوانی دینی را
بشوی از لوح دل، زنگار تسویلات نفسانی
هدایت بخشد ایزد هر کرا در راه دین کوشد
ثبوتی دارد این معنی باستدلال قرانی
خوشا حال کسی کاندرغریبی یار دین باشد
کند صرف مروت درترقی های ایمانی
تکلف بر طرف، نی درپی تز یین الفاظم
چو معنی راستان گویم چه عبرانی چه سریانی
نگویم اینکه سحبانم، ولیکن اینقدر دانم
که همچون شاعران دون، نیم در خال و خط فانی
سخن از بهر دین گویم، زحق اعلای دین جویم
ره تو به همی پویم، بسر زالوده دامانی
خداوندا بذات پاک و اوصاف جمیل خود
بقرب حضرت شاه رسل ان شمع ایمانی

rary

یکی بر حال این پژمرد گان از فیض خود رحمی
که بس درمانده ایم از سورت اغوای افسانی
نظامی بخش سلک رشتهٔ دین پیمبرا
قوامی ملت مارا از رحمت دار ار زانی
عطا کن دولت اسلام را از فضل خود رونق
بنور معرفت شمع دیانت ساز نورانی
شهان ملت اسلام کاکنونند در گیتی
بده توفیق شان در قوت دین مسلمانی
خصوص انخسرو عادل دیانت خوی دریادی
که باشد همیش مصروف تاییدات ایمانی
سراج ملت و دین، شهریار عادل و باذل
که روشن شدزعدل وجود اوکیش مسلمانی
چون مصروفست یا رب همتش در رفعت دینت
بحفظ خویش کن ز افات کیهانش نگهبانی
سخن کوتاه باید (واصفا) در رسم دانایان
که تطویل کلام ارد ملال طبع انسانی [8]

(د افغانسټان د سراج الاخبار ۳۶مخ د ۱۳۲۳ق کال د ذیلقعدې ۱۵ د ۱۹۰۰۶م کال د جنوری ۱۱ د لومړي کال لومړی عدد)

د واصف کندهاری د کورنۍ څخه د مشروطیت قربانیان:

[8] دغه قصیده د بلاغی موازینو سره سم، پرته له ایکا (شایگان) نور هیڅ عیب نلري،

لکه څنګه چې ورته مخکې په لنډ ډول اشاره وشوه د واصف له کورنۍ څخه څو تنو د لومړي مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده چې په لاندې ډول معرفي کېږي:

۱. د مولوي احمدجان تاجر خوی د مولوي واصف ورور سعدالله خان الکوزائي چې د۱۳۲۷ ق کال په صفره کې ونیول شو په هغه ورځ چې واصف یې واژه هغه یې دده سره یو ځای د توپ خولې ته وتاړه او دلومړي مشروطیت دربنتینو غړو څخه و.

۲. د احمد جان تاجر کاکا دنور محمدخوی دمحمد لمسی اود محمد عظیم کړوسی عبدالقیوم خان الکوزائي کندهاری دی چې دکابل د ګمرک مامور دی چې دواصف سره یو ځای په توپ والوزول شو یو ورور یې عبدالخالق نومي یو باسواده سړی و چې د۱۳۰۹ کال په حدودو کې په کندهار کې اوسیده.

۳. د واصف کاکا عبدالرحمن خان چې د۱۳۲۷ ق صفری په میاشت کې په کابل کې بندي شو او د شیرپور په جیل کې مړ شو. ددې کورنۍ هغه غړی چې په امانیه دوره کې اوسیدل، ټول بیدار داماني دوري فوید دپوهی او مصارف دخپریدو طرفدار او دازادی غوښتلو د افکارو لرونکي و.

(۴)

دمشروطه غوښتونکو په لومړۍ ډلې مهم غړی

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو په لومړی ټولنه کې دډاکتر عبدالغنی په مشری دهندي ښوونکو یو کوچني فراکسیون موجود و، چې خان یې داسلام یا "دهیواد نه قربانیدونکي" بللی دي، او

l Library

دایو تاریخي ډوله نوم دی. دهغه کال راهیسی چې دغه فراکسیون
جوړ شوي دي او حکماتو د جعل په حساب دهېواد یا ملت څخه ځان
قربانیدونکي په ۱۳۲۶ هـ ق کال کې دي چې دهغې شرحه به
وروسته راشي.

ولي دافغانانو ټولنې ځانونه (اخوان افغاني) نومول او دغه نوم ما
ددې کرښو لیکونکي ددې ټولنې دځوتنو غړو څخه اوریدلې دی
لکه، دخدای بخښلو عبدالعزیز کندهاری او عبدالجلال خان
کندهاری او تاج محمد خان بلوڅ پغماني، اخوان افغاني تر هغه
ځایه چې ما پېژندلي دي، دا لاندې کسان دي: چې دګوند په راس
کې واقع و او د ډیرو فعالیتونو مصدر شوی او یا بندیان شوی دي
اګر چې دهغې د عادي غړو شمیر سلګونو تنو ته رسیده.

۱ _ خدای بخښلی میر قاسم خان:

لکه څنګه چې ولیدل شول هغه د ځوانی په وخت کې واصف سره یو
ځای دسراج الاحکام دتالیف په ډله کې محرر (لیکونکی) و. ددې
لپاره چې پلار یې سیدغلام محمد چهارباغی (نعمانی) دوخت
دنامتو او شهورو علماو او روحانیونو او د امیر عبدالرحمن خان
دکورنۍ استاد و، هغه دپوهې، علم او ادب په چاپریال کې وروزل
شو، په عربی ژبه د اسلامی مروجه علومو سره اشنا او بلد شو او د
حبیبې په ښوونځی کې ښوونکی و، چې په همدغه ځای کې د وخت
د روڼ اندو په کړۍ او دمولوي واصف د انډیوالانو په ډله کې داخل
شو، او دمولوي واصف تر ریاست لاندې دمشروطه غوښتونکو
دیوې جرګې منشي و چې په هېواد کې یې د مترقي افکارو او
علمي مقام تر لاسه کړ، تر څو چې دلومړی مشروطیت په وخت کې
دمشروطه غوښتونکو په ډله کې په شیر پور کې بندي شو، ولي څو

کاله وروسته دخپل پلار دهغه علمي مقام په نسبت چې امیر حبیب
الله خان هغه ته دقدر او احترام په سترګه کتلی هغه د بند څخه
خوشي کړای شو.[9]

میرقاسم خان په اماني عصر کې ددربار د نزدې خلکو څخه شو او
کله چې د هېواد دازادۍ څخه وروسته دمشروطه غوښتونکو دټولنې
غړو دهېواد دټولو چارواکې په لاس کې واخیستې او امان الله خان
چې ددوې غړی و پر شاهي تخت کېښناست، میرقاسم خان دیوه
وخت لپاره دامان افغانی دجریدې مدیر و (۱۳۰۰ _ ۱۳۰۵ ش)
وروسته دا دشاهي دربار سر منشي شو چې دغې دندی یې د۱۳۰۶
ش کال څخه د۱۳۰۷ ش کال تر ژمی او د اماني رژیم تر ړنګېدو
پوري دوام درلوده، او دسقاو دځوی داړو دوړ په وخت کې په ګوښه
توب کې و، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې یعنې د محمد نادرشاه
پلاس دکابل دفتحی وروسته دپوهنې وزارت معین وټاکل شو،
څرنګه چې د اماني لیسی یعنې (نجات) دلیسی دزده کوونکو څخه
یوه تن عبدالخالق د۱۳۱۲ ش کال دعقرب یا لړم دمیاشتې په ۱۶
نېټه یعنې د ۱۹۳۳ م کال دنومبر په ۸ نېټه محمد نادرشاه
ددلکشا دمانۍ په چمن کې دتفنګچې په ډزو سره وواژه، په همدغه
ورځ میر قاسم خان هم ددې پېښې دتورو محرکینو په ډله کې بندي
او په اعدام محکوم شو، هغه د۱۳۱۲ ش کال دقوس یالیندی
دمیاشتې په ۲۶ نېټه د نومړې دقاتل سره یو ځای د دهمزنګ
دجیل تر څنګ داعدام ځای ته یوړل شو کله چې د دار دځړولو پړی
دده په مرۍ وتړل شو، پدغه وخت کې دده د زده کوونکو څخه یوه
تن چې دوخت دبهرنېوچارو وزیر و دګل محمد خان ذکریا ځوی

[9] د میر مقاله

rary

سردار فیض محمد خان په منده منده دنوموړی دبخښنی فرمان
دمحمد ظاهر شاه له طرفه دهغه وژنی ځای ته ورساوه او په دغه
معجزه ایسا حالت سره دوژنی څخه وژغورل شو، لاکن د ارګ په
جیل کې یې (۱۶) کاله په بند کې تیر کړل، تر څو چې ۱۳۲۸ش
کال یعنې ۱۹۴۹م کال کې ازاد شو او په ۱۳۲۹ش کال کې د
سردارشاه محمودخان په کابینه کې د عدلیې د وزیر په توګه وټاکل
شو او د دغه رژیم له منځه تللو پورې یعنې ۱۳۳۲ش کال پورې پر
دغه چوکۍ پاتې شو.

دغه پوهه او انتقاد کوونکی شخصیت چې د لهجې صراحت او د
ازادی غوښتو او روڼ اندې صفتونه او څه اندازه علم او سواد یې
درلوده، د زوروالی په وخت کې د ۱۳۵۷ش کال د حوت یعنې د
کب د میاشتې ۲۲ نېټه د سه شنبې په ورځ په کابل کې له دې نړۍ
څخه سترګې پټې کړې، چې د افغانستان د رون اندی، زده کړی او
لیکوالی په تاریخ کې نیک او ښه نوم لرې، سره له دې چې لوړو
مقامونو او چوکیو ته ورسید لاکن خپل د ازادی غوښتلو، انتقاد
کولو یا ګوته نیولو او د استادی منزلت یې له لاسه ورنکړ روح دې
ښاد وې:

هغه خپل د هیجانه ډک ژوند داستان یوه ورځ په دې بیت کې داسې
خلاصه کاوه:

عشق شور انګیز مارا برسد ګوئی تر برد
بر تلاش خود چه مینازم که ره سوی تو برد

د میر قاسم خان د اثارو څخه د ده یو شمېر هغه لیکنې یا مقالې دي
چې د امان افغان د مدیریت په وخت کې یې په هغه جریده کې

لیکلي دي چې په دینې، ټولنېزو او قانوني مسایلو کې د ده د
مطالعاتو د ژوروالی اندازه ترې ښه معلومېږي، د حبیبې په مدرسه
او استقلال په ښوونځې کې یې د استادی په دورو کې یې ډېر
شاګردان او ځوانان د هېواد پالنې، د فکر په ازادی او ټولنېز انتقاد
په روحیه وروزل او د ژوند تر اخیره یې د لارښوونکی مقام له لاسه
ورنکړ.

خدای بخښلی میرقاسم خان د مشروطه غوښتني د لومړې ټولنې د
مهمو غړو څخه یو شمېر یې داسې معرفي کوي:

۱. لاندې د هغه شمېر باخبره او پوهو زامنو نومونه وړاندې کوم
چې په هغه غورځنګ کې یې ګډون درلوده، تر څو ښاغلي
لوستونکي په ښه دقت سره د هغوی شخصیت تر څېړنې
لاندې ونیسي او خپله قضاوت وکړي چې مشروطه غورځنګ
د هغوی د خپل فکر زاده او ذاتې نبوغ و نه د پریو تلقین، ایا
د دې خبرې ځای شته یا دا خبره په ځای ده چې دغه راز وتلي
او ښاغلی شخصیتونو د سر غوښتونکو د ډلې خطاب وکړو؟

۲. د وتلی عالم مولوي عبدالروف اخندزاده کندهاری دوه تنه
زامن چې هر یو یې په خپل وار د تکړه علماو څخه و یعنې
مولوي عبدالواسع اخندزاده او مولوي عبدالرب اخندزاده،
دوي سربېره پر علمیت خطیبان او زړه ور خلک و، چې د
مشروطه غوښتني په غورځنګ کې په شیرپور کې بندیان
شول، مګر امیر حبیب الله خان د هغه د پلار علمی درجی ته
داحترام اود رناوي په دود دوې دواړه دځو میاشتو وروسته
وبخښل، هغوی هم دمشروطه غوښتونکو دیوی ډلې مشري
په غاړه درلوده، د جمعی په ورځو ذیل خشتی په جومات کې

Library

دلمونځ کوونکو ګڼه ګوڼه زیاته وي، په یو له دغو ورځو کې د مولوي عبدالواسع اخند زاده په داسې حال کې چې په منبر کې د فصاحت او بلاغت نه ډکه موعظه خلکو ته اوروله، دا ایت شریف یې ولوست اطیعوالله واطیعوالرسول واولوالامر منکم، ددې ایت په تفسیر کې یې خلکو ته وویل : ای خلکو دروڼ اندو او روښانه علماو څخه اطاعت وکړی، ځکه چې موږ پوه لرو، چې څرنګه خلک دخیر، نیکۍ او سولې لاری ته راوبولو، او د فحشا منکرو او بدو لارو څخه یې وساتو، هغه وخت چې اعلحضرت امان الله خان غازی هغه خپل حضور ته راوغوښت او غوښتل یې چې هغه وویروی. مولوي صاحب په هماغه اخلاقی زړه ورتوب سره چې دده. عادت وو، دخپلی موعظی څخه یې په دلایلو سره د فاع وکړه او نوموړی اعلحضرت یې قانع کړه.[10]

هغه څه چې خدای بخښلی میر قاسم خان ددغو دواړو ورونو په هکله ویلي و په پورته ډول راوړل شول، او زه یې په لاندینو کرښو کې نورهم ښه درپېژنم:

ددې دواړو ورونو پلار مولوي عبدالروف مو دسراج الاخبار افغانستان دټولنې په بحث کې وپژانده او لوی ځوی یې مولوي عبدالواسع لکه څنګه چې میر قاسم خان ویلي، پوه او لوی عالم و، چې زیږیدنه یې په کندهار کې د ۱۲۹۰ ق کال په شاوخوا کې وه، نوموړي د امیر حبیب الله خان د امارت په وروستیو وختو کې دکندهار دلومړنیو ښوونځیو ستر رشته دار او دازادي دجهاد دبیرغ

۱۰ د میر لیکنه یا مقاله

لرونکو مجاهدینو څخه و، دغازي امان الله خان د پر تخت کښناستلو څخه وروسته کابل ته راوغوښتل شو، او دترکي متخصیصنو بدرین بیګ[11]

سره یوځای یې د قوانینو او شورا په اداره کې یې د قوانینو د ترتیب او دمحمدی(ص) دشریعت سره دهغې دتطبیق چاری یې پر مخ بیولی، لکه چې د اکثرو مشهوره قوانینو د۱۲۹۹ ش کال څخه راوروسته دپادشاه د لاسلیک سره یوځای دخادم العلما محمد عبدالواسع کندهاری لاسلیک هم لیدل کېږي، هغه پدی دوره کې دقاضیانو او حکامو دښوونځیو په جوړولو کې هم ډیر کوښښ وکړ او د هغوي دشرعیاتو استاد و، ۱۳۰۰ ش کال. او په ۱۳۰۱ ش کال د لړم په میاشت یعنې ۱۹۱۱ م کال په اکتوبر کې دکابل دارګ په شمالي برج کې دمولوي عبدالواسع په ریاست پښتو مرکه پرانستل شوه، او دیوازنې پښتو او پښتو پښویه (ګرامر) دکتاب په خپرولو یې لاس پوري کړ، له دې وروسته ۱۳۰۲ ش کال دلړم په میاشت کې دمحکمو ریس و، تر څو چې د۱۳۰۵ ش کال په شاو خوا کې د شرح اولو الامر دوینا دکولو پربنسټ او د امان الله خان ددرباریانو په دسیسه دکابل په کوتوالي کې دیوه کال لپاره بندي پاتي شو، کله چې خلاص شو، کندهار ته ولاړ او ۱۳۰۷ ش کال په اړو دوړ کې یې دسقاو د ځوی په مقابل کې د امیر امان الله خان په طرفداري شرعي فتوا صادره کړه، ولې کله چې د۱۳۰۸ ش کال دجوزا په میاشت کې د بچه سقاو لښکر و کندهار ونیوه، نوموړی

۱۱ وفات په کابل کې د ۱۳۰۲ ه ش کال د ثور په ۱۵ نیټه.

Library

یې د اماني دوري دنظامنامو دترتیبولو په جرم زنځیر او زولانه کابل ته راواستوه، کله چې دسقاو ځوی د هغه څخه د فتوا د صادرولو علت و پوښته، هغه په ډېر جرائت او رشادت سره ورته وویل: د دې لپاره چې تاسو د سلطنت غصب کوونکي او قطاع الطريق (شوکمار، لارې وهونکي) یاستې، نو باید شرعا په قطع په محکوم شئ! بچه سقاو د دې خبرې په اوریدو سره په قهر شو او د دی د وژلو امر یې ورکړ او د کابل په شیرپور کې د توپ خولې ته وتړل شو، (د ۱۳۰۸ش کال د جوزا میاشت). د ده د ډېرو مهمو تالیفاتو څخه یو هم دوه ټوکه د تمسک القفات کتاب دی چې د هغې لومړی ټوک د حقوقو څخه بحث کوي او دوهمه برخه یې د جزا د احکامو درلودونکی ده (د ۱۱۱۳ مادو درلودونکی په ۱۳۰۰ش کال کې د کابل چاپ).

۲. د قران د نزول په فلسفه کې اسلامي حکمت او د پیغمبر (ص) د بعثت اهداف او اسلامي دین او دنیوي مباني د ۱۳۳۴ق کال د ربیع الثاني ۲۴ او له دوهمه برخه، چې د هغې یوه خطي نسخه د کابل په ملي ارشیف کې موجوده ده، ۷/۲۸ نمبر.

۳. اسلامي حکومت: د اسلام له نظره د حکومت د تشکیلاتو او ادارې په برخه کې، چې د ۱۳۰۸ش کال په اړو دوړ کې د هغې خطي نسخه له منځه ولاړه، هغه د اسلامي حکومت په پای کې وایي: د اسلامي حکومت په نامه جلا رساله هم لیکل شویده

۴. په دري، پښتو او انګلیسي ژبو د سوره فاتحي او بقري تفسیر (چې خطي نسخه یې د دې کرښو د لیکونکي سره وه، چې په ۱۳۳۹ش کال کې په کراچی کې د پاکستان د پولیسو له

خوا له منځه ولاړه.) د هغې انګلیسي ژباړه د پښتو مرکې غړي عبدالرهاب کاموی کړی وه په ۱۳۰۰ش کال.

۵. د دینیاتو اساس عنوان د قراني اسلامي فلسفي په تعلیمي مضمون کې د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۶. د خدای پېژندني رساله چې د اسماالحسنی پر معانیو مشتمله ده کوچنی قطع د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۸. په پښتو ژبه د تعاون منظومه د کابل چاپ په ۱۳۶۲ش کال کې.

۳. مولوي عبدالرب:

د مولوي عبدالرؤف دوهم ځوی دی چې په کندهار کې په ۱۳۵۹ق کال کې و زېږید، او په اسلامي علومو او عربي ژبه کې یې خپلې علمي زده کړې د خپل پلار په مخکې بشپړې کړې. او د امیر حبیب الله خان په عصر کې د حبیبې مدرسې د اسلامي فلسفي د دینیاتو استاد و او په شاهي مدرسه کې یې هم تدریس کاوه او د لومړی مشروطیت په غورځنګ کې بندي شو، ولې له خلاصیدو څخه وروسته د ښوونځیو په جوړولو او د نوی پوهنې په پراختیا کې یې پوره لاس درلوده د پوهنې د شورا غړې او د کابل د لومړنیو ښوونځیو او دارالمعلمین مدیر و، (۱۳۳۰ق کال په شاوخوا کې).

هغه یو له هغو لیکوالو څخه دی چې د محمود طرزي په سراج الاخبار کې یې دیني مضامین په اسلامي فلسفه کې د څېړنې په نوی سبک سره خپرول. کله چې پلار یې مولوي عبدالروف په ۱۳۳۳ق کال کې مړ شو هغه د امیر په دربار کې د چرمنورد ملا) په توګه ډېر شهرت پیداکړ او د امیر سره په وروستی سفر کې چې د

Library

لغمان په کله گوش کې ووژل شو په ۱۳۳۷ق کال د جمادی الاول په ۱۸ چې د ۱۹۱۹م کال د فبروری د ۲۱ سره سمون خوري د پنجشنبې په شپه او هغه هم په جلال اباد کې په همدغه شپه د محرقې په تبه (وچکی) او ترسام سره و مړ او په همغه ځای کې ښخ، کړای شو.

د امان افغان جریدې په خپله لومړنی گڼه کې چې په ۱۲۹۸ش کال د حمل په ۲۳ نېټه چې د ۱۹۱۹م کال د اپریل د ۱۲ سره سمون خورې خپر شوی. د خدای بخښلی عبدالهادې د اویې په قلم داسې لیکلې چې د هغه د شخصیت ښه پېژندونکی دی:

" د کابل د لومړنیو ښوونځیو او دارالمعلمین مدیر او د شهید اعلحضرت د حضور ملا د قدر وړ جناب مولوي عبدالرب خان چې د حبیبې په ښوونځې او نورو لومړنیو ښوونځیو کې یې د قدر وړ خدمتونه کړي و په جلال اباد کې د وچکی په ناروغۍ اخته او په پای کې پر شام شوې او د حق د رحمت سره یو ځای شو... په حقیقت کې یوه لویه علمي ضایعه وه... چې د ده په له منځه تلو سره د شریعت د ریاست مقام په هېواد کې خالي پاتې شو... د ده پاتې کسانو ته تفریت او ډاډگېرنه ورکوم... (امان افغاني ۱۰مخ لومړی گڼه د ۱۲۹۸ش کال د حمل یا وری ۲۲ د کابل چاپ.)

د مولوي عبدالرب تالیفات زیاتره درسي کتابونه دې چې د بیت العلوم حبیبه او نورو ښوونځیو کې د تدریس لپاره په دري ژبه لیکل او چاپ شویدي. لکه:

۱. سراج العقاید د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځې د پنځم ټولگی لپاره.

۲. دینیات په څلورو ټوکو کې د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځی د څلورم ټولگیو لپاره یعنې د اول څخه تر څلورم ټولگي پوري.
۳. سراج الاتفات، خطي نسخه د کابل په ملي ارشیف کې.
۴. رساله اطاعت او لوالامر د کابل چاپ.
۵. مقدمه فلسفه اسلامیه (خطي).
۶. سراج السیر درسیر نبوی (ص) د لاهور چاپ د منځنیو ښوونځیو لپاره.
۷. د اسلامي فلسفي او تفسیر په هکله په سراج الاخبار کې بېلا بېلې مقالې.
۸. سراج الفقه په دوو ټوکو کې د کابل چاپ ۱۳۳۱ق کال.

۴- مولوي غلام محی الدین افغان:

اصلا د کندهار د جمریانې د قوم څخه و او د حبیبې په مدرسه کې ښوونکی و، د هغه کورنۍ په پېښور کې اوسیدله، او د میوند دفاتح د سردار محمد ایوب خان د هېواد څخه د شړل شوې ډلې څخه و هغه د هند په کالجونو کې تحصیل وکړ او د ۱۳۲۴ق کال په شاوخوا کې بېرته خپل هېواد ته راستون شو هغه مجرد، ازاد او خوش مشربي سړی و، چې د کابل د شور بازار د پېښوریانو په سرای کې اوسېده، ملگری یې همیشه د هغه په کوټه کې راټولېدل، چې د کلوب ښه یې ځانته غوره کړی وه، په هغه ځای کې یې دیگچه پخوله او سطرنج یې کاوه، او کله، کله به یې علمي، ادبي او سیاسي بحثونه سره کول [12] افغان د سراج الاخبار د لیکوالو او د پښتو شاعرانو څخه هغه یو تن دی چې د محمود طرزي سره ملگری

12 د میر مقدمه یا لیکنه.

و او همیشه به یې قلمي همکارۍ ورسره کوله او محمود طرزي د سراج الاخبار په یوه ګڼه کې د ده په برخه کې داسې لیکلي و:

" یو عالم د افغاني علم، افغاني نژاد او زموږ د هېوادنی ژبې سره جناب مولوي غلام محی الدین افغان دی چې د دارالمعلمین د مدرسي مشر دی چې په ختیځو ژبو یعنې پښتو، فارسي او عربې سربېره د هندوستان په بېلا بېلو ژبو لکه اردو، ګورمکهی ساسترې، سنسکریټ او نورو ژبو باندې تر هغه حده پوهېده چې ژباړه یې پرې کولی شوه.

" د معرکه مذهب وساینس " کتاب چې جناب محترم شیخ شبلي نعماني هغه په اردو ژبه ژباړلی دی، دغه زموږ افغاني پوهه شخص په فارسي ژبه ژباړلی دی..."[13] افغان په لومړی مشروطیت کې په ۱۳۲۷ ق کال کې بندي شواو دیوه څه وخت څخه وروسته ازاد شو، ددارالمعلمین مدیر، ملت دوست، شاعر او ادیب سړی و،[14] چې پښتو اشعار او فا رسي مقالې یې په سراج الاخبار کې خپریدلې.

افغان پالونکی او ګران شخصیت درلوده او همیشه د روڼ اندو ملګرو او دافغان ځوانانو د را ټولېدو ځای و دهغه څخه به یې څه زده کول او هم به یې ورڅخه څه اوریدل، لکه څنګه چې د ۱۳۰۰ ش

---

[13] محمود طرزی مقالې ۶۲۵ دکابل چاپ ۱۳۵۹ ش کال. پدې ځای کې خدای بخښلي محمود طرزي سهوه شویدې دمعرکه مذهب او ساینس دکتاب اردو ژباړه دلاهور د زمیندار مدیر او دشلمی پیړی دلومړی نیمایې کې د هند د مسلمانو دیوه مشر مولانا ظفر علي خان ده چې په هغه وخت کې په هند کې چاپ شوې دې او دا دولسیم دراپر داثر ژباړه ده چې نوموړی یوتن امریکایې مورخ او مولف دې،

[14] مولوي محمد حسین: په اردو ژبه دافغانستان انقلاب (۹۲) دجالندهر چاپ ۱۳۰۹ ش کال.

کال د اسد یازمړي په دولسمه دچا رشنبې په ورځ په کابل کې مړ شو او خپل ټول عمر یې په مجردی کې تیرکړ، دده دهمدغه محفل ملګرو او پالونکو دده جنازه په ډیره خواشینی او احترام سره واخسیتله او دشهدای صالحین په عمومی هدیره کې یې خاورو ته وسپا رله، او دده دقبر لوحه دلومړي ځل لپا ره په پښتو ژبه دده دشخصیت دپېژندنې کتبیه ولیکل شوه چې دهغې متن دادې:

" مولوي غلام محی الدین افغان په قندهار کې متولد شو او هلته یې دیني تعلیم حاصل کړ. پس په معیت د سردارایو بخان په راولپنډی او لاهور کې یې دفرار په حالت کې له انګریزي مکتبو څخه جدید تعلیم واخیست. چې بېرته کابل ته راغي. دامیر حبیب الله خان په عهد دمکاتیب ابتدائیو ممتحن مقرر شو، پس له خدمت دڅوارلسو کالو دمصارف، دامیر امان الله خان غازی په روشان دوران کې مدیر ددارالمعلمین شو، او هغه خیالات او ارادی داصلاح او ترقی دملت چې ددولس کاله پخوایې په مجلس دجان نشا ران اسلام کې معاقده کړي وي، دظل الهي تر سیوری لاندې په خپله ثمر ته ورسید. په اکیف مطمئن او راضی دعباد الله په خدمت کې داخل، په اجل دوباي هیفه و پروردګار ته راجع و. او هغه دټولو خښتن په جنت کې داخل کړ.

چې په یار پسي تر ځان او جهان تېروي
څوک کولې شي داهسې مشقعت

دوعا د(ځوان افغان) په یاد دهغه دوطن دوستي او وفا له زړه خیژی. دشپیتو کالو دصلاح او تجرد او ځوانی په ژوند کې ملګري د ځوانمردانو، اهل او صالح دهر مشرب و، چې ټول یې امر زش غواړي.

l Library

بـروز مـرگ کـه یـوم وصـال یـا رانیسـت
کسیکه دست من ان دم گرفت یـا ر انسـت

تاریخ وفات چها رشنبه ۱۱ اسد سنه ۱۳۰۰ ش مطابق ۲۸ ذیقعده الحرام ۱۳۳۹ هجری."
دافغان دافکا رو او اثارو په اړه دي د(افغان یاد) د مقالو مجموعي ته چې په ۱۳۶۱ ش کال کې په کابل کې دادبیاتو پوهنځی لـه خوا چاپ شوي او همدارنگه د(دغلام محی الدین افغان افکـا رو او اثار) رسالې ته چې دکا بـل پوهنتـون د ۱۳۶۰ کـال چاپ دي مراجعه وشي.

۵ ـ عبدالجلال خان:

دا دکندهار دخلکو او دمولوي غلام محی الدین افغان دترور خوی و، چې دمشروطه غوښتونکو دټولنې سره ملگری و، او هغـه هېـواد غوښونکي، حلیم او با فکره سړی و، په ۱۳۲۷ کـال کې پـه شیرپور کې بندې شو، او دامیرحبیـب الله خـان دعصر تـر پایـه بنـدی پـاتی شو[15] جلال خان چوپ اومتحمـل لاکن بیدار شخصیت درلـوده. د اوږدمجیـل د ډیرو سختیو دگاللولـه مخه وروسـته دامـان الله خـان دپرتخت کبنناستلو څخه وروسته په ۱۲۹۸ ش کال کې خوشي کړي شـو او کنـدهار تـه ولاړ او دکندهارپـه شـاه بـازار کـې یـې دچینـي خرخولـو هتـی درلودلـه، او دورځ انـدو پـه مـنځ کـې دقـدر وړ و او د ۱۳۱۲ ش کال تر شاوخوا پوری ژوندی و.

[15] دمیر مقاله یا لیکنه.

۶ ـ پروفیسر غلام محمدخان:

هغـه دمیمنـي دازبکـو دپـوی متفـذی او مشـهوری کورنـۍ دلومړی مشـروطیت دغـړو او دوخـت دروڼ انـدو څخـه و، چـې هنرمنـدي، پرمختیا غ ښتنه او لوړ افکار دده په طبیعت کې اخښل شوی و او په نقاشي کې لوړ مقام درلوده، چې پـه سراج الاخبار کې دده هنري اثاراوکاریکـاتو رونـه خپریـدل، او دامیـر عبـدالرحمن خـان دکورنـۍ سره یې وصلی قرابت هم درلوده .
لکـه څنگه چې وویـل شو: هغـه د مشروطه غوښتونکو عریضـه پـه جلال اباد کې امیر ته یوړه، مگر هلتـه دنورو مشروطه غوښتونکو سـره یوځای بندي او زنځیـر او زورانـه کابـل تـه راوستـل شـو، او پـه کوتوالی کـې بنـدي شـو، او هـره ورځ بـه دیوسـاتونکی سپاهی سره دنقاشـي دکـار لپـاره ارگ تـه راوسـتل کیـده، تـر څـو چـې دامـاني سـلطنت پـه اولـو وختونـوکې خوشـي کـړای شـو او دخپلـو هنـري تحصیلاتو د اد امي لپاره برلین ته واستول شو.
ددې لپـار، چې پـه هنرمنـدي کې پوره اسـتعداد درلـود، د لـږ وخت وروسته د رسامي او نقاشي پـه هنر او دښکلو هنرونو پـه بیلابیلو ډولونـو کـې د پروفیسـري درجـي تـه ورسـیده، کلـه چـې کابـل تـه راغی، د هغه ښه هر کلي وشو او دنفیسه صنایعو ښوونځي یې جوړ کړ، او ډیـر شـاگردان یـې وروزل، او پـه خپلـه هنـري څانگـه کـې دا ستادي او ښوونکي د لوړ مقام درلودونکي و.
پروفسـیر دازادي غوښتونکـو او پرمختیـا غوښتونکـو ځوانـانو پـه کړیـو کـې د ژونـد تـر اخیـرو شیبو پـوري دیـوه ممتـاز، مهربـان او پالونکي شخصیت پـه توگـه پـاتی شو، ډیر زده کوونکي او اخلاص مندان یې درلودل، دیوه اوږده بند د ډیرو تر خو د زغملو سره سره

بیا هم ځوان، ژوندی زړور روڼ اندی او ازاد خیاله پاتي و، او دپوهني وزارت او د هنري تدریس دکړیو دغړو څخه شمیرل کیده.
دده مړینه په کابل کې د۱۳۱۳ کال د لیندی یا قوس په ۱۴ وه او دعاشقانو او عارفانو په هدیره کې ښخ کړي شوې دې، (دده د کورنۍ او پلارېې عبدالباقی خان دسوابقو په برخه کې دې د سراج التواریخ دریم ټوک دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق کال ته مراجعه وشي.)

۷ _ کاکا سید احمد خان لودین کندهاری:

هغه دکندهار دلودین دسیاستوالو او سوداګری مشهوری کورنۍ دفیض محمد خان ځوی دي، چې دکوچنوالی څخه یې دامیر شیرعلی خان په عصر کې په حربي ښوونځی کې درس لوستي، او عالم او پوه شخص تري جوړ شوي و.
کله چې دحساب (شمیر) په علم کې یې دخلاصته الحساب کتاب په دری ژبه ولیکه چې چاپ نشو.
ده دسواد زده کړي په ښوونه کې په ځېل نوښت سره داسي طریقه رامنځته کړه چې په پوهنه کې د (کاکا په طریقه) یې شدت پیدا کړ، او دا هغه لومړنی بدلون و چې نوموړی دسواد زده کړي لپاره د لومړني تدریس په طریقه کې رامنځته ته کړ، چې تر دغه وخته پوري بغدادي قاعده معمول وه، چې ماشومان یې ژرنه با سواده کول.
کاکا چې دکابل د روڼ اندو او دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوی ډلي ریئس و، د اماني دوری (۱۲۹۸ ش) پوری په ارګ کې بندي پاتي شو[16] او په همدغه یوولسو کالو دجیل کې یې دسواد زده کړي ځانګړي طریقه ترتیب او تطبیق کړه. مولوي محمد حسین دهغي نوم په ښه توګه یادوي، او هغه د جیل د وخت خپل ملګر ي، اروا

۱۶ د میر مقاله یالیکنه.

پیژندونکي او مهربانه ګوته نیونکي سړي په توګه پیژني چې د فوق العاده ثبات او فکر لرونکي، په فارسي او عربي ژبو پوهه او په ریاضي کې ماهر او پوهه و، په جیل کې یې بندیانو ته دسواد درس ورکاوه، او په هغه طریقې سره چې په خپله یې رامنځته کړي، وه ډیر نوی دسواد زده کوونکي یې باسواد کړل، او دکاکا همدغه طریقه د(قاعده نادره) په نامه په اردو ژبه ژباړل شوي او رواج یې پیدا کړ[17] کاکا په خپلي رښتیا ویلو او دلهجي په صراحت سره داماني عصر تر منځني وخت پوري دخلکو او دربار په منځ کې محترم او ښاغلي و، او په زیاترو علمی او ادبي ټولنو کې یې ګډون درلود، او دده په وینا او مشوره به کارونه کیدل، تر څو چې د۱۳۰۶ ش کال دحوت یا کب دمیاشتی په ۱۴ د یکشنبی په ورځ د کابل په توبچی بڼ کې مړ شو، پداسي حال کې چې ډیر شاګردان او ارادتمندان تری پاتي شول، عمر یې د اویا کلو څخه زیات و، دده دښخولو ځای په شهدای صالحینو کې د محمد رفیق خان لودین په هدیره کې دي.

۸_۹ _ سردار عبدالرحمن خان او سردار عبدالحبیب خان:

دسردار عبدالوهاب خان امین المکاتیب ځامن هم دروڼ اندو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو له ډلي څخه و. چې یو څه وخت یې دهیواد څخه د باندی په تبیعد کې هم تېر کړي دي، او بیرته کابل ته راستانه شوي و. او د مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده.
دا دواړه ورونه دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوي فرعي جرګي په سر کې ځای درلوده چې شهزاده امان الله خان هم په همدی ډله کې شامل و، او دغه دواړه دنورو مشروطه غوښتونکو سره یو ځای په

۱۷ محمد حسین : د افغانستان انقلاب ۹۴ .

l Library

راک کې بنديان شول، لاکن دکورنۍ رسوخيت له مخې ژر خوشې کړې شول، او دپوهنې او قانون دپراختيا دمحرکينو څخه و،[18] عبدالرحمن خان د امير حبيب الله خان ددورې په پای کې په هند (دهلی) کې د افغانستان سفير و، او په اماني دوره کې په اماني لومړني کابينه کې سردار عبدالحبيب خان په ۱۲۹۸ ش کال کې دپوهنې وزير، او عبدالرحمن خان د بهرنيو چارو د وزارت مستشار او دفراه حکمران و، دده زيږيدنه په ۱۲۸۹ ق کال کې او مړينه يې په فراه کې په ۱۳۱۳ ش کال کې وه، وايي په هغه توګه کې چې مشروطه غوښتونکي ملګري په کابل کې سره را ټول شوي و او داسې فيصله يې کړې وه چې له دې وروسته بايد وسله وال وي وويل شو چې: امير حبيب الله نه، بلکه رئيس عبدالحبيب!

نو دغه ټوکې دوله خبره هم شيطانانو په خپله امير ته رسولې وه، نوله همدې کبله دربار په مشروطه غوښتونکو حملې وکړې او دا په خپله ددرباري دسيسه کوونکو يوه بهانه وه.

۱۰ _ بابا عبدالعزيز خان:

د امير عبدالرحمن خان دعصر غزني د مالي تر رشته دار دميرزا عطا محمد الکوزي کندهاري ځوی دې چې پوهه ماهر او ښه ليکونکي و، او دکابل په مطبعه کې يې د۱۳۲۳ ق کال په شاوخوا کې د ډبرين مصلح په توګه کار کاوه،دنستعليق او نسخ خط يې د کينې خوا څخه ښې خوا ته ډير ښايسته او واضح ليکه.

د مير قاسم خان په وينا هغه بادرايئه او جريح الهجه ځوان و، چې دتصارف له مخې د هغه نوم د لومړي مشروطيت دملګرو له ډلې

[18] د مير مقاله یالیکنه.

څخه پاتې شوي و او بندي نشو.[19] دا زړه ور اوتکړه ځوان ددوهم مشروطيت په غورځنګ کې هم شامل و چې د ۱۳۳۶ ق کال په شاوخوا کې بندي شو او په ۱۲۹۸ ش کال داماني دورې په پيل کې خوشې شو او کندهار ته ولاړ چې په اول کې دمطبعې کاپې ليکونکي او د ۱۳۰۱ ش کال څخه تر ۱۳۰۹ ش کال پورې دطلوع افغاني مدير او د ۱۳۰۹ ش کال دکندهار دښار دخلکو له خوا ملي شورا ته وټاکل شو لاکن د هغه مخالفت په وجه چې دشورا رياست ته يې دعبدالاحد خان وردک له ټاکنې سره وکړه، هغه يې مسعفي کړ او ديوه څه وخت لپاره د بهرنيو چارو وزارت د مطبوعاتو مديرو،تر هغو پورې چې په ۱۳۱۲ ش کال دسنبلې ياوړې په مياشت کې دمحمد عظيم منشي زاده له خوا د برتانيا په سفارت باندې دحملې وروسته بندي شو او ۱۳ کاله د کابل د موتی سرای او دهمزنګ په زندانونو کې بندي پاتې شو.

هغه په ۱۳۲۵ ش کال کې خلاص شو اوکندهار ته ولاړ او په همدغه کال دکندهار د ښار د خلکو له خوا د همدغه ځای د بلديې رياست ته وټاکل شو، د زوړوالي په عمر د ۱۳۴۲ ش کال په شاو خوا کې په کندهار کې مړ شو.

۱۱ _ استاد محمد انور بسمل:

د ناظر صفر ځوی او ديوی روڼ اندی کورنۍ څخه و، دا دحبيبې د ښوونځي د ممتازو شاګردانو ډلې څخه و هغه عالم، اديب ، شاعر اوروڼ اندی ځوش مشر به شخص و او د عمر له پلوه يې هم دځوانو مشروطه غوښتونکو د استادانو سره چنداني توپير نه درلوده، نو پدې خاطر يې د خپلو استادانو څخه هم درس زده کاوه او هم

[19] د مير مقاله یا ليکنه .

Library

دهغـوي سـره ملګـري او انـډيوال و، او نـږدي دوه کالـه د لومـړي
مشروطيت په مسله کې په شېرپور کې بندي و، او دخپـل پـلار د
نفوذ څخه په ګټې اخستني سره خلاص شو. هغـه عملا صـوفي ډولـه
و، او په اسلامي او ادبي علومو کې لاس درلود، په هنري سبک يې
ښــه شــعر وايــه، د زړه وړونکــو اشــعارو پــه ځــانګړي ډول دغزلــو
درلودونکي دي، ددې لپاره چې پـلار يې ناظر صفر په ۱۳۰۸ ش
کال کې دقطغن او بدخشان د نايب الحکومه په توګه وټاکل شو،
بسمل دخپـل پلار مرستيال و، په ۱۳۱۰ کـال کې په کابل کې د
ادبي انجمن مدير وټاکل شو، چې د نادر شاهي رژيم پر ضد په پټو
فکري حرکاتو کې يې لاس درلوده، نو پدې خاطر دخپـل شاعر ورور
محمد ابراهيم صفا سره يو ځای تر ۱۳۲۵ ش کال پوري په کابل کې
بندي پاتې شو، کله چې خلاص شو، ديوه څه وخت لپاره د مرستون
(دارالعجزه) رئيس و، او وروسته د ماليې وزارت اداري رئيس و،
تر څو چې په ۱۳۴۰ کال کې دجدی يعني مرغومي په دريمه نيټه په
کابل کې مړشو.

بسمل او صفا دهندي سبک په اخرني پېړۍ کې د لومړيو شاعرانو
څخه و دده بل ورور اختر جان په قرغي کې د اميرامان الله خان په
وژلو کې لاس درلوده، هغه په هم هغه کال کې د پنځو تنو نورو سره
يو ځای اعدام شو، مولوي محمد حسين ليکي: ددې لپاره چې امان
الله خان دمشروطه غوښتونکو ټولني تـه پـه اصطلاح د اصـلاح
غوښتونکو خطاب کاوه، نو پدې خاطر يې موږ ټول خلاص کړو،
لاکن محمد [illegible] بسمل سره له دې چې دده ډېر ملګري او همفکره

وو د هغه د ورور اختر جان د جرم په سبب په بند کې پرېښود تر څو
چې په پای کې دمولوي محمد حسين په يادولو خلاص شو.[20]

۱۲ _ تاج محمد خان بلوڅ :

دکابل دروڼ اندو څخه وو هغه يوپلټونکي او، اوريدونکي شخص
وو هغه دعلي محمد خان خوی او دناظر عبدالوهاب خان لمسی او
د محمد شريف خان پغماني ورور، چې د لمړی مشروطه
غوښتونکو د فرغي ډلو څخه ديوي ډلي په سر کې يې کار کاوه، او
هغه وخت چې ددې ټولني مهمو غړو وسله وال کول او تفنګچه
درلودل تصويب کړل، د اليکلې مصوبه‌معوبه، تاج محمد خان ته
وسپارل شوه، دغه مصوبه دده د ورور محمد شريف پواسطه چې
دده سره سخت سياسي مخالف او دحکومت ګمارلي وو دده لـه
کورنۍ اسنادو څخه وويستل شوه او اميرته ورسول شوه[21] چې
دټولي ټولني دبربادی سبب شوه، غبارد تاج محمد خان نوم
دبنديانو په ډله کې راوړي دي،لاکن مير قاسم خان وويل، چې دملا
منهاج الدين او عبدالحق د اشناي په اساس چې د موضوع راپور يې
امير ته ورکړي وو بنديان نشول، ځکه چې د هغه نوم يې د قلم څخه
غورځولي وو.[22] لاکن دهغه دبندي کيدو سبب د۱۳۳۷ ق په اواخرو
کې هغه تهديد ډوله خطونه وو چې د امير او د هغه د ورور په نامه
ليکل شوي و،. تاج خان بلوڅ په اماني عصر کې هميشه دروڼ اندو
لکه دسيداحمدخان د کاکا دځوي عبدالرحمن لودين او داسي نورو

[20] محمد حسين انقلاب ۲۲۸

[21] غبار افغانستان در مسير تاريخ ۷۱۷

[22] د مير مقاله يا ليکنه.

Library

سره ناسته ولاړه درلوده او ديو څه وخت لپاره د بلخ ددولت اباد ولسوال او دقطغن او هرات بهرنۍ مدير وو او دجنرالي درجې ته ورسيده، او د ۱۳۰۶ ش کال په شاوخوا کې په فراه کې د افغاني پوځ قوماندان وټاکل شو. چې دوسله والو بلوڅو په اوښانو دسپرو يو زرکسيزه مغرزه په چخانسور کې جوړه کړه، تر څو د مرکز په اشاره يا قوماندي سره اړتيا په وخت کې دشپې له خوا دبلوچستان په ساحل دګوادر په بندر يرغل وکړي شي، يا لاکن دغه کار د کورنۍ اړو دوړ په سبب تر سره نشو.

بلوڅ د اماني دولت د ړنګيدوو وروسته په کابل کې وو، ددې لپاره چې د اماني عناصرو څخه و او دانګليس پرضد شميرل کيدل، دمحمد نادر شاه د تخت دنيولو څخه څو ورځې وروسته غفبلتا ونيول شو او اعدام شو ۱۳۰۸ ش کال.

وايي چې پلار يې د امير عبدالرحمن خان سره يو ځای په بخارا کې فراري وو نو پدې اساس دده زېږيدنه هم غلته شوي ده، له هغې وروسته د نوموړی امير دشاهي په لومړيو وختونو کې (د ۱۳۰۰ ق په شاو خوا کې) بېرته کابل ته راغي او دقاضي سعيدالدين خان بارکزای څخه يې درس ووايه او دکابل په بالاحصار کې تحويلدار وو چې دلومړی مشروطيت په سرې (پټه) ټولنه کې شامل شو.

۱۳ ـ اخندزاده محمد اکبر اسحق زای کندهاري:

دمير قاسم خان په قول: هغه پوهه عالم و چې دمشروطيت په غورځنګ کې يې برخه درلودله او د امير حبيب الله خان ددوري تر پای پوري په شيرپور کې بندی و.

۱۴ ـ شير علی خان بارکزای:

دا دسيستان د چخانسور د تنفذی او مخوري کورنۍ څخه و او دمشروطه غوښتونکو په ټولنه کې شامل وو او نوموړی په ۱۳۲۷ ق کال کې دکابل په شير پور
کې بندي شو او د اماني په دوره کې ازاد شو،[23]

۱۵ ـ مولوي محمد مظفر خان مروت:

مروت، دلومړی اودريم په فتحی او ددوهم په سکون سره، د پښتو نخوا د ښو او ديره اسماعيل په منځ کې د پښتنو ديوي قبيلي نوم دي. هغه په انګليسي هندکې خپلې زده کړې پای ته رسولې او دحبيبيې په مدرسه کې درياضياتو او جغرافيې داستاد په توګه موظف شوي، اودلومړی مشروطه غوښتونکو دټولنې غړي و چې په ۱۳۲۷ ق کال کې په شيرپور کې بندي شو. څوکاله وروسته په همدغه زندان کې په حق ورسيد.

۱۶ ـ حافظ عبدالقيوم:

دحافظ چې نورمحمد مجذوب ځوی او دملا جانداد توخي لمسی چې ډير ذوقه، اديب او شاعر شخص و دا هم په شيرپور کې بندي شو، ددې لپاره چې پلار يې د سردار نورالله خان نايب اسلطنه دحافظانو د ټولنې غړی و او د هغې په وړاندې د احترام او درناوي وړ شخص ـ دوه کاله وروسته له زندان څخه ازاد کړي شو.

۱۷ ـ مير زا عبدالرزاق:

دا دکابل ښار د نوي حمام د چهارستوق اوسيدونکي او د کابل دکوتوال د نايب ميرزا عبدالروف د ترور ځوی و او د ښه ليک او

[23] د ۱۴ څخه تر ۱۹ عدده پورې دمير قاسم خان دسند په قول او د ۲۰ څخه تر ۲۲ عدده پورې دغبار دليکني سره سم دي.

تکړه او ظريفو ميرزايانو دډلي څخه و چې د امان الله خان غازي تر سلطنته پوري بندي پاتي شو.

۱۸ _ محمد حسين خان اڅکزايي:

دمشروطه غوښتونکو د ټولنې غړي پوه، تکړه او روڼ اندی شخص و او کله چې امير امان الله خان پاچا شو دارګ دزندان څخه ازاد کړي شو.

۱۹ _ نظام الدين خان ارغنديوال:

دا د رښتينو مشروطه غوښتونکو څخه و چې دامان الله خان تر سلطنته پوري په ارګ کې بندي پاتي شو، اوله هغي وروسته ازاد شو دې اصلا د امير دځانګړو غلام بچه ګانو څخه و چې په اماني عصر کې د امنيې وزارت مدير او له هغې وروسته په المان کې د افغاني سفارت سکرتر وټاکل شو.

۲۰ _ حاجی عبدالعزيز:

هغه په لنګ زمين مشهور و دکابل دمخورو او دلومړی مشروطيت دغړو څخه و چې د لږ وخت زنداني کيدو څخه وروسته ازاد کړي شو.

۲۱_ صاحب زاده عبدالله مجددی:

هغه د لږ بند وروسته وبخښل شو او ازاد شو.

۲۳ _ ملا فيض محمد کاتب:

دسعيدمحمد ځوی او دخداداد لمسی و چې دغزني دمحمد خواجه له هزاره وو څخه و. دسراج التواريخ ليکونکي او د اميرحبيب الله خان دسوانحو ليکونکې دي. هغه پوهه ليکوال، روڼ اندی اديب او دلومړی مشروطه غوښتونکو له ډلې څخه و، په شيرپور کې بندي شو، مګر پدې خاطر چې امير هغه دشهزاده توب له وخته پژانده او د

l Library

سراج التواريخ په ليکنه کې يې دنده درلودله، له لږ وخت وروسته ازاد شو.[24] هغه د زو کړي کال ۱۲۸۹ ق دي.

دهغه قلمي اثار:

کاتب په رښتيا سره پر کاره ليکوال او عالم تاريخ ليکونکي و چې د ۱۳۲۰ ق کال په شاوخوا کې د امير له خوا د تاريخ ليکلو لپاره ګمارل شوي،ددربار اسناد اونور هغه کتابونه چې ورته پکارو دده په واک کې ورکړشول، هغه يو پنډ کتاب په دوو ټوکو کې د(تحفه الحبيب) په نامه وليکه چې د احمدشاهي دعصر ټولي واقعې يعنې پيښې په کې وي چې د ۱۱۶۰ ق څخه را وروسته تر ۱۲۹۷ ق پوری وخت يې په بر کې نيوه، هغه ته دنده سپارله شوی وه چې د امير عبدالرحمن خان دامارت د وخت پيښې د اميرحبيب الله دوخت دحالاتو په شمول دده تر خپل وخت پوري وليکي.

کاتب دتحفه الحبيب دليکني کار، چې دواړه ټوکه يې دده په خپل ښکلي نستعليق خط په ملی ارشيف کې موجود دي، د۱۳۲۲ ق کال دشيوال په مياشت کې په ۸۸۵ مخونو کې دفل سکيپ په قطع پای ته ورساوه، چې داميريعقوب خان د امارت په له مخته تللو او په ۱۲۹۷ ق کال کې دافغان او انګليس ددوهمي جګړي په پای ته رسيدلو سره پای ته رسږي، او هغه په خپله امير او دهغه د وخت مشهورو کسانو لکه سردار محمديوسف خان د امير دوست محمد خان ځوی، د قاضی القضات سعدالدين خان منشی محمديعقوب او دوزير اکبر خان منشی ميرزا مومن چې تر دغه وخته ژوندی وو ليدلي وو او په حاشيو کې يې خپل نظرونه ليکلي دي. او پاتي

[24] دميرقاسم مقاله

al Library

دکتاب لیکونکي ته خپلې اوریدني او لیدني ویلي دي، او په ځینو برخوکې یې ځنیې اصلاحات راوستلي دي.

فیض محمد پدې کتاب کې ډیر پرکار ه لیکوال دی چې دهغه وخت د ادبي موازینو او دلیکوالي ددو دسره سم دپېښو په لیکنه پیل کوی او کاږ هم خپل اومه مواد د(کلک در رسلک) په نامه یادوي چې دغه عبارت د امیر پاملرنه ځانته اړولې ده او ددوهم ټوک د ۳۹ مخ په حاشیه کې یې په سره رنگ لیکلي دي:

" ماشاالله ! کاتب به این عبارت چقدر رعونت وخود نمای اظهارنموده اند !!" ددغه طنز ډوله کلماتو په لیکلو سره یې په هغو کلماتو خط کښلي او په " مذکور گردید"سره تصحیح کړي دي.

په هغه ځای کې چې یوله دغو انتقاد کوونکو څخه چې لوړه سویه یې نه درلوده او گوت نیونه یې کړې وه ، کاتب دهغې په مقابل کې په قوت سره دربرې دمثال په توگه چې ددوهم ټوک د ۱۰۴ مخ پرحوا شیویا غاړو چې دعبارت لیکلو داوږدوالي او د کلام د اوږدوالي اعتراض شوي دي هغه لیکي: " معترضه جمله چې دظالمانو په صفتونو مشتمله او دستمدیده گانو د مظلومیت متغمینه ده دتنبه په توگه لیکل شوي ده ځکه چې ځای مې مناسب ولید اوومي لیکله، اوږدوالي په کې نشته [25] په همدې ډول فیض محمد چې دغوا مو خلکو څخه وو او دربارته یې لاره پیدا کړې وه طبعي ده په نظرکې یې درلودل چې په خپل کلام کې ستمدیده گان یا مظلومان تمثیل کړي،او خپل طبقاتي وجدان ته تسکین ورکړي، لکه څنگه چې مې دکاتب دمعاصرانو څخه اوریدلي دي، هغه پدې لاره غمونه ولېدل او خو کاله ووهل شو، لاکن امیر هغه پرې نښوده

[25] نایل .دکتاب جمله (۱) گنه اول دکابل چاپ ۱۳۵۷ ش کال.

او هدایت یې ورکړ، چې هغه په نورو طرزونو چې دسراج لتواریخ شکل یې ونیوه راواړ وي.

چې دتخفي او سراج تر مینځ زیاتره پیښې او لیکنې کړې دي.

(۲) مگر سراج التواریخ:

چې دهغه دوخت دپوخوالي دکارونو او دژوندانه دتجربو څخه دي. د افغانستان ددولتي پیښود ثبتولو په برخه کې لومړني کتاب شمېرل کېږي، او دهغه نورو تاریخ لیکونکو لپاره چې غواړي خپل اثار دتاریخ لیکني دنوو موازینو سره سم ولیکي، دمعلوماتو ډیره ښه سر چینه شمېرل کېږي، ددې کتاب خطي نسخه چې په ښکلي نستعلیق خط په خپله کاتب پاک نویسي کړیده دکابل په ملي ارشیف کې موجوده ده، دهغې لومړي او دوهم ټوک په سربې طبع په کابل کې په ۱۳۳۱ ق کال کې په ۳۷۷ مخونوکې خپور شویدي.

ولي دسراج التواریخ دریم ټوک چې د افغان او انگلیس ددوهمې جگړې څخه را وروسته یعني د۱۲۹۸ ق کال څخه د را وروسته پېښو درلودونکي دي د امیر عبدالرحمن خان دامارت په دوره پورې اړه لري چې د۳۷۸ مخ څخه تر ۱۳۴۰ مخ پورې یعني ټول ۸۶۳ مخونه لري چې په ۱۳۳۳ ق کال کې دهغه دچاپ کار د کابل په حروفي مطبعه کې پای ته رسیدلي دي.

دریم ټوک یې د۱۳۱۴ ق کال تر پېښوپورې رسېږي او چاپ شوي دي. لاپنځه کاله نورهم یعنې تر ۱۳۱۹ ق کال پورې لیکل شوي و چې چاپ نشو، په ۱۳۵۸ ش کال کې کله چې خوی یې محمد علي دده پاتي ټوني لیکني اواسناد په ملی ارشیف وپلورل ، دڅلورسوه مخونو په شاوخوا کې د امیر عبدالرحمن دعصر تر اخیره پورې

l Library

دکاتب پر خپل قلم لیکل شوي وو چې اوس په ملی ارشیف کې خوندي دي.

څلورم ټوک: لکه څنګه چې دکتوربهروز په ۱۳۹۱ ش کال کې ماته په مسکو کې وویل کاتب خپل تاریخ د۱۳۰۶ ش کال یعنې اماني عصر تر اتـ کال پوري ولیکه، د امیر عبدالرحمن خان وروستي شپږ کاله او د امیر حبیب الله خان دامارت ټوله دوره په یوه ټوک یعنې ددری زره مخونو په شاوخوا دمیرزا محمد قاسم خان کابلی په خط او دپوهني دوزیر فیض محمد خان په فرمایش او دتالیف او ترجمې د رئیس هاشم شایق افندي په لارښوونه لیکل شوي او دپوهني په کتابتون کې موجود وو، چې د امیرحبیب الله خان دوژلو احوال یې هم درلوده، لاکن اوس نه شته.

همداراز پنځم توک:دا ټوک هم په خپله دکاتب په خط دي او دامان الله خان دسلطنت داتو کالو او دری میاشتو حالات په کې درج شوي دي او د عبدالغفور غرقه سره لیدل شوي و، چې ددغو دوو اخیری توکونو سر نوشت معلوم نه دی.

۳ _ فیضي از فیوضات

دا هغه کتاب و چې فیض محمد هغه په (۱۳۰۶ ش کال) په کابل کې د ایران مختار وزیر مهدي فرخ ته ورکړي و، ده په خپل کتاب کې د افغانستان سیاسي تاریخ (لومړي ټوک دتهران چاپ ۱۳۱۴ ش) لـه هغه څخه التقاط کړي، او ښکاره ده چې دداسې مطالبو درلودونکي دي چې فیض محمد هغه له خپلو یادداشتونو څخه لیکلي چې د افغانستان په داخل کې یې دهغه اظهارول نه غوښتل.

۴ _ تاریخ حکماي متقدمین از هبوطا دم تابعثت حضرت عیسی:

دپوهني وزارت په پریکړه درشدي ټولګیو لپاره په ۲۸۹ مخونو کې په کوچني قطع، دکابل چاپ ۱۳۰۲ ش کال.

۵ _ تذکرت الانقلاب :

دسقاو دځوی داړو دوړ او د اماني سلطنت د له منځته وړلو دورځو دورځینو پېښو څخه خپل دسترګو لیدلي حال د روزنا مچې په شکل لیکلي او هغه ګټور کتاب دي چې دکاتب د نورو پاتي شوو اثارو په جمله کې په ۱۳۵۸ کال کې د ملی ارشیف لپاره را ونیول شول او اوس هلته خوندي دي.

لکه څنګه چې مو پورته وویل: کاتب د امیر حبیب الله خان دعصر ټول احوال هم د۱۳۳۷ ق کال تر پایه پوري لیکلي و او د اماني دوري په لومړیو وختو کې هغه دفرمان په صادریدو سره چې اوس هم دهغه په اسنادو کې شته دیته وګمارل شو چې د اماني دوري پېښې هم ولیکلي او د بهرنیو چارو د وزارت څخه ورته سند ور کړ شوي و تر څو وکولي شي دارشیف اسناد وګوري.

دغه کاغذ هم دده په اسنادو کې موجود دي.

د اماني دوري ددربار وزارت د خطي مکتوب دیوي پاڼي څخه دا معلومه شوه، چې هغه دیوه هیئت سره په کتابت ټاکل شوي و، چې په هغي کې مولوي عبدالواسع کندهاري او بدري بیګ هم شامل وو چې دهېواد قوانین یې دشرعي موازینو سره برابرول (۱۲۹۹ ش کال).

دسقاو ځوی په ۱۳۰۸ ش کال کې کابل د شیعه مشرانو لکه: محمد علی جوارنشیر چنداولي، قاضي شهاب، خلیفه محمد حسین، استاد غلام حسین او فیض محمد په نامه فرمان صادر

Library

کړ، تر څو د ایزنګي ته ولاړ شي او د هزاره خلکو څخه دده په نوم بیعت واخلي. ددې لپاره چې هزاره خلکو د بچه سقاو تقلب ونه مانه، او دغه ډله دبیعت د اخستلو پرته کابل ته راستنه شوه، دسقاو ځوي په قهر شو، او د ټکولو لپاره یې ددغه بیچاره ګانو د وهلو او ټکولو امر وکړ، چې فیض محمد هم ددغه وهلو څخه ډېر سخت ناروغه شو. او لدغه درد څخه په کابل کې له دې دنیا څخه سترګې پټې کړي، په داسې حال کې چې د پنځه زره پاڼو په شاوخوا کې چاپ او ناچاپ پاڼې یې دهېواد په تاریخ کې لیکلي، د مشروطیت په غورځنګ او دلیکوالي په دنده کې یې ربړونه او تکلیفونه لېدلي، او د وحشیانه وهلو ډبولو د ډېر تکلیف په لیدلو سره له دې نړي ولاړ، د(۱۳۴۹ ش کال د روژې ۱۶ دچارشنبي ورځ یا ۱۳۰۸ ش کال).

۲۴ _ امرالدین خان:

یوله هغه شکمنو کسانو څخه چې دمشروطه غوښتونکو د افغاني او هندي ډلو تر منځ یې کار کاوه د غبار په قول [26] امرالدین او د محمد حسین په وینا یې امرالدین نوم درلوده، هغه دپېښور په پولیسوکې مامور و، او د جرم دکولو په سبب هغه لدغه ځای څخه افغانستان ته راوتښتېده،

او په جاسوسي، مخبري او فساد پیشګي یې شروع وکړه، په اماني عصر کې د جنوبي (ننی پکتیا) حاکم اعلی وټاکل شو.[27] او هلته یې هم په بډې اخستلو او نورو بدو اعمالو لاس پورې کړ، او دخلکو په عمومي غونډو کې یې دشریعت په ځای قانون معرفي کړ چې په

[26] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

[27] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

دغه سبب د پکتیا خلک را وپارول شول ، [28] او ویل به یې: چې اوس د شریعت وخت تیر شوي دي اوس د قانون وخت دي [29] نو همدغه و چې دملاي لنګ یعنې ګوډ ملا په مشري په پکتیا کې په ۱۳۰۳ ش کال کې عمومي قیام پیل شو.

دغه شکمن فاسد او بدشخص د ۱۳۰۷ _ ۱۳۰۸ ش کلونو په اغتشاش کې د بچه سقاو دعمالو او ګمارل شوو کسانو غړي شو، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې اعدام شو.

۲۵_ حاجی محمد اکبر یوسفي:

دا د کابل د روڼ اندو څخه و او په ۱۳۳۲ ق کال کې د ماشین خاني د تحویخانې لیکونکي و چې په لومړي مشروطیت کې بندي او ژر بېرته خلاص کړي شو، او په اماني عصر کې د افغاني قونسل په توګه په بمبئ کې یې په ۱۳۰۱ ش کال کې دنده درلوده او له هغې وروسته د سرحدونو رئیس او په هندکې وکیل التجاره و.

د۱۳۰۸ ش کال په لومړو دور کې یې د نادر خان سره کار کاوه، سردار محمد هاشم خان په لومړي کابینه کې څو میاشتې د سوداګري وزیر و.

ددې لپاره چې رازونه یې پټ و نشو ساتلای، نوله څو میاشتو وروسته له کابیني څخه وویستل شو او په کور کښېنول شو، تر څو چې د ۱۳۲۰ ش کال څخه را وروسته د مشرانو دشورا غړي شو.

د۱۳۴۵ ش کال په شاوخوا کې په کابل کې مړ شو، او د سواتو د تطبیق کتا.چه یې د ۱۳۴۲ ش کال دقوس یا لیندي په میاشت کې د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوي ده.

[28] همدغه اثر ۸۰۵

[29] همدغه اثر ۷۱۷ او دمحمد حسین. انقلاب ۱۵۵

l Library

۲۶ ـ میرزا محمد حسین:

دا په راقم اچکزایې مخلص او د کوتوالي لیکونکي هم غبار په قول ددې ټولنې غړي و. چې بندي شو او په ۱۳۳۵ ش یا ۱۹۱۴ م کال کې په زندان کې مړ شو دده داشعارو بیلګې په سراج الاخبار کې موجود دي.

۲۷ ـ احمد قلي خان:

د چنراولو قز لباش او دستاره دولت (مخابراتو) مامور چې دا هم دغبار له قوله پیژنو.

۲۸ ـ عبدالوهاب خان:

دغبار په قول د بلخ د مزاري کندک کرنیل.

۲۹ ـ میرزا غیاث ا لدین:

د کابلي مستانشاه ځوي چې پلار یې متصوف شاعر او د اشعارو ددیوان خاوند و، هغه ددوو ورونو سره تر اماني دوري پوري په شیرپورکې بندي پاتي شو(میر)،

۳۰ ـ ملا عبدا لحق:

ارغندیوال په اماني عصر کې د حبیبي د ښوونځي ددینیاتو استاد او د لومړني ښوونځي د څلورم او پنځم ټولګیو ددینیاتو د سلسلې مولف او هم د مشروطه غوښتني روڼ اندي عالم و، چې تر اماني عصره په شیرپور کې بندي پاتي شو، (مسیر).

۳۱ ـ مولان خان:

بدخشاني چې د فرقه مشر دمحمد اکلیل خان مشر ورور او د مشروطه غوښتونکو د روڼ اندو څخه و، او په شیرپور کې بندي پاتې و، چې د اماني دوري په پیل کې خلاص شو، ورور یې محمد اکلیل خان د مزار شریف فرقه مشر د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ

کنې د مزار شریف په دهدادي کې ونېول شو او دسقاو دځوي دګمارل شویو کسانو په حکم ووژل شو.(مسیر).

(۵)

ددربار غلام بچه ګان

لکه څنګه چې د بهیقي په تاریخ کې لولو: دکور (سرایې) غلامان، ددربار نیمه پوځیان چې د شخص سلطان او شاهي حرم په خدمت او ساتنه بوخت و، تاکلي تشکیلات یې درلودل.. او د فخر ډک لباسونه یې اغوستل، چې د غزنوي عصر دهلمند دلشکري بازار د قصر په پاتي شونو چې په دیوالونو یې ددغې ډلې ځینې شکلونه پاتي دي،

په را وروسته وختونو کې تر احمد شاهي دوري پوري دغلامانو دغه ډلې دشاهي غلامانو، په کور کې پیدا شوي غلامانو او دکور غلام.[30] او په داسې نورو نومونو د فارسي او خراسان په دربارونو کې موجود و چې الفستون ددوې شمېر دسدوزو په دوره کې د قولاراقاسیان خاص تر مشري لاندي دیارلس زره تنه ښیي،[31]

د غلام بچه، جوړښت په خپله د افغانستان ددري ژبو جوړونه ده او ما په پخوانیو متنونو کې دهغې استعمال لېدلي ندي، دغلام کلمه هم دلته د (برده) یعني (مریې) معنې نلري، بلکه غلام په عربي ژبه کې هغه ځ' ته ویل کېږي چې تنکي او نوي ځوان وي او بروت یې

[30] محمود المنشي. تاریخ احمد شاهي ۱ ـ ۱۹۷ او ۲۰۰

[31] سلطنت کابل ۲ ـ ۲۳۴ ترجمه پښتو. د کابل چاپ ۱۳۶۱ ش کال

l Library

نوی راغلي وي او همداسي معمول و او په قران شریف کې هم دي
معني راغلي دي.
غالبا چې د احمد شاهي عصر څخه را وروسته دغي کلمي په دربار
کې رواج پیدا کړ او هغه چا ته ویل کېدل چې د شاهانو په دربار کې
یې د چارو سمبالښت او پیش خدمتي دندي اجرا کولي.
امیر عبدالرحمن خان دهېواد دمتفیذینو د قبایلو د مشرانو او
مخورو خامن په خپل دربار کې د غلام بچه ګانو) په ډله کې
داخلول، ددې لپاره چې ددغو مشرانو او مخورو زامن په دربار کې
د یرغمل په ډول وي، تر څو چې پلرونه او دهغوي خپل خپلوان د
مرکز د ا طاعت څخه سر غړونه ونکړي، دوهم دا چې دغه خانزاده
ګان دلته د اسي وروزل شي چې د خانانو او مخورو په ادابو پوهه
شي، نوي ژوند سره اشنا او دسواد خښنان شي، او په راتلونکي کې
د هېواد په درد، دواشي. دغه ځوانان چې زیاتره یې پې مخي او
ښکلي و، او په دربار کې هم په ناز او تنعم کې ساتل کېدل، نو
پدغه اساس د هغوي پلرونو ددغه حالت دقبلولو څخه سر غړونه نه
کوله، او هم په خپله دغو ځوانانو د دربار دعیش او نوش سره له
بلدیدو وروسته نه غوښتل چې له دربار څخه جلا شي.
غلام بچه ګانو د شاهي ارګ په داخل کې ددربار دامنیت، دشاه او
شهزاده ګانو د خوړو او لباس د ترتیب او شاهي حرم دندي په غاړه
درلودي. نو پدي اساس ددربار او حرم د خلکو څخه د قدرت د
خلکو او ددولت دغړو او شهزاده ګانو سره اشناو، چې په پاي کې
کار پوهه هوښیار او تنظیمونکي اشخاص تري جوړیدل، او د
همدغو عناصرو څخه و چې کله کله به ددربار د شاغا سي ګري (د
شاهي حرم او در بار د چارو کرده ګی) درجي ته هم رسیدلي، کله د

امیر حبیب الله خان د شاهي حرم شاغاسي نیک محمد خان
ګردیزي.
د لومړي مشروطیت د غورځنګ د پیل څخه ددې ټولنې د
مخکښانو نظر در باري ځوانان (غلام بچه ګان) ځانته راجلب کړي
و. ځکه پدغه ډله کې با درکه او پوهه عناصر او د سیاسي شعور
درلودونکي شامل و، د ۱۳۲۷ ق کال د صفري د میاشتي په
نیولو رانیولو کې ددې روڼ اندو او ناکامو ځوانانو څخه ځو تنه
ووژل شول، ددوهم مشروطیت په وخت کې د حالاتو په بدلولو، د
امیر حبیب الله په وژنه، او کله د امان الله خان پشان د روڼ اندي
شهزاده په تخت کښناستلو او د هېواد د ازداي د بیرته تر لاسه کولو
په کار کې یې هم پوره لاس درلوده. او محمد ولي خان د همدي
ډلي مشر و چې د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره ازادي د
حاصلونکي دغازي امان الله خان له خوا د ا فغانسان د ګرځنده
اوځانګړي سفیر په توګه اروپا او امریکا ته واستول شو، (۱۲۹۸
ش کال دوري ۲۱). له هغي وروسته په ۱۳۰۱ ش کال کې د بهرنیو
چارو وزیر او په ۱۳۰۲ ش کا ل کې د حربي وزیر او په ۱۳۰۶ ش
کال کې اروپا ته غازي امان الله د سفر په وخت کې دسلطنت د مقام
وکیل، او د انګریزانو په ضد د هېواد پالني فعال غړي و، چې په
۱۳۰۸ ش کال کې د نادر شاه په امر محاکمه او اعدام شو.
د غلام بچه ګانو له دغي ډلي څخه ډیر مشهور ملکي او نظامي
اشخاص رامنحته شوي دي، چې د اماني دوري په پېښو کې یې
پوره ونډه درلوده، شهزاده امان الله خان او علیا حضرتي سراج
الخواتین ملکي (مورثي) د امیر حبیب الله خان په عصر کې اکثر
دغه سیاستمداره غلام بچه ګان د خپلو طرفدارانو او اړوندانو په

کړي کې شامل کړي و، چې ددغه امیر د وژلو په پیښو او دغازي
امـان الله پـه تخـت کېنناسـتلو کـې لاس درلـودلي و، د همدغـه
سرښندونکو ځوانانو له ډلي څخه و چې په لومړي مشروطیت کې یا
ووژل شول او یا هم بندیان شول.

بنا کردند خوش رسم به خاک و خون غلطیدن
خدا رحمت کند ان عاشقان پاک طینت را

۱ _ جوهر شاه غوربندي:

دربښتینو او هېواد دوستو څخه و چې اصلا غوربندي و، چې په
هماغه لومړي ورځ په جلال اباد کې د دربار په د ننه کې د امیر په
امر د تفنګچي پواسطه اعدام شو. وایي لکه څنګه چې امیر د ژوند
په وروستیو شیبو کې هغه ته نمک حرامه وواېه ، هغـه ځواب ورکړ:
" ما د افغانستان ددې غریبو خلکو نمـک خوړلي دي، او دې خلکو
ته به د ژوند تر اخره وفادار پاتي شم او پدې وفـاداري کې خپـل ځان
قربانوم."

په المان کې افغاني محصل چې وروسته بیا په ۱۳۲۹ش کال) کې
د فوایدعامي وزیر شو دیپلوم انجینر محمد اکرم پرونستا وویـل:
چې د تحصیل په وخت په برلین کې د ۱۳۱۰ ش کال په شاوخوا کې)
د شجاع الدوله خان غوربندي (پدې کتاب کې دې دوهم مشروطیت
ته مراجعه وشي) چې په برلین کې اوسیده ورغلم، دده پـه خونـه کې
دیوه ځوان عکس لېده کېده، ماتري پوښتنه وکړه چې دا څوک دي؟
شجاع الدوله وویل: دادې دکاکا دشهید جوهر شاه عکس دي.
هغه څوک چې د مشروطه غوښتني په لومړي غـورځنګ کې قربـاني
شو، لاکن ما په خپله دغـه ګوتـه (دښـي لاس د شـهادت ګوتي تـه پـه
اشاري سره) دهغه د ویني بدل د امیر څخه واخست.

دا مشهوره خبره ده چې د لغمان په کله ګوش کې د امیر حبیب الله
خـان قاتـل هـم ددربـار د فعـالو غـلام بچـه ګـانو څخه همـدا شـجاع
الدوله و، چې د امیر په وژلو سره یې دسسې د جلال اباد د حالاتو او
دمعین السلطنته سردار نور الله خان د امارت ددعـوا اطلاع په کابـل
کې شهزاده امان الله خان ته ورسوله. او د اماني تخت دنیولو پـه کـار
کـې یـې فعالیتونـه وکـړل، او دغـازي امـان الله خـان پـر تخـت د
کېنناسـتلو وروسـته، پـه ۱۲۹۸ ش کـال پـه لومـړني کابینـه کـې د
امنیې وزیر. وروسته په ۱۳۰۰ ش کال کې د هرات د تنظیمد هیئت
رئیس، او له هغې وروسته پـه ۱۳۰۳ ش کـال د کـب پـه میاشت کې
په لندن کې د افغانستان مختار وزیر و.
چې په ۱۲۰۸ ش کال کې د امـاني دولـت د لـه منځه تللو وروسـته
برلین کې اوسیده ، او په هماغه ځاي کې مړ شو،

۲ _ لعل محمدخان:

داد خاصو غلام بچه ګانو په ډله کې د پخواني خزاندار د جان محمد
خان کـابلي ځوي و چې په جـلال ابـاد کـې ددري تنـو نـورو مشـروطه
غوښتونکو سره ددرباریانو پلاس اعدام شو.[32]

۳ _ محمد عثمان خان پرواني:

د محمد سرور خان پرواني ځوي چې ددربار دخاصو غـلام بچـه ګـانو
غړي او د لومړي مشروطیت د فعالو غړو څخه یو تـن و. او پـه جـلال
ابـاد کـې تـوپ خـولي تـه وتـړل شـو،[33] دده پـلار سـرور خـان د امیـر
شیرعلی خان او امیر عبدالرحمن خان ددربار دغړو څخه و[34] هغـه د

[32] میرقاسم خان او غبار
[33] میر قاسم خان او غبار.
[34] همدغه ماخذ.

l Library

محمد ایوب خان کندهاري سره هند ته دتیښتې او په بهرنیو جریدو کې د مشروطه غوښتونکو د سرګذشت د خپرولو لپاره په سرحد کې ونیول شو او امیر ته راوستل شو. امیر په قهر شو او عثمان ځواب ورکړ:

" ځما د مرګ یا وژني تکلیف له څو دقیقو څخه زیات ندي، لاکن ستاسو محاسبه دایمي ده، ما نه غوښتل چې تاسو و وژنم بلکه غوښتل مو چې افغانستان اصلاح کړو." [۳۵]

۴ _ محمد ایوب خان کندهاري:

دا د تاج محمد خان پوپلزایي ځوي و کوم چې دکندهار دکابل بازار دیحي خان په کوڅه کې او سیده، دغه شخص دسردار ایوب خان سره یو ځای هند ته فراري شو،

او له هغي وروسته بیرته هیواد ته راغي دده ځوي ایوب د یوڅه وخت لپاره د چغانسور سرحدار او له هغي وروسته د حضور غلام بچه و، بیا د مشروطیت دقضیي دکشف نه وروسته د محمد عثمان سره یو ځای د جلال اباد څخه دهند خواته حرکت وکړ په لاره کې ونیول شول او دواړه په جلال اباد کې د توپ خولی ته تړل شول [۳۶]

د محمد ایوب یو ورور چې محمدعیسی نومیده او د میمنی د ګرزیوان حاکم و د لومړي مشروطیت په دې قضیه کې لاس درلوده، چې بندي شو او په زندان کې مړ شو.

۵ _ پاچا میر خان:

هغه د لوګر او سیدونکي او د وزیرو د قوم د خانزاده ګانو څخه د حضور غلام بچه و، چې له همغه وخت څخه یې د شهزاده امان الله

[۳۵] همدغه ماخذ.

[۳۶] میر قاسم خان او غبار

خان سره نزدی اړیکي درلودلی، دلومړي مشروطیت په غورځنګ کې د اماني دوري تر پیل پوري (۱۲۹۸) په ارګ کې بندي و. کله چې ازاد شو، د اماني دربار نزدي شخص شو، او د ډیر وخت لپاره د لوګر حاکم و، ده ددربار د خدمت کولو دسر پرستي او دولت ته د اطلاعاتو د رسولو دندی په غاړه درلودي. [۳۷]

دری تنه ۶، ۷، ۸ :

د دغو وینبو ځوانانو له ډلي څخه د غونډي مشر محمد ولي خان، میرزمان الدین خان بدخشاني او شجاع الدوله غوربندی هم و چې بندیان نشول لاکن په دوهم مشروطیت کې ددوې ونډه ډیره مهمه وه چې په راتلونکي کې به معرفی شي.

(۶)

الف : د مشروطه غوښتونکو دلومړي ډلي یا د ټولني مرامونه

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو ډلي (ټولني) یا دملت سر ښندونکو په ظاهره کوم ځانګړي او لیکلي مرامنامه نه درلوده، او یا دا چې موږ ته نده را سیدلي.

کله چې به یونوی غړي په دې ډله یا ټولنه کې شاملیده، په یوه فرعي او محدوده کړۍ کې د هغه اعتماد والي دهغه د اهلیت سره په نظر کې نیول کېده د هغې وروسته نوموړي ته په همدې کوچنې

[۳۷] میر قاسم خان او غبار

l Library

ډله یا کړۍ کې په قران عظیم او توري سره قسم ورکول کیده، او هغه دا لاندي غوره مرامونه په ځان منل:

۱ ـ د اسلام د اصولو او د قر ان عظیم د تقدیس اطاعت او د ټولو اسلامي احکامو منل.

۲ ـ د ملي حقوقو د لاس ته راوړلو او د ملت دا ستازود نظر لاندي د حکومت، د رژیم مشروطه کولو. د ملي حاکمیت او د قانون د حکم د تامینولو لپاره همیشنی او دوامداره کوښښ.

۳ ـ د ژوند د چارو په سموالي او د بدو او ناوړو عادتونو څخه په لري والي او یا ورته په بد ویلو باندی د خلکو د تلقین کولو په لاره کې کوښښ کول.

۴ ـ د افغانستان د ټولو قبیلو او قومونو تر مینځ ښه تفاهم او پخلاینه. او دملي یو والي ټینګښت.

۵ ـ د سولي او پخلاینې له لاري د ملت د اصلاح کولو په لاره کې کوښښ نه دا چې د زور او د وسلي په استعمال سره.

۶ ـ د خلکو د ویښولو د وسایلو د مطبوعاتو د ښوونځیو او د پوهني عامول.

۷ ـ د خلک و د ازادو انتخاباتو له لیاري د ملي شورا د مجلس (جرګي) جوړول.

۸ ـ د افغانستان د ازادي او سیاسي استقلال حا صلول، او د بهرني نړی سره د اقتصادي او سیاسي اړیکو پراختیا، (ځکه په هغه وخت کې د افغانستان امیر مکلف و چې د برتانوي هند له دولت پرته د نورو دولتونو سره سیاسي اړیکي ونلري).

۹ ـ د ټولینز عدالت او مساواتو د اصولو ټینګښت.

۱۰ ـ د صنعت او حرفت (کسب) څخه دنوي مدنیت اساساتو پراختیا، د اوبو او برښنا او نورو سر چینو، دښارونو اونورو ودانیو جوړول.

دغو لسو مبداو ته هغوي په قراني تعبیر سره (تلک عشبره کامله) ویل. ددې ټولني مخکښانو دا عقیده درلوده چې تر خپلي وسي دسولي، سلم او د خیر غوښتني دتلقین له لیاري خپل مرام مخ په وړاندي بوزي. او د وخت امیر دپوهني عامولو، ددولتي چارو د اصلاحاتو قبلولو او د ظلم، زور او استبداد له مخته وړلوته تشویق کړي، او خنډونه د ښه او خیر په فکر کولو او د امنیت په ټینګښت سره له مخته یوسي، او پدغه لاره کې لږه ځاني قرباني ورکړي. ځکه د هېواد د ځوانانو په منځ کې روڼ اندي، فهیم او پوهه کسان کم و، او دغه هر ،وه یو قیمت یا بیه درلوده، نو پدي اساس د ځاني تلفاتو څخه مخنیوي کول او د احتیاط څخه کار اخستل عبدالجلال خان او بـا بـا عبدالعزیز خان کندهاری څخه اوریدلي و، چې د شهید مولوي عبدالواسع او عبدالرحمن لودین خبری هم هغه تاییدولي.

ب : د مشروطه غوښتني د ټولني نښان یا سمبول

د افغانستان د مشروطه غوښتونکو ټولنه چې دملت د سر ښندونکو په نامه هم یاده شویده. کوچني فرعي جرګه ګي یا کړۍ درلودي او په کلی توګه د تولني ټول غړي یې نه پېژندل، هري فرعي جرګه ګې یو مشر در لوده، او د هغوي دغه غونډي هم ددغو جرګه ګیو د غړو په کورونو کې په پټه توګه جوړیدي. کله چې د جرګه ګی غړي سره راټولیدل، او په خبرو اترو یې پیل کاوه قران عظیم یې په خپل منځ کې ایښود. چې په هغه باندي یو قلم اوتوره هم وه. د ټولنې دغه نښان د بترک علامه اُو د اسلام ددین او د قران عظیم د لارښوونو او

al Library

احکامو قبلول دي او د هېواد د استقلال د لاسته راوړلو لپاره پرتوره تکیه کول وو او قلم د پوهې غوښتنې او د پوهې خپرولو او عامولو نمایندګي کوله چې دغه دواړه یې د قران شریف په وجو د سره بترک کول.

دغه نښان دغازی امان الله خان د تخت کښناستنی څخه را وروسته د پوهنې وزارت لپاره وټاکل شو، تر څو د هېواد د سر ښندونکو او د پخوانیو مشروطیت غوښتونکو د هېواد غوښتنې د مرام ادامه وي.

د پوهنې وزارت رسمي لیکونو (مکتوبونو) او خپرونو د یو څه وخت لپاره دغه نښان وساته، او د (معرف معارف) یوې میاشتنې خپرونې هم تر څو کالو پورې دغه نښان درلوده، او حتی چې د پوهنې دزده کوونکو د ځانګړي خولۍ لپاره هم د قلمي (رصاص) له مخې نښان په همدی شکل جوړ کړي و.

دغه نښان د (نظامنامه نشان های دولت علیه افغانستان) د برلین چاپ ۱۳۴۱ ش کال په کتاب کې داسې راغلي دي:

د غنمو د وږو په یوه دایره کې چې پورتنی برخه یې خالي ده یو مستطیل شکله کتاب دي چې لاندیني پښتې یې دلیدونکي خواته ده دهغې د ښی خوا په اخرني برخه کې هغه توره پرته ده چې د لاسي (دستی) برخه کې د کتاب په لاندیني برخه پرته ده، او دکتاب په بهرني کینه زاویه باندې یوه مشواني دیوه وزر (پر) لرونکي قلم سره لیدل کېږي.

نوموړی نښان د پوهنې په لومړی، دوهمه او دریمه درجه دولتي نښانونو باندې هم رسم کیده، چې ځنې وخت یې یوازې قلم او کتاب رسم کړي چې توره یې د هغې څخه لرې کړي ده او دا د هغه

کسانو کار و چې همیشه یې د خپلو سپرو او پخوانیو کسانو ملي شعایر او د ردونه که څه هم ګتور و په خپل ټیټ سر سره یې له مخته یوړل او دتیر وخت سره یې خپلې مسلسلې اړیکې شلولې دي.

ج : ایا د مشروطیت غورځنګ یو ملي اوهېوادني غورځنګ و؟

موږ پدې رساله کې د مشروطیت په غورځنګ کې د هندی ښوونکو ونډه په جلا فصل کې تشریح کړې ده، موږ باید د هندی مسلمانانو د ا خلاص نه ډکې هلې ځلې د پوهنې په پراختیا او د نوو افکارو په تلقین کې هیرې نکړو، لکه څنګه چې ځینو بهرنیو لیکوالو او دهغوی څخه په تقلید سره ځینو کورنیو خلکو داکتر عبدالغني هندي د مشروطیت د غورځنګ موسس او مشر ګڼلي دي. چې دا خبره دمنلو وړنده، ځکه نوی فکر او د نوی مدنیت د ګتور اساس اقتباس د ډیرو کلونو څخه مخ کې وجود درلوده،لکه چې د سیدجمال لدین ا فغاني فکري غورځنګ له همدې ځایه د هند، ایران، عثماني او عربي هېوادونو تر خپور شوی و او بیا د امیر شیر علی خان د عصر غورځنګ او دکابل شمس النهار د جریدې خپریدل چې دیرش کاله مخ کې د نوموړی ډاکتر د راتګ څخه کابل ته زموږ ددې مدعا ښه شاهد دي. او له هغې څخه وروسته په ۱۳۳۳ ق کال کې د افغانستان د سراج الاخبار د ټولنې جریدل دا په ثبوت رسوي، چې دغه غورځنګ په خپله په افغانستان او د خلکو په افکارو کې سوابق درلودل.

د افغانستان خلک دلومړي مشروطیت غورځنګ نه مخ کې چې د څوارلسمی هجری پېړی د لومړی څلورمې په پای کې رامنځ ته شو، د نړی د ډیری لوی استعماری قوي یعنې د بریتانیا د امپرا طوری سره په خپله خاوره کې دوه ځله لاس او ګریوان شول، او په

al Library

دغو دواړو دفاعي جګړو کې بريالي راووتل. تر څو چې نړى خوړونكي دښمن يې له خپلې خاورى څخه وشاړه. ايا د هېواد څخه دغه ډول بريالى او په ميړانه دفاع د سياسي بيداري او دحالاتو (واقعي) درک څخه پرته ممكنه وه؟

د مشروطه غوښتونكو دټولنې نښان چې وروسته د افغانستان د پوهنې رسمى نښان شو.

پداسې حال کې چې پدغه دواړو جګړو کې له ۱۸۳۹ م كاله څخه تر ۱۸۸۰ م ـ له پوري ځلويښتو كالو په موده کې نه كوم پردي او يا هندي سړي لكه داكتر غنى په افغانستان کې و اونه دهغه وخت په ساقطو حكومتونو پوري مربوط دداخلي اجالو نه كوم سړى، (امير دوست محمد خان او امير شيرعلى خان) اونه دغو خلكو زموږ د هېواد خلكو لوري وركونه او سازمان وركونه په غاړه درلوده او ما څو ځلى ويلي دي او بيا هم وايم: چې د هېواد څخه د دفاع يا ساتنې دروند بار يا پيټى يوازي اويوازي د افغانستان د كليوالو، كسبګرو او بزګرو خلكو يعنې د افغانستان د عامو خلكو په اوږو پريوتلى و:

نازم به بازوى كه كشرانج بيشمار
تنها هم اوست منجى اين سر زمين خويش

پدي ځاي کې بيا د خبرو سر خداى بخښلي ميرقاسم خان ته وربريږدو. چې دمشروطه غوښتونكو سره ملګرى اوبندي هم و. هغه وويل:

" په هغه وخت کې د څو تنو پر ته چې هغه هم د ګوتو په شمار وو نو نور خلک ددې كلماتو لكه ديموكراسى او مشروطه سره بلدنه وو. دهمدغه روڼ اندو او درديدلو كسانو يوې ډلې د همدغي مفكوري

د پرمخ بيولو لپاره ټولنې جوړې كړي وي. ددې لپاره چې ددغه ټولنې تكړه كسان د حبيبيې دښوونځي استادان وو. او ددغه ښوونځي عمومي سر پر ست ډاكتر عبدالغنى و نو داسې ګمان كيده چې دغه مفكوره د ډاكتر عبدالغنى د فكر څخه را پيدا شويده، نو پدي اساس يې د مشروطه غورځنګ بنديانو ته د ډاكتر عبدالغنى دفقري بنديان ويل، او كوم وخت چې به مشروطه بنديان د پوښتنې لپاره غوښتل كېدل،نو غږ به يې كاوه چې د ډاكتر غني د فقري بنديان راو غواړې!

يوه ورځ د زندان نفر كوټه خلاصه كړه او غږ يې وكړ چې د ډاكتر غني د فقري بنديان دي بيرون ته راشي، هغه څو تنه چې پدغه كوټه کې و بيرون ته راغلل، مير احمدخان كندهاري چې په كاكا مشهور و هغه هم پدغه كوټه کې و د هغه څخه يې پوښتنه وكړه چې ته هم د ډاكتر غني په فقره کې شامل يې، هغه پداسې حال کې چې ډاكتر غني هم پدغه خونه کې ورسره و ډيري سختې ښكنځلې وكړى چې د ډاكتر غني داسي او هغسي، زه په خپله فقره کې بندي يم."

ميرقاسم وويل:

دكاكا خبره رښتياوه، ځكه دغه فقره يعنې لومړي مشروطيت د ډاكتر غني سره هيڅ اړيكي نه درلوده، ددغه غورځنګ ځوانان زموږه خپل يوه خلک و لكه د كاكا سيداحمدخان پشان يو شمير يوه او د حساب خلک په کې شامل و نو په دي خاطر دغه غورځنګ يو ملي او هېواد ني حركت (غورځنګ) و.

مير صاحب زياتو ي چې :

" دا څويم ځل دي چې ځينو خلكو په افغانستان کې دمشروطه غوښتنې دلومړي غورځنګ په باره کې مطالب ليكلي دي: چې

al Library

ګوندي دغه سياسي، مترقي او افغاني غورځنګ ديوه پردي تن د افکارو څخه رامنځته شوي دي، او ددې هېواد علمي، روڼ اندی اوتکړه کسان او هېواد غوښتونکي صديق او رشيد افغانان دي ديوه بهرني د لاس الـه وی... ښايي ددغو ليکوالو په نظر دا ډيره عجيبه او غريبه راغلي وي چې دغه ډول روښان او مترقي افکار دي پدغه راز تورتم او د ظلمه ډکه فضا کې ددې خاوري د زامنو د مغزو څخه راسر شوي وي، لاکن د تاريخ په شهادت په هر عصر او وخت کې زموږ پدي خاوره کې داسي فکر منداونو ښتګر انسانان موجود و چې د پوهي او علمي مقام له نظره بايد هغوي په وجود افتخار وکړو..." [38] دا هغه څه و چې د خدای بخښلي مير قاسم خان له وينا څخه مو دلته رانقل کړل مګر ددې کرښو ليکونکي په ځانګړی توګه پدي برخه کې د خپل تره ځوی او استاد د مولوي عبدالواسع شهيد څخه چې د لومړی مشروطيت د بنديانو له ډلي څخه و مې داسي واوريدل چې ددې ټولني دکندهاريانو لومړني غونډه، يعني مولوي واصف او دده د کورنی غړی د کاکا سيداحمدخان سره د کوټي ملګري و دغه خونه په شاهي مدرسه (چوب فروشي) کې د دغې مدرسې په مدرس مولوي عبدالروف خان پوري اړه درلوده چې په هغه وخت کې د هغه دوه ځوان زامن د عبدالواسع او عبدالرب په نومونو هم په هغه ځای کې اوسېدل او د لومړی مشروطيت د لومړني غورځنګ طرحه په همدغه ځای کې برابره شوه، او دا هغه وخت و چې تر دغه وخته ډاکتر غني افغانستان ته نه و راغلی، له دغې وروسته دغې مفکورې د حبيبې دارالعلوم ته هم نفوذ وکړ، او استاد مې داهم ويل : چې ما ډاکتر

[38] د سر قاسم خان مقاله،

غني په خپلو سترګو نه و ليدلی، تر څو په زندان کې مې د هغه سره وپېژندل، د هغه په وينا : ډاکتر غني انګليس مشر بې شخص و چې د انګريزی ژبې او د هغه علومو پرته چې په لندن کې يې زده کړی و، د ختيځو ادبياتو، سقافت او علومو څخه په نور هېڅ څه شي هم نه پوهېده، او په ماته او ډېره بده فارسي ژبه يې خبري کولی، او انګليسي ژبه يې د اردو ژبې څخه هم ښه او روانه زده وه.

بل سړی چې د يوه څه وخت لپاره په کندهار کې و او ځما استاد و (۱۳۰۴ش) کال په شاوخوا کې و دا په کريټ متخلص عبدالرحمن لودين دی، دا تندمزاجی او راستکاره ځوان و، دا د کوچنيتوب څخه د خپل پلار د کاکا سيداحمدخان پواسطه د مشروطه غوښتونکو د لومړی ټولني د غړو سره يو ځای اشنا او ددوهم مشروطيت روح او زړه و، هغه ځوان چې په شور بازار کې يې د امير حبيب الله خان په موټر دتفنګچي ډز وکړ، او دخدای بخښلي عبدالهادي داوی سره يو ځای بندی شو هغه هم دا ويل چې : د لومړی مشروطيت دافغاني ټولني لوي مشر مولوي واصف دي چې کبريت دهغه څخه په کوچنيتوب کې درس لوستلي و، او دحبيبي په ښوونځي کې دهغه د ادبياتو استاد و.

هغه دريم سړی چې دمولوی عبدالواسع او کبريت دغه قول او وينا يې تائيدوله، خدای بخښلي بابا عبدالعزيز دی، چې زه دکندهار په طلوع افغان کې څلو کاله دهغه مرستيال وم، هغه چې دمشروطيت په دوارو غورځنګونو او دروڼ اندو او ويښو ځوانانو په ټولنو کې ګډون درلوده، په صراحت سره ويل چې ددغو دوارو غورځنګونو رامنځ ته کوونکی، پر مخ بيونکي او دوام ورکونکي موږ په خپله افغانان وو او هنديانو هم يوه ځانګړی فرعی کړی درلوده چې د

l Library

افغانی مرکزی جرګي سره یې اړیکي درلودی، ولي دکار رشته او عمومي لارښوونه دافغانانو پلاس او واک کې و، ځما دغه ټولي اوریدني هم دخداي بخښلي میر قاسم خان دهغي وینا صدق کوونکی دي چې دمشروطه غوښتني غورځنګ یو خالص ملی او افغانستانی غورځنګ و نه دا چې دنورو او پردیو پواسطه برابرشوی او یا تلقین شوی وی.

٧ څپرکی

دهندی ښوونکو ونډه (داسلام سرښیندونکی)

وارسیدیم بجایی من وخاطر در عشق
که بود بلبل وپروانه نصحیت گر ما

په لومړی مشروطیت کې خون ګرمه ځوانانو، تندرو او رادیکالو اشخاصو وجود درلوده، چې دهغوی لارښوونکي او رهبران دمعتدل فکر او احتیاط خوښونی درلودونکی وو. او دکار دپیل څخه یې داسي فکر کاوه، چې په خپل منځ کې باید ځني معتدل عناصر او په ګوندی چارو پوهه تجربه لرونکي اشخاص هم ولری.

د۱۹۰۳ م کال په شاو خوا کې کله چې دحبیبي دارالعلوم په کابل کې پرانستل شو په هغه ځای کې په ځینو افغاني پوهانو برسیره، دطبعي علومو لکه: ریاضي جغرافي دتدریس لپاره دځینو ماهرینو استادانو شتون ته هم اړتیا پیدا شوه ځکه افغانستان په نوو تجربوی علومو کې ماهران نه درلودل. زموږ علماو د منځنیو پړیو دمعقولاتو دښووني دنصاب سره سم دحکمت فلسفي او ریاضي دعلومو سلسله چې په اسلامي هېوادونو کې معمول وه لوستل .او دمفقولو او معقولو علومو دزړو معلوماتو دیوی څانګي سره اشنا او بلد شو، پداسي حال کې چې صنعتي انقلاب (بدلون) او داروپا

l Library

رنسانس په تولو عقلي او طبعيی علومو کې هغه نوي بدلون چې دتجربي او ازمايښت په اساس ولاړ و منځ ته راوړي و. او نوي علومو په هندوستان په ۱۹ پيړي کې دانګليس داستعماري قواو په راتللو اود ښوونځيو او نوو پوهنتونونو په پرانستلو سره رواج پيدا کاوه.

افغانی پوهانو ددربار په ګډون دښوونې او روزنې د نوي قانون رواجول، او دنوي پوهنی عامول د اروپا د تمدن د هداياتو سره سم په خپل هيوادکې لازم ليدل. نو پدي اساس پدي فکر کې شول چې ځنې مسلمان ښوونکي دانګليس د هندي مستعمري څخه خپلو ښوونځيو ته راولي، تر څو زموږ نوی زده کوونکي وکولي شي د نوي پوهني سره اشنا شي. او پدی وسيله نوي علوم، صنعت او حرفت پراخنيا او پرمختيا وکړي.

د۱۳۲۳ کال دسراج الاخبار د يوی ګڼي سر مقاله او مطالبو يې چې په تيرو څو کرښو کې مو معرفي کړل د خلکو او دربار دغه هيله او ارزو ښه توضيح کوي.

پدي سلسله کې د هندي ښوونکو لومړني ډله چې افغانستان ته راغله ډاکتر غني او دده وروڼه و چې د حبيبي د مدرسي د تدريس او تنظيم لپاره کابل ته راغلل (۱۹۰۳ م) د مير قاسم خان په قول دا ډاکتر غني د پخاپ د کجرات د جلال پورد جتانو د خلکو او د علی ګرد کالج د تکړه او ممتازه محصلينو څخه و. چې انګريزانو هغه د لوړو زده کړو لپاره کيمبرج ته واستاوه، نوموړي د خپلو زده کړو په وروستي کال کې ناروغ شو او ويې نکړاي شول چې په اخرينو ازموينو کې بريالي شي، کله چې نايب السلطنه سردار نورالله خان د ملکي ويکتوريا په د عوت انګلستان ته ولاړ. (۱۳۱۲ق **۱۸۹۵** م)

نو هغه ورته د خدمت لپاره راغي او ځيني وخت يې ور سره د ژباړونکي په توګه کار وکړ. کله سردار بيرته خپل هيواد ته راتله نو هغه ته يې د افغانستان دراتللو دعوت ورکړ،اويو کال وروسته کابل ته راغي، او د حافظ احمدالدين وروسته د حبيبي د مدرسي د مدير په توګه وټاکل شو. دده لوي ورور مولوي [39] نجف علی او کشر ورور يې مولوي چراغ علی هم د ـمدي مدرسي، عربي او فارسي اسلامي پوهنتون کې هيڅ لاس نه درلوده او يوازي په انګريزي ژبه کې يي خپل زده کړي په رياضي و طبعيياتو کې بشپړي کړي وي. اود افغانستان په ښوونځيو کې هم د رياضي، جغرافيی او طبيعی علومو درس ورکاوه، په هغه وخت کې په کابل کې دريو کورنيو د مولوي لقب درلوده:

اول: د شاهي مدرسي مدرس او د لومړني سراج الاخبار موسس مولوي عبدالروف او دده دووزامنو مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب چې پدي رساله کې معرفي شوي دي.

دوهم: د ميزان التحقيق فقر اسلامي غړي مولوي عبدالرزاق د هغه د زامنو سره.

دريم: تاجر مولوي احمدخان او ځوي يې مولوي محمد سرور واصف چې پدي کتاب کې په جلا توګه معرفي شوي دي.

د ښوونکو له ډلي څخه وو. يو کال وروسته چې کله دغه ډاکتر درخقيی لپاره هند ته تلو. په ده باندي ديو ډول قاچاقو اشتباه وشوه. او هغه يې په تورخم کې تالاشي کړ، ولي څه شي يې تري تر لاسه نه کړل، نوموړي پدي حرکت سره ډير په قهر شو او افغانستان

[39] مولوي لقب په هندوستان کې هغه چاته ويل کېږي چې په دين يا ادبي علوموکې په عربي يا فارسي ژبوکې د استادي د مقام درلودونکي وي

l Library

ته يې د بيرته راتللو څخه انکار وکړ، کله چې امير ته ښکاره شوه
چې دي اشتباه حقيقت نه درلوده نو دوه ځله يې په موکده توګه هغه
ته وليکل که چيري دا يو راسخ مسلمان وي نو د اسلامي هېواد د
خدمت څخه بايد ځان ونه سپموي، هماغه و چې ډاکترغني بيا
کابل ته راغي.

هغه د مشروطيت په مقاله کې د خپلو ورونو او مولوي محمد
حسين سره يوځاي چې په اماني دوره کې د لوړينو ښوونځيو مدير
او بيا وروسته د تدرساتو رئيس و په ارګ کې بنديان شول. تر څو
چې د امان الله خان دسلطنت په وخت کې ازاد شول، او د علي
احمدخان والي په ملګرتيا د هېواد د اسقلال د بيرته لاس ته راوړلو
د سولي د خبرو په هيت کې راولپنډي ته واستول شو.

هغه وخت چې ډاکتر غني د يوولس کاله زندان څخه وروسته د
اميرحبيب الله خان د وژلو نه را وروسته د ارګ له زندان څخه را
ووت . (۱۲۹۸ ش) په ډير درناوي سره يې هر کلي وشو، او دامان
افغان جريدي د زندان څخه دده د ازادي خبر په ډيره خوښي سره
خپور کړ او د افغانستان په پوهنه کې يې دده د خدمتونو د ادامي
غوښتنه وکړه.

مولوي محمد حسين چې د پيښو شاهد او دده سره په زندان کې
يوځاي و ډاکتر عبدالغنی په برخه کې داسي ليکي :"هغه د ملت
دسرښندونکو يا د اسلام دسر ښندونکو د مجلس مشر(دلومړي
مشروطيت د هنديانو ډله) و چې ۱۱ کاله بې ځايه زندان يې تير کړ
د هغه علمي او اخلاقي لياقت ښکاره و، چې د پنجاب د ستيټ
سکالر په توګه يې په انګلستان کې نهه کاله تحصيل وکړ او د لندن
په اسلامي ټولنو کې يې د فصيحو او بلغيو ويناو په کوونکي

شهرت درلوده، او امير عبدالرحمن خان هغه ته بلنه ورکړي وه چې د
هغي د منشي په توګه افغانستان ته راشي."[40] سره له هغه نظره چې
په نوي پوهنه کې په تدريسي چارو وګمارل شول، په خپله ډاکتر
غني چې د زندان ډير اوږد رنج او تکليف يې تيرکړي و، د خپلو
خپلوانو د لېدلو په بهانه هندته ولاړ او بيرته رانغی، هغه په
انګريزي ژبه د REVIEW OF POLITCSIN CENTERAL
AS SID کتاب وليکه چې په لاهور کې په ۱۹۲۴ م کال کې چاپ
اوخپور شو، او په کابل کې يې يوازي يو وراره د نجف علی ځوي
عبدالمجيد د ښوونکي په توګه پاتي شو.

د ملت د سرښندونکو(د اسلام سرښندونکو) د هنديانو هغه ډله چې
په کابل کې وه او د افغان مشروطيت غوښتونکو سره يې يوځاي
کار کاوه، خپل شعار يې د هندوستان د کانګرس د ګوند په تقليد د
خپل هېواد د لباسونو اغوستل ګرځولي و،[41] وايي چې عبدالغني
مفکر او پوهه شخص و، کله چې په ۱۳۲۹ ق يا ۱۹۱۱ م کال کې د
منګلو قبايلو اړودوړ او بغاوت وکړ،او جنرال محمد نادر د هغي
دغلي کولو لپاره وګمارل شو، په دغه وخت کې ډاکترغني د ارګ د
زندان له دننه څخه د هند په جريدو کې يومضمون خپور کړ او په
هغي کې ليکلي و چې که امير د اسلام د سرښندونکو د هغو ددوام
اجازه ورکړي وي ، داسي پيښې به نه راپيدا کېدی، ځکه د هېواد د
ټولو قومونو او خلکو استازي به دتل لپاره د امير په حضور کې
موجود وي، او د خلکو شکايات او ستونزي به يې امير ته

---

[40] انقلاب ۱۱۰ .

[41] انقلاب ۹۱

l Library

تقديمولي او دشكايت او بغاوت ځای به نه و.[42] دډاکتر عبدالغني په برخه کې د همغه اولي ورځي څخه چې د افغانستان ته راغي داسي اوازي اوشايکات و چې نومورى دانګليسي مقاماتو د هندوستانړ حکمرانانو ګمارل شوي او استول شوي شخص دي.ددې لپاره چې په هندوستان کې اوس د انګليسي انتلجنس سرويس اسناد دمحرميت څخه راوتلي دي او اوس د څيړونکو په لاس کې دي، نو هغه چا دا اسناد لېدلي دي وايې چې پدغو اسنادو کې دډاکتر غني په برخه کې داسي اسناد موجود دي چې د انګليس د جاسوسي ددستګاه سره دده تړلتيا ښي ددې لپاره چې ددې کرښو ليکونکي په خپله دغه څه ندي ليدلي او داسي نقل کوونکي(راوي) چې شقه او داعتبار وړ وي او هغه يې کټ مټ نقل کړي اويا خپاره کړي وي هم موجود ندي نو پدي خاطر پدي ځای کې د ميرقاسم خان وينا چې دډاکتر غني هم عصره و رانقلوو او راتلونکي، راتلونکو ته پريږدم، تر څو په خپله وګوري او يقين حاصل کړې، دا ځکه چې يوازي دير چاپه برخه کې په يوه د فتر کې د اطلاعاتو او اسناِدو شتون نشي کولاي د يوه چا د بدکاري او فساد سبب شي ځکه کېداي شي هغه اطلاعات دهغه دنيکو او مثبتو اعمالو په برخه کي وي.

خدای بخښلي ميرقاسم وايې :" ويل يېږ چې داکتر غني دانګريز جاسوس دي که دغو کسانو چې دغه خبره يې کړي ده د انګليس د انتلتجس سرويس څخه پوره او شقه معلومات تر لاسه کړي وي نو پدي صورت کې ددغه کار ترديد مشکل دي او که چېري خبره يې يوازي د حدس اوګمان له مخي وي، نوښه به داوي چې نومورې

[42] انقلاب ۱۰۹

ډاکتر د حرکاتو له مخي وڅيړو او قضاوت پرى وکړو: هغه چې په افغانستان کې انګريزانو په ګټه کار کاوه نو ايا په افغانستان کې د مطلقيت او ارتجاع په ضد ديوى مترقي مفکوري رامنځته کول او هغي ته پراختيا ورکول د انګريز په ګټه و؟ همدا زړه ورملي غورځنګ و، چې د اميرحبيب الله خان لپاره د ترکمانچي[43] د متحوسي موافقت نامي نه منل يوه لويه بهانه شوى، هغه دانګليس په مقابل کې وويل، څرنګه کېداي شي دداسي يوه تړون سره چې خلک په کې رضايت نه لرى موافقت وښايم؟ په داسي حال کې چې د افغانستان خلک دمشروطه غوښتني لپاره هلى ځلي کوي، بايد و چې داکترغنى فعاليت کړي وي ، تر څو پدغه تړون باندي د اميرحبيب الله خان لاسليک اومنل ژر ترژره تر لاسه شوي واي ترڅو چې دده دا ښه خدمت د انګلسانو له خوا تقديريده.

[43] همدا راز د ميرقاسم په مقاله کې ؟ لاکن ځما په يقين د حافظي هېرتياده ځکه چې دترکمان چاي تړون (دا زربايجان د ګرم رود ديوه کلي نوم دترکمان سيند دي) د۱۸۲۸ م کال دفبرورى په مياشت کې د اميرحبيب الله خان د عصر څخه مخ کې د ايران او تزاري روسي ترمنځ شوي، وضانات ايروان او نخچوان کې د پنځه مليونه تومانو په مقابل کې روسي ته ورکړ اوځانګړي ګمرکى حقوق او نظامي محاکمات يې هغه دولت ته ور کړه وو لغوه اعلان کړه، شايددخداي بخښلي ميرقاسم خان مقصد پدي ځاې کې د روس او انګليس ترمنځه د ۱۹۰۷ م کال تړون وي.چې په لومړى ماده کې تزاري دولت افغانستان د خپل قدرت د کړى څخه چې يسنن د اکتوبر د انقلاب څخه را وروسته د هغى بيرون بللي اودافغانستان سره يې اړيکي د انګليس د بهرنيو چارو دوزارت له لياری ومنل.او د هغي په څلورمه ماده کې دواړو خواو په افغانستان دسوداګري مساوات ومنل، لاکن امير حبيب الله خان ددې تړون دتصديق څخه ځان وژغوره، اودواړو خواو د افغانستان د پاچا له موافقي پرته د تړون اجرا وړ وباله او اميرهم چوپه خوله پاتي شو...

l Library

نه دا چې د هغې د وروسته کيدو سببونه يې برابر کړل، زه (ميرقاسم) د ډاکتر غنی سره څه اړيکي نلرم، مگر د اخلاقو له پلوه، دمستندو دلايلو پرته، يوانسان او په ځانگړي توگه يود اسي مسلمان چې ځوکاله يې زموږ د هېواد پوهني او مطبوعاتو ته خدمت کړی دي، د جاسوسي او ورانکاری په فعاليتونو تورنول د انصاف څخه لري کاردي .... که چېري هغه د انگليس جاسوس و نو طبيعي خبره ده اعلحضرت امان لله خان چې د انگريز سر سخته دښمن و، هغه ژرنه ازاد اوه،او خاصتا هغه به يې د والي علی احمد په ملگرتيا د هېواد د استقلال د بيرته ترلاسه کولو او دسولي د خبرو په حقيقت کې راولپنډۍ ته نه استاوه."

مولوي محمد حسين:

بل مهم سړي چې په لومړي مشروطيت کې يې لاس درلوده اويو ولس کاله يي بند ولېده، د پنجاب د جالندهر دهندي شوو افغانانو دَ اورمړ د کورنۍ څخه يوتن و چې د علي گر په پوهنتون کې يې د (بي،ای) تر درجي پوري درس لوستي، او په انگريزی، پښتو،فارسي، اردو او عربي ژبوښه پوهيده، هغه د حبيبي د مدرسي دجوړيدو څخه را وروسته په ۱۹۰۷ م کال کې کابل ته راغي او پدغه مدرسه کې دتاريخ او جغرافي د ښوونکي په توگه وټاکل شو او د افغاني مشروطه غوښتونکو سره يو ځای شو، او د ډاکتر غنی څخه را وروسته د ملت دسرښندونکو دهنديانو دټولني داراکينو څخه و، چې د ۲۶ کلنۍ په عمر په ۱۹۰۹ م يا ۱۳۲۷ ق کال کې د مشروطه غوښتونکو له ډلي سره دکابل په ارگ کې بندي شو، يوولس کاله وروسته د امان الله خان دپرتخت کښيناستلو سره سم په ۱۳۳۸ ق کال کې ازاد شو،هغه په زندان کې قران عظيم حفظ

کړ. او د تفسير په دقيقه مطالعه کې لگيا شو، ددې لپاره چې دعلی گر په پوهنتون کې يې عربي ژبه زده کړې وه،ځپل ځان يې نور هم په اسلامي علومو وپوهاوه، د بندڅخه د خلاصيدو وروسته اماني دربار ته يې ليارده ومونده او په ۱۲۹۸ ش کال کې دکابل د لومړنيو ښوونځيومدير [44] وټاکل شو چې په تصلمي غونډه کې لومړني تن و، تر څو چې د ۱۳۰۵ ش کال په شاوخوا کې د پوهني په وزارت کې د عمومي تدريساتو په رياست وټاکل شو.

مولوي محمد حسين د اماني رژيم د زمانه سازی د شخصيت سره موافق و او د(افغان پادشاه) په نامه کتاب يې د اماني دوري د حالاتو په توصيف کې په اردو ژبه وليکه، چې په ۱۳۴۶ ق کال کې په لاهور کې چاپ شوي دي.

ولي څه وخت چې حبيب الله د سقاو خوي په ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې کابل ونيوه، هغه د حبيب الاسلام په نامه دارتجاعی جريدي مدير شو، او څه ناسزا نه و چې ده د امير امان الله خان په برخه کې روا ونه بلل او وروسته له څو مياشتو د کابل څخه وتښتيد او هند ته ولاړ.

کله چې د ۱۳۰۸ ش کال د ميزان يا تلی په مياشت کې محمدنادرخان کابل ونيو او پاچا شو، هغه د (انقلاب افغانستان) په نامه کتاب په جالندهرکې په اردو ژبه خپور کړ، چې سر تر پايه د محمدنادرخان او دهغه د کورنۍ په صفتونو او مدايحو او دامان الله خان او د هغه د وخت د اشخاصو په غندني او بدولو ډک دئ دغه دواړه اثرونه اگر چې بيطرفانه ندي، لاکن په کابل کې د هغه د ۲۵ کلن ژوند د شاهداتو درلودونکي دي،چې د تاريخ ليکونکو

[44] انقلاب ۲۱

لپاره ښه ماخذ اومدرک کیداي شي (د ټولو هغو وچو او لمبدو سره چې په دوارو کتابونو کې موجود دي.)
محمدحسين پر کاره سړي و، په کابل کې (۷۵) کتابونه او رسالې په پښتو، فارسي، انګريزي، او اردو ژبو وليکلي چې د هغي څخه ۱۳ ټوکه يې د پوهني وزارت په تعليمی نصاب کې چاپ شويدي، او ۱۸ توکه يې امان الله خان ته تقديم کړل او پنځه ټوکه نوريې د پوهني دارلتاليف ته ليکلي او يا ژباړلي او نور پاتي يې په هند کې چاپ او يا نا چاپ پاتي دي[45] د ۱۲۹۹ ش کال په شاوخوا کې د (معرف معارف) مجله هم دده له خوا خپريدله چې په هغي کې د(جهاداکبر) په نامه دده خپل په فارسي ژبه ناول په تدريج سره چاپيده، چې د افغان او انګريز دلومړي جګړي پېښي يې د افغانستان د خلکو د هېواد پالني او جهاد دوستي دولولو په تعويرولو د کابل د عوامو د محاوری سره سمي ليکلي او دا په فارسي ژبه لومړني ناول دي چې په افغانستاني مطبوعاتو کې خپور شوي دي.

هغه د خپلو کتابونو په فهرست کې په اردو ژبه ديوه کتاب يادونه کوي چې دلومړي مشروطه غوښتونکو د ټولني پراحوالو يې ليکلي و ولي په خواشيني سره بايد ووايو چې چاپ شوي ندی. په هر حال سربيره پردي چې دا زمانه سازه او مذبذبه شخصيت و ولي هغه کار چې محمد حسين خان د افغانستان د پوهني په برخه کې تر سره کړي او د مشروطيت په لاره کې دده ويوولس کلن زحمتونه او د افغانستان د پژندني په برخه کې دده تاليفات د هيرولو وړ ندي.

45 انقلاب ، د کتاب د پاي فهرستونه.

۸

د مشروطيت د غورځنګ مخبران

د مشروطه غوښتونکو د ټولني د مخلصو او رښتينو درديدلو غړو په منځ کې څوفاسد او ددولت ګمارلي اشخاص هم و، چې دټولني د اقداماتو او پريکړو اطلاع يې امير ته ورکوله، چې د هغي جملي څخه د مير قاسم خان په وينا بلوونکي ملامنهاج الدين، سردار محمد کبيرخان او عبدالحق څخه يادونه کولي شو، او مولوي محمدحسين هم دهغه نوم راوړي اوليکلي چې: امير حبيب الله ملامنهاج الدين ته ويلي و چې: که چېري دده د فهرست شامل ټول کسان(مشروطه غوښتونکو د ټولني ټول کارکونکي) ووژل شي د هغوي خون به ذهغه په غاړه وي[46] نوپدي اساس امير د ټولني ټولو غړو اوږد فهرست په بخارۍ کې وسو ځاوه، او وي ويل: که چېري دغه ټول ځلک ووژنو عالم به بربادشي.[47] ملامنهاج الدين چې اصلا د جلال اباد دختيځ لوري د شينوارو د قوم څخه و اود دربار دشهزاده ګانو ښوونکي و، ددې ناجايزه عمل د کولو سره سره چې د روڼ اندو د نفرت وروګرځيده، ولي بيا هم د زمانه سازي او د استخباراتي سرچينو سره د اړيکو په سبب په اماني دوره کې په خپل ځاي پاتي شو او په ۱۲۹۹ ش کال کې د چاريکارو دستاره افغان د جريدي د مدير په توګه وټاکل شو، لاکن د مشروطه غوښتونکو دنوو ازادو شوو ملګرو په احتجاج د پوهني وزير

46 انقلاب ۲۲۸

47 غبار. مسير ۷۱۸

l Library

محمدسیلمان خان د هغه لاس د کاره وویست، چې بیا وروسته دقطغن او بدخشان د لوري په مخبري یعنې جاسوسي واستول شو.[48] دویم شخص عبدالحق یوازی د میر قاسم خان په وینا پیژنم او په بل ځای کې مې دده نوم نه دی لیدلی، لاکن دا کاذب یا درواغجن مخبر عبدالحق د ملا عبدالحق ارغندیوال څخه پرته بل څوک دی چې د عبدالحق ارغندیوال یادونه مخکې راغله.

دریم شخص چې د فهرست په توګه د مشروطه غوښتونکو د نومونو په تقدیمولو سره امیر ته متهم یا تورنی دی د غبار په قول د کابل د فابریکې[49] فني کارګر استاد محمدعظیم خان و چې دوشکې د پخوانیو او ماهر و جوړونکو له کورنۍ څخه راوتلی او په خپل فن کې ډېر پوخ ماهر و، او د راپور د ورکولو څخه وروسته لوړو رتبوته ورسېد.

دغه فني شخصیت په اماني دوره کې هم په لوړ قدرت کې و، د جګړه ایزو وسلو جوړولو د سر افسر په توګه وټاکل شو او د ۱۳۰۰ش کال په شاوخوا کې د وسلو د پېرودلو لپاره اروپا (ایتالیا او المان) ته واستول شو او د برلین د ختیځ د ازادۍ په جریده کې د هغه عکس د افغاني اشخاصو په ډله کې چاپ شوی و. هغه په کابل کې په برګر عظیمو شهرت درلوده.

---

48 انقلاب ۲۲۸

49 غبار ۷۱۷

دوهم بخش

دوهم مشروطیت

لومړنی خبرې

په تېرو مخونو کې مو د لومړی مشروطیت دملي غورځنګ د پیل داستان چې په ۱۳۲۳ق کال کې د سراج الاخبار د ټولنې په بنسټ رامنځ ته شوی و او د یوې ډلې روڼ اندو افغانانو په وژلو او بندي کولو سره د ۱۳۲۷ق کال د صفری په میاشت کې پای ته ورسید ولوسته.

هغوی په خاورو او وینو کې ولړلی شول او د ملي مبارزي په ډګر کې قرباني شول، ولي:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها لقمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغای نداشت

هو! دا فریادونه، زګېروی او شور او واویلاوی ارامی نه شوی، او د هېواد او ملت سره دمینې لرلو او د همدغسې روښانه پاتي شو، او د زموږ د خلکو او روڼ اندو تر منځ د ازادۍ غوښتنې غورځنګو نو او د ملي بیدارۍ یا ویښېدو څپو دوام وموند.

د شلمي پېړۍ په دوهمه لسېزه کې زموږ د هېواد ټولنېزه ښه نه وه ځکه امېر حبیب الله خان د خپل قدرت په لوړو پوړو کې له خلکو څخه لرې او د غبار په قول "په حرم کې ډوب شوی و" او په دغه کار کې یې دورمره افراط او زیادښت وکړ چې مزاجي حالت یې هم ډېر بد او زیر شو، او د ده مامورینو اوګمارل شوو کسانو ولیدل چې امیر د غفلت په خوب کې ښه ډوب شوی دی، نو د بي ګناه خلکو په

چور او چپاول یې لاس پوری کړ. څو ځلې د پکتیا (جنوبي) کندهار او هرات په سمتونو کې د عوامو خلکو بلواوې اوارو دوړ رامنځ شو، لاکېن مرکزې حکومت په زور ښودلو او لښکر کشیو اتکا وکړه، او امیر د غفلت د خوب څخه راویښ نشو.

د مظلومو خلکو او په ځانګړې توګه د افغانستان د ملت د شجایاو او مزاجی خطایعو څخه ده هر څومره چې ربړونه او تکلیفونه وګورې او هر څومره چې وتکول شې په هماغه اندازه د دوی ملي مقاومت، ټینګتیا او استواری نوره هم زیاتېږي او د مبارزې میدان ته تر ټولو مخکې ورځي.

د افغانستان خلکو په دوو دفاعي جګړو کې بهرنیو یرغلګرو او انګلیسي نیورکګرو ته خپل دغه ملي خوې او خصلت په ثبوت رسولی دي. دغه راز زموږ د خلکو ملي احساس د کورنۍ زور زیاتی او د امیر د ګمارل شویو د چور او چپاول په مقابل کې هم ژوندی و چې:

ملت بود ان شیر، هنګام تزاحم
چون بیشتر ازرده شود، پیشتراید

د لومړی مشروطیت نیک او ملي غورځنګ د امیر او د ده د درباریانو په استبداد، زور ازمویلو او وینو تویولو سره چې ویل به یې "د نوو اصولو هر څه قبلوم الامشروطه" [50] په ظاهري توګه له منځه ولاړ، لاکن وروسته یې د ملت د زامنو په زړونو کې په پټه

---

[50] دا ملت عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په هغه استضتا کې چې د کندهار د علماو څخه یې په ۱۲۹۹ش کال کې کړی و. لیکلی دی (د بشپړو معلوماتو لپاره د غبار ۸۰۳ مخ وګورئ) د اعتماد الدوله مړینه د چهارشنبي په شپه د ۱۳۰۷ش کال د کب په ۲۳ د کابل په شهرارا کې ده.

زیلی ځغلولی وې او دوهم مشروطیت یې رامنځ ته کړ، چې په الماني دوره کې یې د هېواد ازادۍ، د اداری نوی لاره، او د افکارو د بدلون ثمره وکړه.

لومړی نړیواله جګړه چې د ۱۳۳۲ق کال د روژی په میاشت او د ۱۹۱۴م کال د اګست په میاشت کې پیل شوه، ټولې بشري نړۍ ته ټکان ورکړ د دی لپاره چې د خلافت مقام (د ترکي عثماني سلطنت) هم په هغه کې د المان او دهغه د متحدینو په طرفداری ورګډ شو، د انګلیس د دولت او دهغه د اندیوالانو د جګړه ایزو اقداماتو په خلاف لویه هیاهوی او شورماشور د هندوستان د مسلمانانو او د نورو اسلامي هېوادونو تر منځ راپورته شو، او په ډېره لږه موده کې د نړۍ او د ختیځو هېوادونو د ژوند حالات او سوداګرۍ بدله کړه.

امیر حبیب الله خان یوه میاشت وروسته په کابل کې د هغه وخت د سپین ږېرو او مخورو په دیوه لویه غونډه کې د بیطرفۍ اعلان وکړ (د ۱۳۳۲ق کال د شوال میاشت ۱۹۱۴م کال) په داسې حال کې چې عوامو خلکو د عثماني ترکي او د اسلامي خلافت د مقام چې په استانبول کې و د بریالیتوب شعارونه ورکول، او د خلافت ګوند چې د هندوستان د ملیونونو مسلمانانو په منځ کې نفوذ کړی و او د عثماني ترک د قواو د تقویې لپاره یې د مرستې وسایل او چاندې راټولولې، او هره ورځ به د خلافت د ورځپاني په سلګونو زره نسخې په بمبي کې ویشل کېدې، او سلطاني سره خولۍ د مسلمانانو شعار ګرځېدلی و.

لاکن امیر چوپ او د حرم له اړخه لری نه تللو، شاید چې په دهلي کې د هغه د انګریزی اربابانو لپاره همدغه د چوپتیا او ارامولی

Library

حالت د ی ہ داسې هندوستان په خوا کې چې په جګړه کې د بریالیتوب د سرچینو څخه یوه و مطلوب و.

افغانستان د افغان او انګلیس د دوهمې جګړې را وروسته د برتانوي هند د قوي دولت په خوا کې و، او امیر عبدالرحمن خان چې قهار سیاست مدار او د کورنیو سر غړونکو لپاره د تیره تیغ درلودونکي سړی و. په بهرنی سیاست کې د ډېري ښې رویې سره یې یوازې په دهلي تکیه وکړه، او د افغانستان هغه سیاست چې تزاري روسي ته یې تمایل درلوده او د امیر شیر علي خان سیاست و چې د هغه د له منځه تللو سبب شو په ښکاره یې هغه یوه سهوه او خطا وبلله او منشي سلطان محمد هندوستانی په هغه شرح حال کې چې د ده د نظر لاندې لیکلی او د تاج التواریخ په نامه ژباړل شوی محکوم کړ لاکن د دغه دارمدار او نرمش او د هند د وریسرا څخه د کال ۱۸ لکو کالدارو د ترلاسه کولو سره، سره بیا هم ختیځ سرحدات او د قبایلو چارې یې یوازې د وریسرارحم او کرم ته پرې نښودې، او په هغه پوهې او لیاقت سره چې په سیاست کې لرله د یوې خوا یې د هند وریسرا ډاډه ساته، لاکن د دې لپاره چې د افغانستان د سیاسي او شوق الجیشي موقیعت څخه یې پورته ګټه اخیستی واي، نو کله، کله به یې د هډې د ملا نجم الدین په شان ملایان د کابل د ګردې جومات او د نورو دیني مرکزونو څخه قبایلو ته ور شړل او فراري کول تر څو هلته د جهاد اوازې ګرمې وساتي او وریسرا پاملرنه به یې دی ډول قبلوي غورځنګونو ته راوړوله چې که چېرې د هند د لویدیځ سرحدي قبایل د دې خوا څخه تحریک شي نو د برتانوی هند لپاره به یې نتیجې ډېرې وي، هغه ۱۸ لکه

کلداري چې واسراي یې ورکوي یوازې د امیر د مینځلو مزد دي، او د برتیانوی هند وایسرا باید په دی باندې همیشه معترف وی چې:

" امروز در قلمرو دل، دست، دست تست"

په دغه کاره او ناروغ سیاست سره امیر عبدالرحمن وکولی شول چې خپل موقیعت د افغانستان د امارت سره ټینګ وساتي، لاکن د هغه د مړینې وروسته ځوي یې امیر حبیب الله خان ونه کولی شول چې په یوازې توګه دغه حالت ته دوام ورکړي، نو په دې خاطر یې خپل ورور سردار نصرالله خان چې یو اخوند مشربي سړی و، د دې سیاست د یوه اړخ د پر مخبیولو لپاره وګماره، دا په خپله دوایسرا سره جوړ راغي او خپل مشر ځوي سردار عنایت الله خان یې د هند د وریسرا لارد کرزن حرمنور ته ورولېږه (۱۹۰۴م کال د ډسمبر ۱۲) او یو کال وروسته (۱۹۰۵م کال) یې د هند د بهرنیو چارو سکرتر لویش ولیم دین ته په ډېره ښه بڼه او دارمدار سره په کابل کې هر کلي و وایه، او په یو څو کرښېزو تړون کې هر هغه څه چې امیر عبدالرحمن د راولپندي په سفر کې په ۱۸۸۴م کال کې د لارد سره منلی و کټ مټ یې هغه ومنل او په دې توګه افغانستان بیا د هند د وایسرا د ستقیم نفوذ لاندې پاتې شو، د موافقت دغه اړخ د وایسرا د سیاسي اعتماد د ترلاسه کولو لپاره و چې امیر د همیشه لپاره هغې ته متعهد و او د سرد ویښته په اندازه یې د هغې څخه کوږوالی نه کاوه او د بریتانیا د دولت اعتماد یې له لاسه نه ورکاوه.

لاکن په دغه سیاسي لوبه کې یې چې امیر یې په خپله لوبغاړی و، خپل بل ورور سردار نورالله خان یې له شاهي ارګ څخه وویست او د

Library

ارگ په لویدیځ لورې کې ورته هغه مانۍ چې اوس د وزیرانو د شورا
د کار ځای دی دزین العماره په نامه ورته جوړه کړه ترڅو چې خلک
وکولی شي پرته له قیدو بسته همیشه په ازاده توګه ده ته راشي، او
د هر خان، ملک او اخوند سره اړیکي ولري، او د ټولو سرحداتو او
قبایلو چاري اداره کړي، او د لازم لېدلو په صورت کې وکولی شي
په ختیځو سرحدونو کې یو حرکت او خوځښت را منځته کړي. او که
چیرې وغواړي جهاد اعلان کړي او هغې ته د افغانستان د خلکو د
ارادې د ښکاره کولو رنګ ورکړي،

دا هغه سیاست و چې امیر او د ده ورور له خپل پلار څخه زده کړی و، چې د خوږوالي او سازش سره یو ځای د قهر او غضب وسله هم باید په لاس کې ورسره وي. نو په همدې خاطر د سردار نصرالله خان مقر د همیش لپاره د قبایلو د مشرانو، روحانیونو او د جهاد د اخوندانو رجع وه د هیواد د مرکز او اطرافو سره، او په همدې ترتیب سره یې د افغانستان پر خلکو خپلې مطلقې حکمرانۍ ته ادامه ورکوله او د سراج الملته والدین د ؟) خپل ذات یې د دیني او دینوی روښنا یوو سر چینه بللي و، پداسي حال کې چې دده زیاتره ارزښتناکه وخت به ددربار په ښایست او دحرم د ښکلو میرمنو په ډول او سینګار کې تیریده، او که کله به بهرته هم راووت نو په ښکار میله جوړول او د ساعت تیری د فرش وظرف په ترتیب او سمبالولوبه لګیا او اخته کیده او سراج الاخبار به دده دښکار په برخه کې د طنز او کنایي په توګه داسي لیکل:

همه اهوان صحرا، سر خود رانهاده برکف!
با میدانکه روزی بشکار خواهی امد!

(۲)

ګاوندی محرکه عوامل

ازاد قبایل او د هندی مجاهدینو مرکزونه:

ددیورند دسرحدی کرښې په دواړو غاړو کې، چې د برتانوی هند او د افغانستان تر منځ د ۱۸۹۳ م کال دنوامبر په ۱۲ په ۱۳۱۱ ق کال کې د هند د بهرني سکرتر سرماتیمر د یورند او د امیرعبدالرحمن تر منځ رامنځته شو، او د افغانستان د خلکو او قبایلو د رضایت پرته په رسمیت و پیژندل شو او وتپل شو، پښتو ژبی سر حدی قبایل جنوبا د وزیرو، میدو، دوړو بنګښ، اپریدی، مومند او نور دلار یې تر سیمی پوری شمالا او سیدل، دي قبایلو دپښتو راو دنورو هغو ښارونو د انګلیس حکمرانانوسره چې د هغوي د مستقمي سلطی لاندی وي دهندوستان د پولیټکل ایجنټ پواسطه اړیکي درلودي. لاکن د صوبه سرحد دداخل پولیسي او امنتي قوانین پرهغوی جاري نه و، او عموما د عنعنوي جرګي په توګه اداره کیدل، نو پدي اساس انګلیس پولیټکل ایجنټ دا حق نه درلوده چې د هغوي په کورنیو چارو کې مستقیمه مداخله وکړي.

د هند د مغولي امپراطوری په مرکزکې د ۱۱۷۰ ق یا ۱۷۵۶ م کلو په شاوخوا کي یو ډیر مهم فکري، اصلاحي او دیني حرکت د هغه وخت د مشهور عالم شاو ولي الله دهلوی پواسطه منځته راغلي و، چې ددغي کورني د مشرانو له خوا تعقیب شو، د هغه د مهمو اصولو څخه د ټولینزو او اقتصادي اصلاحاتو او د اسلامي

Library

حکومت د ساتلو په لاره کې د جهاد څخه یادونه کولي شو، او کله چې لدې وروسته لار دلیک Lord Lalke انګلیسي حکمران په ۱۸۰۳ م کال کې دهلي ونیوه نو سکانو هم په پنجاب کې خپله سلطه ټینګه کړه، نو پدې خاطر د شاه ولي الله لمسي مولوي اسماعیل د هلوي د سید احمد بریلوي سره یو ځای د مجاهدینو دیوه کاروان په ملګرتیا دسیند، کندهار او کابل له لیاري پیښور ته راورسیدل، او د جهاد هنګامه او ولوله یې د هغه سیکانو سره چې پیښو ریې نیولي و او هم یې د بارکزایي سر دارانو سره (د امیردوست محمدخان ورونه) ګرمه کړه، او یو شرعي حکومت یې د ۱۲۲۴ ق کال د جمادي الاخیر په ۱۲ یا د ۱۸۲۷ م کال د جنوري په میاشت کې د پیښور په چارسده کې اعلان کړ،

لاکن ددغه حرکت یا غورځنګ دواړه مخکښان یا مشران د ۱۲۴۶ ق کال د ذیقعدی په ۲۴ یا ۱۸۳۱ م کال د مې په ۶ دسیکانو د لښکرو په مقابل کې د برجیلم په غاړه په بالا کوټ کې په شهادت ورسیدل. او ددوې نور ملګري په هم هغه غرونو کې سره خواره واره شول. تر څو چې ددغې کورنۍ د پاتي کسانو څخه یوتن سید نورالدین دهلوی د صوبه سرحد دکوهستان په درستانه کې د ازادو مجاهدینو لپاره یو مرکز په ۱۸۴۰ م کال کې جوړ کړ او دهغه دنیا یې خلکو څخه مولانا عبدالله چې په ۱۹۰۲ م کال کې و مړ د هغه څخه وروسته د هغه ورور عبدالکریم چې په ۱۹۱۵م کال کې مړ شو او دهغې څخه راوروسته دهغه لمسي رحمت الله او نعمت الله د چرکنډ د سمڅي په ځای کې یو په بل پسې د هغه په ځای کیناستل. دي سلسلي دالمجاهد د جریدی په خپریدو سره چې مدیر یې محمد بشیر چې تر ۱۳۱۰ ش کال پوری هم ژوندی و دوام

درلوده، او همیشه یې دکابل ددربار او ددې ځای درون اندو سره اړیکي درلودل چې ددې اړیکو د اسنادو یوه برخه د کابل په ملي ارشیف کې موجوده ده، چې افغاني حکومتونو به د هغوي سره مالي او اخلاقي مرستې هم کولي. د شلمې میلادي پېړۍ په پیل کې په هند کې دکانګرس د ازادی غوښتني غورځنګ اوله هغې وروسته په ۱۹۱۴ م کال د لومړي نړیوالي جګړې له پیل څخه په هغه ځای کې د خلافت غورځنګ او مهاجرت په ډیر شدت سره روان و. او په هندي ځوانانو کې (د هندوانو او مسلمانانو په ګډون) د هندوستان د ازادي غوښتني جذبې مخ په وړاندی خپلې ځغلولي، او ټول دغه راز خلک چې د پردیو دحکومت او د انګریز د نیواکګرو سره یې جوړښت نه درلوه او غوښتل یې چې د ازادي لپاره یو کاروکړي، نو دپښتنو د سرحد دازادو قبایلو او د مجاهدینو دي ټاټوبي یا ځالي ته یې مخ راګرځاوه ، او د همدغه سرښندونکو او زیار کښو خلکو په واسطه به په کابل کې افغاني مرکزونو ته ور پڅندل کېدل، او کابل ته به یې د هغوي درسولو وسایل د قبایلي سرحداتو د لیاري برابرول ، او همدا خلک و چې د هند د ازادي او د ازاد هندوستان د موقت حکومت د جوړولو زمیني یې په کابل کې برابري کړي. چې ددهلي انګریزان او دپلټنو نیواک ګر مرکز ونه یې ډیر سر ګردانه کړي و.

دشیخ الهند د غورځنګ د یاغیستان د قبایلو په منځ کې د ازادي غوښتونکو مرکزونه او کابل :

په ۱۸۵۷ م کال یا ۱۲۷۳ ق کال کې دهند د ازدادي غوښتني د پاڅون وروسته چې انګلیسي نیورګ ګرو هغه د غدریعني MuTiny په نامه و ځپل دهند ځینو (مسلمانو مخ کښانو د شیخ

الهند مولانا محمود الحسن (د ۱۹۱۷ څخه تر ۱۹۲۰ م کال تر جون پوري په مالتا کې اسیر) په اشاره او تلقین د هند په د ننه او بهر کې د ازادي غوښتني حرکاتو ته ادامه ورکړه، چې د هغې جملې څخه ومولانا ابوالکلام ازاد، مولانا محمد علی جوهر، حکیم اجمل خان نواب وقار الملک، ډاکتر مختار احمد انصاري، مولانا تاج محمد امروټي او د کراچی سوداګر عبدالله هارون او داسي نورو چې د هند په دننه کې یې په پټه توګه فعالیت کاوه، او په ازادو سرحداتو کې فضل واحد د ترنګزو حاجی، دباړی ملاصاحب (چې د ۱۹۱۵ م کال په سپمتبر کې د شبقدر د حملی مشرو) او د اباسین دکوهستان ملااحمد جان صاحب سنډا کې چې (د ۲۰ پېړي په پیل کې د انګلیس د استعمار په مقابل کې سر سخته مجاهدین و) لدې وروسته د خدای خدمتګارانو دټولني بنسټ ایښودنکي خان عبدالغفار خان و.

شیخ الهند ده ۱۹۱۵ م کال دسپتمبر په ۱۸ یا په ۱۳۳۳ ق کال کې حجاز ته ولاړ او له هغه ځای څخه یې د ازادي د مبارزي د لیاري د ملګرو څخه یوتن (نوي مسلمان شوي شاګرد) مولانا عبیدالله سندهی دکویټی، ښوراوک او کندهار د لیاري څخه کابل ته راو استاوه، چې د ۱۹۱۵ م کال په اکتوبر کې دي ځای ته راورسیده، او دسردار نور الله خان، سردار عنایت الله خان او دانړو د حاجی عبدالرزاق په مرسته یې د هند د ازادي غوښتونکو د فعالیت لپاره په کابل کې مرکز جوړکړ، او د (ازاد سرحد) د چمبرکند د سمځي او ستهانې د مجاهدینو د مرکزونو سره یې خپلي اړیکي ټینګي کړي، او له همدي لاري څخه به د هند ازادي غوښتونکي ځوانان او عالمان د تحریک د ادامي لپاره کابل ته راتلل، او لدي ځای څخه

به یې د هند د ازادي د حاصلولو لپاره د اسیا او اروپا په هېوادونو کې خپلو هلو ځلو ته دوام ورکاوه.

په همدي وختونو کې د لاهور د ګورنمنټ کالج د زده کونکو یوه ډله د هری پور او ازادو سرحداتو له لیاري د ۱۹۱۵ م کال په فبروری کې کابل ته هجرت وکړ، چې پدې ځای کې د هند د ازادي غوښتونکو په ټولنه کې شامل شول، چې پدې ډله کې د ملتان افتخاري مجیټریټ د (بابړو د قوم) خان بهادر رب نواز ځوي الله نور خان هم شامل و، چې وروسته یې د هند دربنیتنو ازادي غوښتونکو اطلاعات دکابل څخه دانګریزي جاسوس سر چینوته ور کول.[51] په دي ډول کابل د هند د سیاسي فعالیتونو مرکز وګرځید، ار محمد میان بن عبیداله (مولوي منصور انصاري) چې د شیخ الهند د سر ښندونکو شاګردانو څخه و د مهمو سیاسي اسنادو سره د حجاز څخه هند ته ورسید، (۱۹۱۶ م کال اپریل) او له هغه ځای څخه د ازادو سرحدونو له لیاري د ۱۹۱۶ م کال د جون په میاشت کې کابل ته راغي، دا شخص باعمله عالم و چې په ۱۳۰۱ ق کال د هند په سهانپور کې زیږیدلي او د ۱۳۲۴ ش کال ددلوی په میا شت کې د ۶۲ کالو په عمر وفات شو چې د لغمان د مهترالملک په هدیره کې ښخ شویدي.

[51] الله نواز جې په اماني دوره کې یو شکمن شخیضت و او له معارف څخه وویستل شو. د محمد هاشم خان په کابینه کې وزارت او سفارت ته ورسید. او د عمر تر پایه په کابل کې پاتي شو. چې په همدي ځای کې د ۱۳۴۵ ش کال د وږی د میاشتي په ۱۲ نیټه مړ شو. هغه ددوهمي نړیوالي جګړي په وخت کې د افغانستان د سفیر په توګه د هتلر تر څنګ په برلین کې ناست و.

Library

مولانا منصور سربیره د ازادي غوښتي دکردار، فکر مند مولف او
دځانګړو سیاسي نظریاتو درلودونکي شخصیت و چې په اردو او
فارسي ژبو کې اتلس ټوکه کتابونه د اسلام له نظره په سیاست
دین او حقوقو کې ولیکل، چې ځنیې یې چاپ شوي دي، ددې
کرښو لیکونکي هغه لیدلي او د هغه سره خبري اتري درلودي، هغه
د عمر تر پایه د ازادي غوښتني او فقیري او درویشي پر مسلک د "
دالهي حکومت" د ثابتو او نه تغیریدونکي افکارو سره پاتي و،
ددې لپاره چې په ازادو سرحداتو کې د افغانانو سره ډېر وخت
لپاره یوځای و په پښتو او دری ژبو کې ښې خبری کولي او د سید
محمدامین بنوری باجوړی دلور زهرانامی سره یې واده کړی و چې
او لادونه یې تر اوسه په کابل، ننګرهار او هند کې پاتي دي.

دري مهمی پیښی

دلومړی نړیوالي جګړي د پراختیا او شدت سره، د انګلیس د
امپراطوری بډایې مستعمره هندوستان د المان او دهغه د ملګرو له
نظره په جګړه کې لری نه و، او غوښتل یې چې پدغه نیمه لویه وچه
کې او په ځانګړي ډول د هغه ځای د مسلمانانو په منځ کې نفوذ
وکړی، او دغه کار د عثماني خلافت پواسطه چې په جګړه کې د
هغوي ملګري و تر سره کیده، تر څو د افغانستان مسلمانان د
انګریزانو په مقابل کې جهاد ته ولمسوي، او پدي وسیله په هند کې
یو پاخون منځ ته راوړي او د انګریز قواوي په خپله په هند کې
بوختي وساتي او د جګړي له ډګر څخه یې لری کړي: نو پدي خاطر
کابل د ځینو اروپایي او اسیایي هېوادونو د سیاسي فعالیتونو
مرکز وګرځیده، لاکن امیر په ډېره خونسر دي او هغې تجربی سره
چې د خپل پلار له وخت څخه یې پدي برخه کې لرله، د

افغانستان او د سرحداتو دمشرانو او مخورو یوه کو چنې جرګه په
کابل کې جوړه کړه، (د ۱۹۱۵ م کال اپریل یا ۱۳۳۴ م کال) او د
افغانستان بیطرفي یې تائید کړه. پداسي حال کې چې د افغانستان
زیاتره خلک د اسلامي یووالي او د عثماني خلافت سره د مرستي
طرفدارو، د سراج الاخبار مدیر محمود طرزي د عامو خلکو د
ولولو په ځرګندولو د ۱۳۳۴ق کال د ربیع الاول په ګڼه کې چې د
۱۲۹۴ش کال د مرغومي د ۱۶ سره سمون خوري په دغه جریده کې
د لاحي "علي الفلاح" تر عنوان لاندې یوه مقاله خپره کړه او په هغي
کې خلک د سیاسي ازادی د تر لاسه کولو او ملي پاخون ته ولمسول
شول، چې دغه مقاله سانسور شوه او محمود طرزي ته وویل شول
چې : هغه چرګ چې بې وخته اذان کوي سر یې د غوڅولو دی، او
هغه یې ۲۶ زره روپۍ جریمه کړ، چې دغه پېښې د هغه زوم شهزاده
امان الله خان خلاصي کړی، انګریزان ویښ او د حالاتو څارېې
کاوه او د هغو ملکي او عسکري جاسوسی د وسایلو پواسطه یې
چې په اسیایي هېوادونو او هندوستان کې یې درلودل، د انتلیجنت
سرویس، سي، ای، ډي او د ټولو ښارونو او په ځانګړې توګه د کابل
د سیاسي ماینډګیو څخه د اطلاع اخیستله، چې د دغو پټو
اطلاعاتو یوه ټولګه د ۱۹۱۶م څخه تر ۱۹۱۸م کلونو پوري اوس د
محرمیت څخه خلاصه شوی او د لندن په انډیا افیس کې موجوده
ده، او د هغي اردو ژباړه د "تحریک الشیخ الهند" په کتاب کې چې
په ۱۹۷۵م کال کې په ډهلي کې چاپ شویدی خپره شویده، چې په
دې فصل کې مې د هغي څخه استفاده کړی ده چې د هغي حواله د
تحریک د لنډېز په علامې سره ورکړ شویده.

Library

چې په دې وخت کې په کابل کې څو مهمې پېښې شويدي چې د افغانستان د کورنيو خلکو په فکري حالاتو يې اغېزه کړی وه چې د دوهم مشروطيت سره فکري اړيکي لري چې بايد په دې ځای کې په لنډېز سره راوړل شي:

اول: د هنديانو تنظيم

لکه څنګه چې مو وويل د شيخ الهند رښتني او ازادۍ غوښتونکي شاګرد مولانا عبيدالله سندهي د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راغی او ټول هغه هندي طالبان چې مخکې ازادو سرحداتو او کابل ته راغلي و راټول او تنظيم يې کړل، او د سردارنصرالله خان او سردارعنايت الله خان چې د امير له خوا په دې کار ګمارل شوی و او د حاجي عبدالرزاق اندړ سره يې خبري اتري وکړي او د ۱۹۱۶م کال د جون په مياشت کې مولانا منصور انصاري هم په دې ډله کې ور شامل شو، او د شيخ الهند مهمي لارښووني يې هغوي ته ورسولي.

په دې وخت کې يو نوی مسلمان شوی شخص (د هند د نامتو ليډر د اچاريه کر پلانی مشر ورور)[٥٢] د مولوي عبدالرحيم په نامه چې د هند د ازادۍ غوښتونکو د تکړه کارکوونکو له ډلې څخه و کابل ته راورسېده او د سرحد د مجاهدينو د ايلچي په توګه يې د نايب السلطنه سره کتنې وکړي، او د افغاني شخصيتونو سره د هندي مهاجرينو د اړيکو د ټينګولو وسيله وه، چې د نايب السلطنه له خوا يې ازادو قبايلو ته کمکي نقدې پېښي او وسلي رسولي، .

د هنديانو ډله د حکومت او په کابل کې د بريتاني د سياسي نماينده له خوا د کلکې څارني لاندې وه. او د دې لپاره چې نه يې

---

[52] د ۱۳۶۰ش کال د حوت د مياشتي په ۲۸ په دهلي کې ومړ يعنې ۱۹۸۲م.

شو کولای د کابل د خلکو سره وګورې نو په دې خاطر د کابل د ملکي روغتون په دننه کې د ترکي سر طبيب ډاکتر منيربيګ چې د عثماني ترکانو له خوا د دې غورځنګ ملګری و د ده خونه يې د يو بل سره د ليدنو کتنو لپاره ټاکلې وه او همدلته به يې يو د بل سره کتل او سلامشوري به يې کولي.

کله چې د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې مولوي برکت الله بهوپالی (هندي فراري انقلابي شخص) هم د الماني پلاوی سره کابل ته راورسېده، او د دې متشکلي او منظمې ډلې سره يو ځای شو او د هغوي په راس کې يې په انقلابي اقداماتو پيل وکړ.[٥٣]

دوهم: د الماني پلاوی سره د راجه مهندره پرتاب راتګ:

په اروپا کې د المان او د هغې د طرفدارو سريزو، د عثماني دولت په ګډون چې د خلافت د مقام لمرنۍ مقدس ځای و په هندوستان کې د اړو دوړ او نا ارامۍ د پېداکېدو لپاره يې د افغانستان بې طرفه هېواد تشخيص کړی و نو په دې اساس يې يو بشپړ پلاوی چې په هغې ک ې الماني، استريايې، ترکي او د فراري ازادۍ غوښتني هنديانو منصبداران په کې شامل و، د استانبول، حلب، بغداد، اصفهان، قم او هرات د لارې کابل ته واستاوه، چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر په ۲۶ نېټه د هزاره جاتو له لپاري کابل ته راورسېده، او د ۱۹۱۵م کال د اکتوبر څخه د ۱۹۱۶م کال د مې تر مياشتي پورې د کابل د بابر باغ په ميلمستون کې پاتې شو، او د دولت له طرفه د دغه پلاوی ميلمه پالی شجاع الدوله او اشباشي و. دا پلاوی د شجاع الدين چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه په کابل کې و (په

---

[53] د شيخ الهندي په تحريک کې په تفصيل سره راغلی دی.

Library

ایران کې نېول شوی) د هغه بیان په اساس چې د هندوستان پولیسو ته یې د پوښتنې په وخت کې کړی و عبارت و له : [54]

۱_ راجه مهندره پرتاپ:

د ګهنشام سنګر راجه مرستان څوی او د علي ګره د مرستان د ځای د حکمرانانو د کورنۍ، د راجه دت پرشادسنګهه ورور او په هغه ځای کې د ځمکو د پراخه جایداد درلودنکی و چې په علي ګرکې زده کړې کړې وې. په بندرابن کې د یوه موټې هندوستان په فکر د مسلمانانو هندوانو او مسحیانو د پیوستون یوه کمېټه جوړه کړه، د دې لپاره چې د سیل ګری سره یې مینه درلوده، په امریکا کې د هردیال او د هند د ازادۍ غوښتنې د باغیانو د ټولنې له نورو غړو سره یې وکتل او د انقلابي افکارو سره یې مینه پیدا شوه، او د ۱۹۱۴م کال د ډیسمبر په ۲۰ نېټه هندوستان ته راتلو په لپاره مارسلیز ته راغی او له هغه ځایه برلین ته ولاړ او د هندیانو په هغه ټولنه کې شامل شو، چې د هند د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره یې هڅې کولې چې هندي مولوي برکت الله بهوپالي او هردیال هم په کې ګډون درلوده.

راجه د المان د قیصر **Wilhelm II** او د جرمني د نورو اشخاصو سره د کتنو نه وروسته د خپل کار پلان داسې طرحه کړ، چې د هند د ازادۍ غوښتونکو او ترکي او الماني اشخاصو ګډ پلاوی دی د قیصر او سلطان محمد رشاد خامس او انور پاشا لیکونه او د استانبول د شیخ الاسلام فتواوي افغانستان ته ورسوی، تر څو د

[54] د شیخ الهند تحریک.

افغانستان اشخاص د هغې پر بنسټ د انګلیس پرضد پاڅون او جهاد اعلان کړي.

په هغه لیکونو کې چې راجه د المان څخه راوړي و، د جرمني د دولت د رئیس لیکونه یې د هند د ایالاتو د راجه ګانو په نامه په الماني او هندي او هم د کابل د امیر او د رانانیپال په نامه درلودل، تر څو مهندره پرتاپ سره مرسته وکړې او هندوستان د انګلیس د استعمار د مینګولو څخه خلاص کړي او الماني دولت د هندوستان د ازادۍ د ساتلو ژمنه کوي.

د دې لپاره چې هندي او الماني پلاوي او دغه راز د هند موقتي حکومت د کابل په بابر بڼ کې ناکام پاتي شول، راجه د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د پاڅون څخه وروسته د کابل څخه ولاړ او د شوروي دولت د لېاري اروپا ته ولاړ او د هند د ازادۍ د اعلان وروسته په ۱۹۴۷م کال کې د جواهر لعل نهرو حکومت هغه ته د هند د راتللو بلنه ورکړه، او تر یوه وخته یې د هند د مشرانو په جرګه کې غړیتوب درلوده تر څو چې په زاړه عمر کې د ۱۳۵۸ش کال د ثور په ۹ یا د ۱۹۷۹م کال د اپریل په ۲۹ په نوی دهلي کې ومړ، او دغه د ولولو ډکه لمبه یا شغله مړه شوه.

۲_ فان هینتېنګ **Von Henting** :

هغه د المان د توپخانې مشر، پلار یې د عدلیې وزیر، تکړه پوځي ځوان و چې په نوموړي پلاوي کې یې دیندرمایر سره په ګډه مشري په غاړه درلوده.

د دې لپاره چې په خپلو موخو کې بریالۍ نشول نو بېرته المان ته ولاړ او خپل راپور یې ولیکه چې په ۱۹۶۳م کال کې د هغې متن په ګوتېن ګېن کې چاپ شو.
ده د خپل راپور په ۹۳_ ۹۴ مخونو کې د خپل پلاوی غړی داسې معرفي کړي دي: Dr: Becrer او لفتننت Rdether الماني او ترکي کاظم بې او هندي مهندره اپرتاب او برکت الله او شپږ تنه افریدی کوم چې ددوی انګلیس سر تیري و او په جګړه کې د المانیانو په لاس ورغلی و، دوه تنو افغانانو د عبدالرحمن او سبحان په نومونو هم په خپل لګنبت سره په دې پلاوی کې ګډون درلوده .[55]
۳_ ویګنر
دیوي الماني کورنۍ ځوی او د بې سیم د مخابري مشر و.
۴_ لواري:
دوان هینتنګ د سکرتر په توګه .

[55] لودویک ادمیک افغانستان ۲۲۳ د ۱۹۶۷م چاپ. د الماني عسکرو مشر او فعال نظامي سړی و چې نوم یې په اردو ژباړه د شجاع الله په وینا کې سیندیري مشر راغلی (تحریک ۲۶۵) لاکن اصلا د المان په ملي ارشیف کې (بون) او په نورو سرچینو کې Nieder myer دی. هغه د ۱۹۱۴م کال په سپتمبر کې په استانبول کې د روف بې ترک په مشرۍ د ویلهلم واسموس تر ریاست لاندې د المان د ۲۳ کسیز عسکري هیت غړی و چې د مهندره پرتاپ د پلاوی سره یو ځای شو او خپل ځان یې په منځنۍ اسیا کې د حربي منصبدارانو د نظامي چارو د روزني ژمن باله. په داسې حال کې چې د ده بل ملګری هنتنګ د افغانستان سره د سیاسي اړیکو د ټینګولو لپاره هلې ځلې کولې.
نیدرمایر په کابل کې یوه کوجنی افغاني نظامي مفرزه د نظامي روزنې لاندې ونېوله چې د هغې جملې څخه یو هم قوماندان عبدالحمید و چې په اماني دوره کې رئیس ارکان و چې بیا وروسته په ۱۳۰۳ش کال د ګوډ ملا د سر غړوني په قضیه کې په لوګر کې ووژل شو

Library

۵_ ووکات (هوخت) :
دوان هینتنګ سکرتر .
۶_ نیدرمایر :
۷_ یوزباش کاظم بې (ترکي) :
هغه د ترکي عسکرو ډګروال او د منصبدارانو په هیت کې د انور پاشا کارمند و، چې د الماني تر وخته پورې په کابل کې پاتې شو او د ۱۹۱۹م کال په جنوری کې بخارا او خیوا ته راغی.
کله چې د ۱۹۱۹م کال په اپریل کې د محمد ولي خان ځانګړی هیئت یا پلاوی مسکو ته ورسول شو. کاظم بې هم په دې ډله کې شامل و، او له هغې وروسته هغه په عشق اباد کې وینو چې د " غریبانو غږ " د ترکي ژبې جریدي Vioce of the foor سره همکاری کوې اوخپل ځان یې د هغه ځای یو تکړه حکمران جوړ کړی و، د ۱۹۱۹م کال په اکتوبر کې یې په کاګان کې د ځوانو بخارایانو د ټولنې په جوړولو کې هلې ځلې وکړې او په سیاسي غورځنګ کې یې ونډه درلوده او د افغانستان سره یې هم خپل اړیکي ساتل او د هرات حکمران ته به یې لیکل چې :
" په دې نږدې وختونو کې به د پان اسلامي قواوی ایران ته ورداخلې شي او د انګلیس پوځونه به له هغه ځای څخه وباسي او تاسو ته د بلشویک دوستانو په برخه کې ځانګړی ډاډ درکوم چې هغوی د مسلمانانو ډېر نږدي دوستان دي او د غازي امیر امان الله لپاره به دوی الوتکي، توپونو او نور ډېر جنګي سامان برابر کړي. "[56]
۸_ مولوي برکت الله :

[56] ادمیک افغانستان ۱۴۴، د هند د ملي ارشیف د محرمانه اسنادو څخه ۱۶۰ د ۱۹۲۰م کال د فبروری میاشت

د منشي قدرت الله بهوپالي ځوی و چې د هندوستان د جیدو عالمانو څخه و هغه په توکیو کې د اردو ژبې پروفیسور او په هند کې د بریتانیا د سرسختو مبارزو مخالفانو له جملې څخه و، چې په ۱۹۱۴م کال کې یې د بریتانې د سفارت په اشاره په جاپان کې له کار څخه ګوښه کړ، چې بیا له دغه ځای څخه سانفرانسیسکو ته ولاړ، او د هند د ازادۍ غوښتونکو په ټولنه (غدر) کې شامل شو، هغه د جهاد دیني او تبلیغي دقیقي مقالې په فارسي ژبه د کابل سراج الاخبار ته د جاپان څخه رالېږلې، [57] او په کابل کې د هند د ازادۍ غوښتني د یوه تکړه او ملي عنصر په توګه پېژندل شوی و، نو په همدې اساس د الماني پلاوی سره کابل ته راواستول شو، او په دې ځای کې د راجه مهندرپرتاپ او، مولانا عبدالله سندهي سره یو ځای یې د انګلیس ضد ولولې راګرمې کړې، او په جنودربانید (د هند دخلاصون سرتېري) کې یې د جنرال د مرستیال رتبه درلوده، او د ازاد هند په موقتي حکومت کې چې په کابل کې جوړ شو صدر اعظم و، (۱۹۱۶م کال د جنوری ۲۴) د دې لپاره چې د ۱۹۱۷م کال په پای کې د شوروي ترکمنستان بهرنۍ کمیسایت امیر حبیب الله خان ته د دوستانه اړیکو د ټینګولو پیغام ورکړ، برکت الله د کاظم بې سره یو ځای چې پخوا یې یادونه وشوه د شوروي ترکمنستان جمهوریت ته د خبرو اترو لپاره واستول شو.

په ۱۹۱۹م کال کې د افغانستان د ازادۍ د اعلان څخه را وروسته هغه وخت چې ګرځنده او د امان الله خان ځانګړی سفېر محمد ولي خان د همدې کال د اپریل په ۷ نېټه د تاشکند له لارې مسکو او

[57] وګورئ د سراج الاخبار ۴ مخ ۲ ګڼه ۳ کال د ذلقعدې لومړۍ نېټه، ۱۳۳۱ق کال یا د ۱۹۱۱م کال د اکتوبر ۱۲

نورو اروپایي هېوادو ته واستول شو په دې سیاسي پلاوی کې برکت الله او کاظم بې دواړو ګډون درلوده چې د ۱۹۱۹م کال د اکتوبر په ۱۰ په مسکو کې ورته د درناوي ډک او تود هر کلی ووېل شو.

برکت الله د مسکو څخه د منځني اسیا شوروي برخې ته بېرته راوګرځېد او د بریتاني پرضد لمسونوته یې دوام ورکړ، او دیلشویزم او اسلام په موضوع یې یوه رساله ولیکله، او په هغې کې مارکسسي سوسیلیزم یې په اسلام کې د بیت المال د تصور یو ډول بېرته راګرځېدنه وبلله، چې یو ډول داسې خزانه ده چې عمومي او په ټوله ټولنه پورې اړه لري.

د دې کرښو لیکوونکی د ۱۹۲۰م کال را وروسته د برکت الله د عواقبو څخه خبر نلرم، ولې باید ووایو: چې دغه پلټونکی، ویونکي او تکړه شخصیت خپل عمر د بریتانیا د استعمار او امپریالېزم سره په مبارزه کې تېر کړی و.

* * *

په هر صورت د ۱۹۱۵م کال د اکتوبر په نیمایي کې دغه ګډ پلاوي دېغمان په تپه کې امیر خپل حضور ته ومانه او خبري اترې پیل شوې. پلاوي هڅه کوله چې امیر د انګلیسانو پر خلاف د جهاد اعلان او د الماني د متحدینو طرفداری ته وهڅوی او هغه لیک چې انور پاشا راوړی و لاندیني څلور موخې په کې وې:

اول: د دې لپاره چې عثماني سلطان جهاد اعلان کړی باید امیر هم همداسې وکړې.

دوهم : ایا امیر د افغانستان د خاورې له لارې " عثماني ترکي عسکروته سند ته د تېرېدلو اجازه ورکوي؟

دریم: باید افغانستان د انګلیس سره خپلې اړیکې وشلوي.

څلورم : امیر باید ټولي متنفذ او بارسوخه ملایان د جهاد اعلان ته راوګماري.

لاکن امیر د دې مسئلو په ځواب کې نوموړی پلاوی ته وویل : د افغانستان خلک د راسخي عقیدي مسلمانان دي لاکن د جګړې وسایل نه لري، نو په دې اساس همیشه یوازي د خپل هېواد څخه د دفاع لپاره چمتو دې.

پلاوی امیر ته د هر ډول نظامي مرستي او وسلو او دولس سوه زره پونده تقاوي وعده ورکړه، لاکن امیر قطعي ځواب ورنکړ او مسئله یې خپل د مشوري مجلس ته واچوله.

په دې وخت کې د امیر درباریان دوه ډلي و:

یوه ډله یې د جګړې طرفداره وه چې په هغي کې د امیر وررور سردار نصرالله او د امیر دوه زامن عنایت الله او مان الله شامل و، چې د محمود طرزي (د شهزاده ګانو خسر او د روڼ اندو مشر او مهم غړی) دیني کړیو د ترک د طرفدارانو او د زیاتره افغاني قبایلو له خوا یې ملاتړ کېده، دوهمه ډله یې د انګلیس طرفداران و چې د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په شاوخوا راغونډ شوي وو. چې په هغي کې د بي بي حلیمي ساتونکي (د امیر میره مور چې د خپل ځوي عمر خان د امارت خوب یې لیده) د هندوستان سره د معامله لرونکو سوداګرو ډلي ځیني نظامي کسان او بروکراتان په کې شامل وو، لاکن امیر غوښتل چې د دې ډلې سره سیاسي لوبه په ډېر احتیاط سره تر سره کړې، او د انګلیس طرفداران وساتي، په داسې

حال کې چې عمومي انتظار داسې و چې امیر دی د دغه بهرني پلاوی سره جوړ راشي او جهاد دی اعلان کړي.

په دې وخت کې د برتانوی هند د دولت سیاسي نماینده حافظ سیف الله خان ته د خلکو له خوا پټ اخطارونه ورکول کېدل چې د هغه د نمایندګۍ ځای د خلکو د تاخت و تاز لاندې راځي، تر څو د برتانې سره جنګي عملیات ترسره شي، (د نوموړی حافظ لیک د ۱۹۱۶م کال د جون میاشت) . پته دی پاتي نه وي چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر څخه دمخه هغه وخت چې دغه الماني پلاوی د هزاره جاتو په لاره د هرات او کابل تر منځ و د هند وایسر او برتاني د امپراطور په لاسلیک یو لیک د امیر حبیب الله خان په نامه راولېږه، او هغه یې د برتاني اطاعت او د بي طرفۍ ساتلو ته وهڅاوه، او د هغي میاشتي تقاوی یې د یونیم لک څخه دوه لکو ته د پټې خولي نیولو په خاطر زیاته کړه.

امیر د دربار د بېلا بېلو ډلو د جهاد د عمومي تمایل او د الماني پلاوی د هیلو تر منځ د یوه ماهر لوبغاړی په شان رول لوباوه، د یو پلوه یې الماني، ترکي او هندي میلمانه په مستقیمو او غیر مستقیمو خبرو اترو مصروف ساتل، او په دې ترتیب د افغانستان، المان او د هغه د انډیوالانو تر منځ یولس ماده ایز تړون [۵۸]

[58] لکه څنګه چې د ساتلي مخفف لیکن Seiler په روزنامچه کې په انډیا افس (لزن) کې راغلی دی د تړون دی مسودې لس مادي درلودي، چې د هغي په سریزه کې د افغانستان او المان او د داوړو خواو حکم لرونکو او د المان د نورو متحدینو تر منځ د دوستۍ ټینګښت، او د افغانستان د ازادۍ په رسمیت پېژندلی و، او د افغانستان لوري باید عسکري قواو په مجهزولو او د هغي په اساس تنظیم لاس پورې کړې، او د فارس، هند او د روسي ترکستان د خلکو سره سیاسي اړیکي ټینګي کړې، او المان سل زره عصري توپکونه، درې سوه پوپونه

برابرولو ته ورنزدې کېدل؛ لاکن د بل پلوه په همدغه ورځ چې په سبا ته یې باید تړون لاسلیک شي د ۱۹۱۶م کال د جنوری په ۲۵ د برتانیا نماینده حافظ سیف الله یې راوغوښت او په یوه ځانګړې مرکه کې یې هغه ته د بیطرفۍ د سیاست د ادامې ډاډ ورکړ او ویې ویل : چې سربیره پر دې، په عمومې دربار کې د دې سیاست د دوام اعلان هم وکړې، لاکن د هغه خبرې به د عوامو خلکو د ولولو د تسکین لپاره وې او د برتاني دولت باید د ده د خبرو څخه په ویره او تشویش کې نشو، او دغه‌وعده شوې دربار څلور ورځې وروسته د جنوری په ۲۹ نېټه جوړ شو، کله چې امیر د بې طرفۍ دوام اعلان کړ، د قبایلو او کابل خلک چې د جهاد اعلان ته سترګې په لار وو ټول خفه شول، او د المان، ترک او هند ګډ پلاوي ناکام شو، او په دې اساس د پلاوي اروپایي غړو د ۱۹۱۶م کال د مې په میاشت کې تصمیم ونېوه چې د کابل څخه ولاړ شي.

او نور عسکري تجهېزات د لس ملیونه سترلنګ پونډو سره افغانستان ته ورکړې، دغه راز المان به خپله لاره د پارس د هېواد لپاره خلاصوې، تر څو د دې لارې څخه افغانستان ته مرسته ورسېږي.
د دواړو لورو تر منځ سیاسي اړیکي ټینګې او هنتهنګ د المان د استازی په توګه په کابل کې پېژندل کېږي، د افغان استازي یا نماینده پارس ته استول کېږي تر څو هلته د المان د متحدو دولتونو (مرکزي قواوې) د سیاسي نماینده ګانو سره خبرې وکړې، په کابل کې د الماني د سفارت او قونسلګری د پرانستلو په برخه کې به په نزدې وخت کې لازمه مفاهمه وشي. (ادامیک: افغانستان ۹۴).

د هغو اسنادو له مخې چې په ملي ارشیف کې شته : سردارنصر الله هڅه کوله چې هغوی ولاړ نشي او وعده یې ورکوله چې د امیر د خوښې بر خلاف به سرحدي قبایلو د بریتانیا سره د جګړې لپاره چمتو کړې، لاکن د پلاوی غړو دغې وعدې ته اعتبار ونه کړ او نیدرمایر د روسي منځني اسیا د لارې ځان تهران او کرمانشاهان ته ورساوه، او په دې لاره کې د یوې فرقې په اندازه مرسته ولېږدله، لاکن هنتهنګ د چین او امریکا له لارې جرمني ته ورستون شو، په داسې حال کې چې د پلاوی نور غړي په هرات کې تر هغه وخته پاتې شول، تر څو چې د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر شوروي پاڅون د برتانیا د مخالفو کارکونکو لپاره لاره هواره کړه [59]
امیر په دغسې سیاسي ماهرانو عملیاتو سره ځان د المان او ترک د ګډو هیلو او خواهشاتو څخه خلاص کړ، او د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه کې د بریتانیا نماینده سیف الله خان یې بیا دستي راوغوښت او د هغې سره یې وازې کښیناست او د پلاوی موضې او اهداف یې غوره او په زړه پورې ونه بلل، او ویې ویل چې هغوی په ناهیلي سره له کابل څخه وتلې، او زموږ د هېواد له سرحد څخه به تېر شوی وې، او یوازې درې تنه یې کاظم بې، برکت الله او مهندره پرتاپ په کابل کې پاتې دي چې د هغه د اندیښنې وړ دې. د دې لپاره چې هغوی میلمانه دي، دانه پوهېږې چې څه ډول خپل ځان له دوی څخه خلاص کړې؟ لاکن په خپله دوی هم تصمیم لرې چې په نزدې وخت کې له دې ځای څخه ولاړ شي.
امیر ډاډ ورکړ چې په بې طرفۍ، او د بریتانیا سره د تړلتیا او د دوستۍ په وعده ټینګ ولاړ دی، او د خیرالدین او احمد په نومونو

[59] ادمیک: افغانستان ۲۲۵.

Library

دوه تنه چې د تیراه قبایل د انګلیس په مقابل کې راپاڅوي، د ترکي نماینده ګان ندي، لومړنی کس د کابل په حربي ښوونځي کې ښوونکی و د دې لپاره چې شاګردان یې سیاست ته را بلل، برطرف شو او دوهم کس شاهي پخلنځي اشپز و، چې د نااهلي په اساس ووژل شو، دغه دواړه د امیر د اجازي او خبرتیا پرته تیراته تښتېدلي دي او د هېڅ کومي خوا نماینده ګې او واک نه لري، او باید دي چې د بریتانیا نماینده خپل دولت ته له دې خوا څخه پوره ډاډ ورکړي[60]

دریم: په کابل کې د یوه ازاد موقتې حکومت جوړول:

لکه څنګه چې وویل شو، راجه مهندره پرتاپ او مولوي عبیدالله سندهي مخکې د افغاني شخصیتونو سره د خبرو اترو مقدمات د حاجي عبدالرزاق پواسطه برابر کړی وو او سردار نصرالله نایب اسلطنه یې راضي کړی و چې د هند یو موقتې حکومت په کابل کې اعلان کړی. کله چې برکت الله د الماني پلاوی سره کابل ته راغی لکه څنګه چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه یوه تن د مولوي غلام جیلاني ځوی عبدالباري کله چې په ایران کې ونېول شو د هند پولیسو ته یې د یوه سلطاني شاهد په توګه داسې بیان ورکړ، د هندي ډلې مشران او کاظم بی د نایب اسلطنه په اجازه د حاجي عبدالرزاق په کور کې راغونډ شول تر څو د ازاد هند د حکومت د جوړولو لپاره لارې چارې برابرې کړي، په لومړي سرکې په نظر کې و چې دا حکومت دی د شاهي کورنۍ د شهزاده ګانو څخه د یوه تن په صدارت په کابل کې جوړ شي لاکن وروسته په دې خبره سره یوه خوله شول چې د حکومت صدر دی مهندره پرتاپ، صدراعظم دی مولوي برکت الله او د کورنیو چارو وزیر دی مولوي عبیدالله

[60] تحریک ۱۱۸

سندهي وي[61] او دغه ازاد حکومت د ازادۍ غوښتونکو د مقر څخه (د کابل بابر باغ) څخه اعلان شو د (۱۹۱۶م کال سپتمبر) هغه اطلاع چې په دې برخه کې د هند د وایسراد بهرنیو چارو د دفتر له خوا د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه ثبت شویده او د سیاست

[61] لکه څنګه چې وویل شول هغه د شیخ الهند د ملګرو څخه و، چې په کوچنیوالۍ کې یې په بوتاسنګه مشهور و کله چې مسلمان شو، عبیدالله ونومول شول، او په دیوبند کې یې اسلامي علوم ولوستل او د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راورسېد، چې د ملي مبارزینو د مشرانو څخه شمېرل کېده، دغه فعال او سر سخته انقلابي شخصیت د شاه ولي الله د هلوي د فلسفي د شرحه کوونکو څخه و نوموړی د اسلامي علومو تکړه عالم، پلټونکی، کوښښ فکرمند او ازاد مشربي شخص و سربېره پردې چې د ازادۍ غوښتني خوې، سیاسي کارنامې او د هند په موقتې حکومت کې غړیتوب او د جماعت خدام خلق (جنودالله) جوړول یې تر سره کړل، په اردو او عربي ژبو یې ډېر لوړ اشار ژباړلی دی چې د هغې جملې څخه کتاب التمهید په عربي او تحریک سیاسي شاه ولي الله په اردو او اوه کاله په کابل کې په اردو ژبه لیکل شویدې هغه د اماني دورې تر اولو وختو پورې یعني اوه کاله په کابل کې پاتې شو، او د شاه څخه یې د هندي درس خانې اجازه واخیستله، چې د بریتانیا دسفارت د مداخلې په اساس ونه پرانیستله شوه، او په ۱۹۲۳م کال د تاشکند د لېارې مسکو او استانبول ته ولاړ او د شوروي د انقلابیونو اولنیم سره یې لېدنې وکړې، او انقلابي تجربې یې تر لاسه کړی او په ترکیه کې یې مصطفی کمال ولېده او له دغه ځای څخه یې په مکه معظمه کې استوګنده غوره کړه او د خپلو دیني او انقلابي افکارو په لیکنه او تالیف بوخت شو،
کله چې هند ازاد شو او په ۱۹۴۹م کال کې د ده د بیرته راستنېدو لاره هواره شوه، هندته بېرته راغی او د "هندستاګر اکادمی" په نامه یې علمي موسسه جوړه کړه، او د عمر وروستی وختونه یې د شاه ولي الله د فلسفي په تغیر، تبلیغ او خپرېدو کې تېر کړل، او د مولانا تاج محمود سندهي قبر ته نزدې د سند د سکارپور د امروت په کلی کې اوسېده ترڅو چې همدلته مړ او ښخ کړای شو.

په نړۍ کې د (دوریښمینو لیکونو قضیه) په نامه یادیږي داسي دي: چې عبیداله تندهي به په وریښمینو دستمالونو لیکونه لیکل چې په ښکاره به نه لیدل کیدل، لاکن دلیک اخستونکي کولای شول چې دیوه کمیاوي عمل تر سره کېدو وروسته هغه ولولي، دغه لیکونه د عبدالحق پواسطه چې د ملتان د خان بهادر رب نواز خان ګمارل شوي جاسوس و د نوموړي خان دوه زامن اله نواز او شاه نواز د هندي مهاجرو طالبانو په ډله کې په کابل کې و ددغه جاسوس پواسطه چې پورته یې نوم یاد شو لاهور ته دغه لیکونه راوړل شول او د نوموړي خان بهادرخان پواسطه د هند دحکومت پلاس کې ولویدل او مسله رسوا شوه.

پدي وریښمینو لیکونو کې چې مولوي عبیداله سندهي د کابل څخه لیکل ویل کېږي چې الماني پلاوي په کابل کې په درناوی سره ومنل شو، لاکن په خبرواترو کې کوم ځاي ته ونه رسیده، څکه افغانستان وغوښتل چې ترکي سر تیري دي د افسرانو، وسیلواو نقدي مرستي سره د افغانستان مرستي ته راشي،او دهغه د جګړې متحدین دي ددې هېواد د سلامتیا اوساتني ژمنه وکړي . نو هغه وخت به افغانستان کې د انګلیس پر ضد په جهاد کې پاڅون وکړي، لاکن ددې لپاره چې عثماني دولت دغه شر طونه ونه منل، نو پدي اساس الماني پلاوي ناکام پاتي شو.

د هند ازاد موقتي دولت چې د هغه غړي د کابل په باغ بابر کې ناست و په لاندي کړنو لاس پوري کړ:

لومړي: تزاري روسي ته دسفارت دیوه پلاوي استول او دهغه ځاي څخه کابل ته د سفیر درالېږلو هېله. [62]

دوهم: هندوستان ته دسفارت استول (چې بریالي ندي).

دریم: د پارس د لیارې استا نبول او برلین ته د استول. [63]

څلورم: چین او جاپان ته دسفیرانو استول. [64]

---

[62] د ۱۹۱۴ م کال دسپتبر ده انیتي دهند د بهرنیو چارو ددفتر د اطلاعي په اخیر کې وایي چې: ډاکتر مهتر اداس دشمیرسنګه په نامه او هم خوش محمد او عبدالقادر چې طالبان و ددې هیت غړي هم و، چې د ۱۹۱۶ م کال د مارچ په میاشت کې تاشکند ته ولاړ او دهمدي کال د می په میاشت کې بیرته کابل ته راغلل، (تحریک۱۱۷).

[63] ددې هدف لپاره د لاهور دوه تنه مهاجر طالبان عبدالباري د غلام جیلاني ځوي او شجاع اله د لاهوری حبیب الله ځوي د مولانا عبیداله سندهي له خوا له کابل څخه واستول تر څو د ایران دلیاري ترکي ته ولاړ شي. لاکن د ۱۹۱۴ م کال د اګست په میاشت کې د ایران په محمود اباد کې د ایران د سر تیرو پلاس ونیول شول او روسي ګارد ته تسلم کړي شول تر څو چې دواړه په ترتیب جام کې انګلیسي مامورینو ته وسپارل شول، او له هغه ځاي هغوي هندته واستول، تر څو چې دسلطاني شاهد په توګه یې د ازاد هند د حکومت د فعالیتونو ټول معلومات انګلیسي حکومت ته وسپارل، چې د هغي تفصیل د تحریک شیخ الهذ په کتاب کې راغلي دي.

[64] دې پلاوي چې متهر اسنګه او شیخ عبدالقادر په کې شامل و د مهندره پر تاپ او برکت الله دلیکونو سره چې د چین د سون یات سسن او د جاپان د شهنشاه میکادو په نومونو لیکل شوي و د ۱۹۱۴ م کال د جولای په میاشت کې دروسي تر کستان له لاري سفر وکړ، لاکن په هغه ځاي کې د تزاري حکامو پلاس ونیول شول او په مشهد کې د برتانیا جنرال قونسل ته وسپارل شول اوله هغه ځایه لاهور ته راوړل شول چې متهر اسنګه په یوه ځانګړي عکسری محکمه کې تورن او د ۱۹۱۷ م کال د مارچ په ۲۱ اعدام شو(تحریک ۳۴۲).

پنځم : هند او برلین ته په تکرار سره د سفارت یو بل پلاوي استول کېږي[65]

شپږم: د هند موقتي حکومت د جنودربانیر په نوم (دمسلم د خلاصون لښکر، سالوشین ارمی) یو تشکل په مدینه، استا نبول ، تهران او کابل کې د کاغذ په مخ جوړ کړ چې ټول عالم اسلام د هند څخه تر مصر او استانبول پورې په کې شامل و: چې د هغې ښوونکي د مسلمانانو خلیفه د ایران احمدشاه قاجار او امیر حبیب الله خان و. چې د کار خلک اوسالاران یې د اسلام په ټولو خلکو چې د افغاني قبایلو د مبارزو خلکو په ګډون په کې شامل شوي وو. چې ددې غیر عملي پیښې ټول تفصیل د مولوي عبیداله سندهي په وریښمینو لیکونو کې (چې د انګلیس دجاسوسانو په لاس کې ولوید) لیکل شوي دي.[66] لاکن دا ټول ترتیبات کاغذ پر مخ پاتې شول اوعملي

---

[65] تحریک ۱۱۴.

[66] ددې وریښمینو لیکونو اردو ژباړه د تحریک په کتاب کې د انډیا افیس د اسنادو له مخې چاپ شوي دي. ددې لیکونو راوړونکي عبدالحق چې اصلا جیون داس دلورندارام ځوي د پنجاپ د شاهپور خلصي د جنجیال اوسیدونکي و چې په ۱۹۱۲ م کال کې مسلمان شو چې یو څه وخت دملتان خان بهادر رب نواز خان په کورکې دده ددوه زامنو هر یو الله نواز او شاه نواز په ملګر تیا کابل ته ولاړ او د ۱۹۱۴ م کال په جولای کې یې د عبیداله سندهي څخه دشیخ عبدالرحیم سندهي په نامه وریښمین لیکونه واخستل، چې هغه په عربستان کې مولانا محمود الحسن ته ورسوي، لاکن عبدالحق هغه په لاهور کې خان بهادر ته ورکړ تر څو چې د هند حکومت ته ورسیده،

یعنې دا چې دغه شخص او د خان بهادر ځامنو د همدې کار لپاره کابل ته هجرت کړي و او عبدالحق د همدغه خدمت په بدل کې د پنجاب د اوسپني د لارې په پولیسو کې ، تاکل شو، (تحریک ۳۰۲).

ارخ یې نه درلوده، نویه همدې اساس په هند کې انګلیسي اشخاصو هغه له یوې ټوکې پرته بل څه نه بلل. لاکن د ختیځ له لوري:
هغه بل سیاسي جریان چې د پښتنو خلکو افکارو ته یې ټکان ورکاوه او سیاسي ویښتوب یې مخ ته راوړه، او د افغانستان پر خلکو یې هم اغیزه کوله، همدغه د هند د ازادي غوښتونکو حرکتونه او ددغه ځای سیاسي ګډندونه و چې د شلمې پیړې په لومړیو وختو کې په ټول هند کې په خوشحال سره په هغې لاس پورې کړې و او تل یې غوښتل چې د هند د شمال لویدیځ سرحد او دنیمه ازادو قبایلو د خلکوله قوي څخه هم کار واخلي، او لکه څنګه چې وویل شو، ددې خاوري ازادي غوښونکي خلک دشلمې پیړې داوایلو څخه د هند دسیاسي اودینې ګوندونو سره اشنا شول، د حیرانتیا ځای دي. چې د برتیانوي عصر په اواخرو کې هغه وخت چې د برتانوي دولت استونکي پلاوي د هند دسیاسي حالاتو د مطالعې او سروې لپاره راتلل وي موندله چې په شمال لویدیځه صوبه کې سیاسي و ینښتیا او د ازادي غوښتنې منظم فعالیتونه د هند د نورو ټولو ولایاتو څخه ،(حتي په بمبي کې هم) ډیر زیات دي.(د ۱۹۴۵ م او ۱۹۴۶ م کلونو د کریس راپورته دې مراجعه وشي).
حزب الله :

دا د برتیانیا په محکومه خاوره کې د پښتنو خلکو دسیاسي ویښتیا په لړ کې لومړني سیاسي او اصلاحي حرکت وي، چې د ترنګزو په حاجی صاحب مشهور د فضل واحد او دده د ملګري مولوي عبدالعزیز اتمانزي(چې په ۱۹۳۴ م کال وړ) مولوي فضل الربي (په ۱۳۳۵ ش کال په کابل لوګر کې و مړ) او فضل محمود

Library

مخفی (په ۱۹۴۷ م کال و مړ) د پښتو مشهور شاعر ددې ګوند لـه مخکښانو څخه و.

حزب الله ددې مهم مرامه درلودل:

اول ـ یو ټولنیز اصلاحي او د مغرو رسومو او عاداتو سره مبارزه.

دوهم ـ د ازادي د حاصلولولپاره کوښښ او دانګلیس د استعمار په ضد د جهاد اعلانول، چې په هغه وخت کې د چارسدي د اتمانزو ځوان خانزاده محترم خان عبدالغفار خان د بهرام خان ځوي هم پدغه لاره کې کوښښ کاوه، ددې لپاره چې دلومړي نړیوالي جګړې په پیل کې (۱۹۱۴ م) د ترنګزو د حاجی صاحب دنیولو امر ورکړشو هغه د خپل ګوند مرکز د ازاد سرحد دباجوړ سورکمر تـه رانقل کړ اودغازی اباد دکلی بنسټ یې کیښود چې د حاجی ارامګاه هم په همدغه ځای کې ده.

لکه څنګه چې مووویل حاجي په خپل دغه ګوند سره د انګلیس په ضد په صوبه سر حد کې د ډیرو اوږدو مبارزو مصدرو او خون ګرمه مبارز ملګري یې درلودل.

چې ددغې جملې څخه میرسیدجان چې د بابړی په ملا مشهور و چې د پیښور په شمال په شبقدر کې په ۱۹۱۱ م کال کې د انګلیس دسرتیرو سره په جګړه اخته و

(۱۳۴۲ ق کال په چامنګ کې و مړ) او ملااحمدجان چې په سنډر کې په ملاصاحب مشهور و په چکدره او ملکنډ کې یې د انګلیسانو سره جهاد وکړ (۱۹۱۴ م) اویو کال وروسته په ۱۹۱۵ م کال کې دوزیرستان قبایل هم د استعماری قواو په ضد په جهاد لاس پوري کړ او مومندو قبایلو د تر نګزو د حاجی په مشري په شبقدر کې د انګلیسي عسکرو پر ځایونو شبخونو نه وکړل او د

قبایلو دغو هلوځلو په ۱۹۱۸ او ۱۹۱۹ م کلونو کې هم دوام درلوده لکه د مغول کوټ، تانک رېوزي،توچي، کسي غر، کاور،مانجی ګري، ژژی، درابن، ترکي او قلصه دوه او داسي نوري جګړې، چې دغو ټولو انقلابی حرکتونو زموږ د هېواد په خیتځ کې خلک راویښول، او په عوامو کې یې د ازادي روحیي ته قوت ورکاوه، پداسي حال کې چې د افغانستان د ازادی جګړه هم په بریالیتوب سره تیره شوی وه او دافغانسان خلک یې راویښ کړي او دوهم مشروطیت ثمرته رسیدلي و.

دهېواد دشمال او لویدیځ حالات:

لومړني نړیواله جګړه چې د ۱۹۱۴ م کال په اګست کې پیل شوي وه د ۱۹۱۸ م کال د نوامبر تر ۱۱ یې څلور کاله دوام وکړ او دځینو هېوادونو سیاسي او ټولنیزو حالاتو ته یې بدلون ورکړ، پداسي حال کې چې د هېواد په خیتځ کې د هند دازادي غوښتونکو او سرحدي قبایلو خلکو یو ملی پاځون لکه څنګه چې مخ کې ورته اشاره وشوه ټینګ و.

په شمال کې هم د تزاري روسي په پراخه هېواد کې، روسي کارګرانو ډیر لوي پاځون وکړ او دلومړي ځل لپاره یې دسوشلزم ایدیا لوژي د عمل مرحلی ته ورسوله او کمونست ګوند(بلشو یک) د اکتوبر په سر انقلاب سره تزاری استبدادی دولت رانسکور کړ، او دشوروي روسي دنوی دولت واګی په خپل لاس کې ونیولي (۱۹۱۷ م کال دنوامبر۷) د شوروي ترکستان د بهرنیو چارو کمېسار په ۱۹۱۸ م کال کې امیر حبیب الله خان ته یو پیغام ور واستوه تر څو دواړه یو دبل سره دوستانه اړیکي ټینګي کړي:

Library

پته دې پاتي نه وي چې د تزاري روسي ددولت او برتانیا تر منځ په ۱۹۰۷ م کال کې یو تړون لاسلیک شوي و، چې دهغه په لمړي ماده کې افغانستان دروسي د نفوذ څخه بهر سیمه ګڼل شوي وه او په څلورمه ماده کې په افغانستان کې دروسي او برتیاني د سوداګري په اړیکو کې د مساوات اصل منل شوي و. نوپد ي اساس د شلمي پیړي په لومړي او دوهمو لسیزو کې افغانستان او مخصوصا هرات، کندهار او کابل د هندوستان سره د روس او ایران دسوداګري تیریدونکي لاره وه. او دسوداګری د مالونو راکړه ورکړه او دخلکو تګ راتګ بخارا، تاشکند، مشهد پیښور، کراچی او بمبی ته زیات و. پداسي حال کې چې په قاجاري ایران کې دمشروطیت غورځنګ خپلو جګو پوړوته رسیدلي اوداسي فرمان دصادریدو سبب شو چې په ۱۹۰۷ م کال مظفر الدین شاه قاجار داساسي قانون اوملی شورا د جرګي د پرانستلو سبب شو.

دغه ټول حالات په افغانستان کې د مشروطه غوښتني د کمبود نه مړ کېد د محرکه عواملو څخه وو او ددې خاوري په روڼ اندو کې سیاسي درک او سنجش او عین پوهي نشوونما کوله.

اګرچې د ۱۳۲۷ ق کال په صفره کې په ډیر بد او خراب شکل سره د لومړي مشروطیت غورځنګ په کابل کې وځپل شو لاکن بیاهم سیاسي حالات او ملی ویښتیا د افغانستان په دریو برخو کې، او هم د افغاني ټولني د کورنی محرکه عواملو باز تاب دي ته نه پریښودله چې دغه لمبه په بشپړه توګه مړه شي، نو پدي اساس ګورو چې د مشروطیت غوښتني دوهم غورځنګ د افغانستان د روڼ اندو ځوانانو په منځ کې په یوی پرمختیائي انقلابي روحیې سره نشوونما

وکړه او دافغانستان د ټولنیزو حالاتو د بدلون او داستقلال او ازادي د بیرته تر لاسه کولو سبب شو.

۳

محمود طرزي او سراج الاخبار

د ۱۳۲۷ ق کال د صفری دمیاشتي د وژني او تاراج څخه راوروسته چې امیر او د هغه درباریانو د مشروطه غوښتونکو لپاره روا بللی په ظاهري توګه دظالمو حاکمانو او دکورنیو او انګلیسی جاسوسی د سرچینو له ویری دا غږ غلي شو لاکن:

این قصه هفت گنبد افلاک پر صداست

کوته نظر نگر، که سخن مختصر گرفت

مظلومي او استبداد ځپلي ټولني دروانو اوبو خصلت لري که چیري مخي ته ئې خنډ ورپیدا شي په موقتي توګه بې حرکته پاتي کیږي او یو په بل باندي متراکمي کیږي او په ډیر زیات فشار او قوت سره دځپلي مخي څخه خنډونه لري کوي.

په ۱۳۲۳ ق کال کې دلومړي سراج الاخبار مری دښکیلاک منګولو ونیوله او پرته له یوي ګڼي نور هیڅ خپره نه شوه. لاکن شپږ کاله وروسته امیر دوخت غوښتني او دچاپریال جبر ته سر ټیټ کړ او په ۱۳۲۹ ق کال کې بیا دهم هغه جریدي د خپریدني اجازه محمود طرزي ته ورکړه چې د سیاسي ویښتیا او دمشروطه غوښتني د تخم د پالني بلکه د ازادي غوښتني زمینه او سرچینه شوه. دغه نیکمرغه حرکت چې په ۱۳۲۷ ق کال کې داختناق سره مخامخ شوي وو، دوه کاله وروسته د سراج الاخبار په بیا خپریدو او دیوه مخلص افغان پوهه او تکړه لیکوال محمود طرزي په مسیحیایي نفس سره بیا ژوندي شو، دغه پوهه او مدبر شخص د هیاهوي له پیدا کیدو او

Library

ددربار دویرولو پرته په حقه سره د مولوي محمد سرور واصف علیه الرحمه په ځای کیناست او دمشروطه غوښتني نیالیګي ئې ثمر ته ورسوه.

محمود طرزي څوک وو؟

دنولسمي پیړي په لومړي لسیزه کې د ابدالي احمد شاه امپراطوري چې دپاتي کسانو تر منځ ئې شدید اختلاف پیدا شوي و. ټوټې ټوټې شوه او بارکزائي سردارانو(د سردار پاینده محمد خان محمد زائي خامن) د۱۲۴۲ ق کال د ربع الثاني یا۱۸۲۶ م کال د عهد نامي له مخي چې د هغي اصل د کابل په ملي ارشیف کې موجود دي، ددراني امپراطوري پاتي مځکي او برخي لکه د خپل میراثي او شخصي مال پشان ترکه او وویشلي، چې پراخه کندهار د شاه جوي څخه تر فراه او شکارپوره پوري په هغو پنځو ورونو پوري تعلق پیدا کړ کوم چې (دغلجي ایدو خپل هوتک له موره څخه و). یعني: پردل خان چې په مشرقي متخلص و.

رحمدل خان چې په ۱۲۷۵ ق کال کې په ایران کې مړ شو او په نجف اشرف کې خاورو ته وسپارل شو دغلام محمد په نامه یو ځوی درلوده چې په هندی سبک کې ددیوان درلودونکي شاعر او هنرمند لیکونکي چې طرزي ئې تخلص کاوه(په ۱۲۴۵ ق کال کې په کندهار کې وزیږید او په ۱۳۱۸ ق کال دشعبان په ۱۵ دجمعي په ورځ په دمشق کې مړ شو) دا دښه ذوق درلودونکي، صوفي مشر به او هنر دوسته کندهاري سردار په هغه سیالي کې چې د افغانستان د امارت په سر ددوو ترونو دزامنو یعني دمیوند د فاتح سردار محمد ایوب خان او د(انګلیس دنماینده) دلیپل ګریفن غوښتل شوي او ګمارل شوي سردار عبدالرحمن خان تر منځ پیدا شوي وه، نوموړي د

Library

سردار ایوب خان (دانګلیس دښکیلاک مخالف عنصر) خواته میلان درلوده کله چې سردار عبدالرحمن خان امارت ته راغي (۱۸۸۰ م کال جنوري) د امیر جاسوسانو خبر ورکړ د سردار غلام محمد خان طرزي سره یو تن هراتي په یوه محفل کې ناست و او داسي ویل:

سردار محمد ایوب خان چې د کندهار دپیر پایمال دجګړي او دانګریز دلښکرو په مقابل کې دماتي څخه وروسته ایران ته تللي و بریالي بیرته راګرځي.

دافغانستان دژورنالیزم پلار علامه محمود طرزي وایي چې: امیر ددي خبرد تر لاسه کولو څخه وروسته دطرزي د مالونو دمصادره کولو او هند ته دده د تبعید امر ورکړ او هغه بل هراتي ئي زنځیر او زولانه یوړ او دهرات د غوریانو په سرحداتو کې دناجویه یوه ډېره جګه ونه کې یوه ډېره کلکه پنجره ورته جوړه کړه او دغه مظلوم ئي پکې واچوه، تر څو چې په همهغه کې هډوکي وراسته شول او دامیر په قول(تر څو وګوري چې دسردار ایوب خان موکب څنګه له ایران څخه راګرځي) [67]

وایي چې سردار طرزي ئي په ډېر بد حال دخپل کورنۍ ۳۶ تنو غړو سره کوټي او کراچي ته فراري کړ، (۱۸۸۱ م کال جنوري یا ۱۲۹۹ ق کال). دهېواد څخه ددغه اجباری فراریانو په کاروان کې دسردار غلام محمد خا د ن ۱۶ کلن ځوي محمود نامی هم و، چې د ۱۲۸۲ ق کال د ربیع الثاني په لومړي نیټه یا د ۱۲۴۴ ش کال د سنبلې په لومړي نیټه او یا د ۱۸۶۵ م کال د اګست په ۲۳ نیټه په غزني کې د سلطان محمود د قبر تر څنګه پیدا شوي و، چې په همدی مناسبت ئي هغه ته "محمود" نوم کیښود.

---

67 مهدی فرخ: تاریخ سیاسی ۱۳۵۱.

محمود ۱۷ کلن ځوان با سواده د ادبي ذوق درلودونکي دخپل پلار او کورنۍ سره د ۱۸۸۲ م کال څخه تر ۱۸۸۵ م کال پوري او دخپل عمر تر ۲۰ کلني پوري په کراچې کې ژوند وکړ او اردو ژبه ئې زده کړه. لاکن پلار ئې سره لدي چې بریتانوي هند معاش ورکاوه نه ئې غوښتل چې په دار حرب کې ژوند وکړي نو په همدي اساس د همدغه کال په دوبي کې دبحري کشتي پواسطه د خپل ځوی او کورني سره بغداد ته ولاړ اویه دې ځای کې ځوان محمود ترکي ژبه هم زده کړه او کله چې په ۱۳۰۴ ق کال یا ۱۸۸۶ م کال دمشق ته ولاړ، نو په هغه ځای کې ئې عربي ژبه هم په بشپړه توګه زده کړه، او تر ۱۹۰۰ م کال یا ۱۳۱۸ ق کال پوري چې عمر ئې ۳۵ کلو ته رسیده او لږ څه فرانسوي ئې هم زده کړي وه.

حقوقو، ادبیاتو، سیاست او اجتماعیاتو او دطبیعي علومو د مبادیو په برخه کې خپلو پراخو مطالعاتو ته دوام ورکړ او لیکوال، ژباړونکي، تکړه سیاستوال او دهېواد غوښتني شاعر تري جوړ شو او ډېر کتابونه ئې په دري ژبه تالیف او ترجمه کړل. او دعربي او عثماني پراخه هېواد ښارونو ته ئې سفرونه وکړل او دعربو او ترکي باسقافته رجالو سره اشنا شو.

سردار غلام محمد خان طرزي د ۱۹۰۰ م کال ددسمبر په ۷ یا په ۱۳۱۸ ق کال د شام په دمشق کې د هېواد په غربۍ کې ددي نړي څخه سترګي پټي کړي او هم هلته خاورو ته وسپارل شو ۳۵ کلن محمود طرزي د همدغه وخت څخه هېواد ته دراتللو په فکر کې شو او د ۱۹۰۲ م کال د فبروري په میاشت یا په ۱۲۸۰ ش کال کې پداسي کال کې چې امیر عبدالرحمن خان دنړي څخه سترګي پټي کړي وي کابل ته راغي او نهه میاشتي ئې دلته تیري کړي چې په

Library

(بیګ صاحب) ئي شهرت درلوده. څرنګه چې امیر حبیب الله خان هغه بیرته خپل هېواد راتللو ته راوباله ، دمشق ته ولاړ، له ۲۳ کاله تبعد څخه وروسته په ۱۹۰۵ م کال کې دټولي پلرنۍ کورنۍ سره یو ځاي کابل ته راغي او په ده افغانانو کې (اوسني ښاروالي ته مخامخ) د ملا عموي توخي په کور کې ئي استوګنه غوره کړه. او همدغه وخت دی چې پوهه، پرکاره او مدبر ځوان دهیواد خدمت یا چوپړ ته ملا وتړله د سراج الاخبار افغانیه د اته کالو خپرولو سربیره ۳۱ کتابونه او رسالي په نثر او نظم په دري ژبه تالیف او ترجمه کړي چې یوازي د روس او جاپان دجګړي تاریخ ئي په څلورو ټوکو کې ۱۲۷۰ مخونو حجم لري.(د۱۹۱۶- ۱۷ م کال د کابل چاپ). د محمود ژوند په عین چوپتیا او خونسردي کې دهلو ځلو ، شور او تدبیر څخه ډک و، هغه کار کاوه پوښتونکي او لټونکي و، او دافغاني غرور او لوړتیا په بشپړه عقیده او کامل ایمان سره ئي د خپل هېواد لپاره مهم او دقدر وړ خدمتونه سر ته رسولي دي.لکه:

۱_ په افغانستان کې دنوي فکر او ژورنالیزم دبنسټ اینښودونکي، چې هغه د افغانستان د (صحافت او تجدد) پلار ګڼو او دا کار د ۱۳۲۹ ق کال د شوال په ۱۵ (د ۱۲۹۰ ش کال د میزان ۱۶ یا ۱۹۱۱ م کال) چې د سراج الاخبار افغانیه لومړي ګڼه خپره شوه ، شروع شو. او داتم کال تر شپږمي ګڼي د ۱۳۳۷ ق کال د ربیع تر ۱۵ یا د ۱۲۹۷ ش کال د لبندي یا دقوس تر ۲۷ یا د ۱۹۱۸ م کال ددسمبر تر ۱۹ پوري دوام وکړ.

د(سراج الاخبار افغانیه) لومړي ګڼه چې په ۱۲۹۰ هـ ش کال کې دعلامه محمود طرزي په مدیریت خپره شویده

۲_ ددري د نثر لیکلو د سبک ټنګښت او دتالیف او ترجمي رواجول، او دنوي عصر (۱۳۲۹_۱۳۳۷ ق) د اوصولو سره سم د مطبعي ترتیبول.

۳_ ددوهم مشروطه غوښتونکو ځوانانو اغیزمنه لارښوونه د ازادي او تجدد غوښتني د فکر پراخول، یعني دلومړي مشروطیت دټکول شوي غورځنګ بیا ژوندي کول او لکه د امان الله خان ، عبدالرحمن لودین او عبدالهادي او داسي نورو پشان د سربښندونکو ځوانانو روزل.

۴_ دافغانستان د ۱۹۱۹ م کال داستقلال د اعلان څخه راوروسته د امان الله خان په کابینه کې دلومړنۍ بهرنیو چارو د وزیر په توګه دده انتصاب، دکابل د ستوري په ماڼي کې دبهرنیو چارو د وزارت تشکیل، د ستقلال د لاس ته راوړلو دمذاکراتو ریاست (په ۱۹۲۰ م کال په اپریل کې دهند د میسوري په غره او په ۱۹۲۱ م کال په کابل کې) لدي وروسته په لندن، پاریس او دنړي په نورو مرکزونو کې د افغانستان د سفارتونو جوړول او خپلو جانشینانو او شاګردانو ته د بهرنیو چارو په وزارت کې دبهرنۍ سیاست لارښوونه.

۵_ دمیرمنو غورځنګ ته دهغه پاملرنه دهغي د لورملکي ثریا پواسطه دښځو د ښوونځیو پرانستل دستر رفع کول یعني دچادري لري کول، په (۱۳۰۰ ش کال دحمل په لومړي نیته) دده دمیرمن اسما او دده د وریري روح افزا پواسطه د کابل دارشاد نسوان د جریدي خیرول، ددغو ټولو با ارزښته کارنامو سره محمود په ۱۹۲۲ م کال کې په پاریس کې د افغانستان مختار وزیر او په ۱۹۲۴ م کال کې ددوهم ځل لپاره د بهرنیو چارو وزیر وو، په

١٩٢٧ م كال كې په اروپا كې د مزاج د علالت تداوي وكړه په ١٩٢٨ م كال بيرته كابل ته راغي ددي لپاره چې داماني حكومت د عمالو سره ئې په ځينو برخو كې اختلاف درلوده او عمر ئې هم (٦٠) ته رسيدلي وو، رسمي كارو څخه ئې ځان گوښه كړ.

محمود طرزي داماني دوري تر پاي پوري ، محترم پاک لمن او لاربښونكي شخصيت پاتي شو او ددي لپاره چې ملكه ثريا د امان الله خان ميرمن ئې لور وه او اماني دربار په انگليس ضد محور څرخيده او برتانوي پروپاگندي يا تبليغاتي سر چينو دشاه، ملكې او ددربار په ضد په زهر جنو تبليغاتو لاس پوري كړي وو چې دهغې اصلي علت دامان الله خان ضد انگليس سياست او مسكو ته دهغه تگ و. نو پدي اساس د ١٣٠٧ ش كال په مني او يا په ١٩٢٨ م كال كې اړو دوړ يعني اغتشاش ئې رامنځ ته كړ چې شورشيانو په خپل اوه فقره ايزو وړانديز كې دمحمود طرزي د كورنۍ داخراج غوښتنه هم كړې وه.ددې لپاره چې امان الله خان هم كابل د اړو دوړ كوونكو مشر كله كاني حبيب الله (په بچه سقاو مشهور) ته پريښود او د١٣٠٧ ش كال په جدي كې كندهار ته ولاړ، محمود طرزي هم په الوتكه كې دكندهار څخه هيرات ته او دهيرات څخه ايران ته ولاړ. چې اته مياشتې په ايران كې و. او له هغه ځايه څخه په ١٩٢٩ م كال د اكتوبر په ٢٦ دشوروي دباطوم له لياري بيا د تركيې په هيواد كې پناه هنده شو او په استانبول كې ژوند پيل كړ، تر څو چې په ١٩٢٣ م كال د نوامبر په ٢٢ نيټه د ٦٨ كالو په عمر د ځيگر دسرطان د ناروغي له امله لدي نړي څخه سترگې پټې كړې، او دابو ايوب انصاري مزار ته نزدي خاورو ته وسپارل شو،(رحمه الله عليه)

واني چې هغه په خپل ژوند كې هغه ملهم و، چې دهغه مړينه دخپل گران هېواد څخه په لري والي كې واقع كيږي او ويلي ئې وو:

در غربت اگر مرگ بيگرد بدن من
ايا كى كند قبر كى دوزد كفن من؟
تابوت مرا بر سركوهى بگذاريد!
تا باد وزد بر سر ان از وطن من

لري نده چې هېواد ته دهغه د قدر وړ خدمتونو څخه ددرناوي لپاره د افغان نوي نسل د هغه پاتي شوي هډوكي د هغه د استاد سيد جمال الدين افغاني پشان بيا هيواد ته راوړي، او هغه د كابل پوهنتون په زړه كې، دنوموړي سيد تر څنگ د تل لپاره خاورو ته وسپاري:

(تا باد وزد بر سر او از وطن او)

د هغه افغاني پيلوټ چې محمود ئې د هېواد څخه د وروستي ځل د وتلو لپاره هيرات ته وړه ، داسي روايت دي چې محمود پدغه الوتنه كې ډېر ناراحته وو او اوښكي ئې تويولي او له ځانه سره ئې دا پښتو بيت زمزمه كاوه :

دا ستا په مينه په شپو شپو زه كريدلي يم
اوس دي پرېږدمه چې انگريز درته غندلي يم

هغه ويل چې په دويمه مصرع كې اصلاً (چې رويبار درته غندلي يم) وو او دغه بيت د محمود وفاداره استاد ملامحمد اكرم هوتک چې د خپلي كورنۍ سره په دمشق كې فراري و دهيواد نه دوتلو په وخت كې ويلي وو.

l Library

د محمود طرزي فکري جوړښت

ددي لپاره چې دمحمود طرزي فکر او انديشي ددويم مشروطيت پر ټولو افغاني ځوانانو ډېره ژوره اغيزه درلودله او دټولو لاربښونکي او مخکښ و نو بې ځايه به نه وي که پدي ځاي کې د هغه فکري بنسټونه لږ څه توضيح کړو:

١ـ د هغه د کورنۍ د انګليس پرضدوالی:

د محمود پلار سردار غلام محمدخان طرزی د کندهار د بارکزايې (محمدزی) حکمرانانو څخه د يوه تن سردار محمدي خان ځوی و چې په ايران کې مړ شو ځوی يې د کورنۍ د ځينو غړو او د ترونو لکه د سردار مهردل خان مشرقي ځوی سردار شيرعلي خان د هېلو بر خلاف د انګليس د نفوذ د سلطې څخه بې زاره او متنفر و او په همدې اساس د ١٢٩٧ق کال يا ١٨٧٩م کال په جګړه کې د ميوند دفاتح د سردارمحمدايوب خان طرفدار و او په همدې سبب امير عبدالرحمن خان هغه د کندهار څخه کراچی ته تبعيد کړ.

طرزی په کراچی کې د انګليس د بېرغ لاندې ژوند ونشو کولای او لکه څنګه چې وويل شول، بغداد او دمشق کې يې عثماني اسلامي دولت ته پناه يوړه او د عمر تر پای هلته پاتې شو.

محمود چې د کوچنيتوب څخه په دې روحيه روزل شوی و، د عمر تر پای په دې مفکوره ټينګ پاتې شو او په هر ځای کې چې کردار وينا او فکر کار کاوه د برتانوی ښکيلاک د نفوذ پرضد يې مقاومت او مبارزه وکړه.

پلار يې طرزی هغه وخت چې د امير شير علي خان په عصر کې په کندهار کې د استوګنې په وخت د شعر، ادب، پوهې او فرهنګ په

طرفدار شهرت موندلی او د خپل وخت د عالمانو سره ملګری وه په ملي ارشيف کې په ډېره روانه عربي يو ليک د نسخ په ډېر ښکلې خط په دوو مخونو کې د قاضي طلامحمد پينبوری په خط موجود دې چې د مولوي عبدالرحيم بن مولوي حبيب الله د کندهار د څېړونکې په نامه ليکلې دې چې د هغي ليکونکی طلامحمد د پينبور د قاضي خيل د کورنۍ يو غړی او تايف کوونکی عالم، شاعر او هنرمند دی، چې په هغي کې هم سردار طرزی ته سلام او احترام ډالۍ شويدي او معلومه ده چې طرزی ته يې ارادت او علمي او ادبي اړيکې درلودلې، لاکن هغه وخت چې سردار د انګليس سره د مخالفت په جرم د هېواد څخه تبعيد شو او په هند کې يې پيدا کړه چې نوموړی قاضي د ده د کاکا د ځوی قاضي قادرو په شان (د اميرشير علي خان د دربار جاسوس) د ښکيلاک د دستګاه د کارکونکو څخه دې. هغه يې وغنده، چې دغه غندنه د طرزی په چاپ شوې ديوان کې شته دی (١٨٩٢م کراچی چاپ).

سره له دې چې سردار طرزی زاهد، خدای پالونکی او بې غرضه زوړ سړی و لاکن د انګليس د سفارت د مامورينو د هلو ځلو په اثر په شام کې د عثماني دولت د ګمارل شوو کسانو نظر د پلار او د هغه د ځوی په نسبت بدلون موندلی و. او د محمود د ژوند په چارو کې يې ستونزې پيداکولی: لاکن پلار او ځوی دواړه د انګليس پرضد عقيده باندې په دې خاطر ټينګ پاتې شول چې د اسلامي هېوادو سره د بريتانيانو امپراطوری رويه او د ښکيلاک سياست او په ځانګړی توګه د افغانستان سره په دوو جګړو کې د نفرت او دښمنۍ وړ وباله.

Library

د افغانستان د صحافت په تاریخ کې د اوریدو ېښنه ده چې درې کرښو لیکونکی هغه په خپله لېدلی او لوستلی ده او په ۱۳۰۱ش کال پورې اړه لري، چې په دغه وخت کې د ۱۹۲۲م کال د سپتمبر په ۱۵ د بلوچستان ګزټې جریدې د افغان د وېښتیا په اړه یوه د پېغوره ډکه مقاله ولیکله چې ګڼې د افغانستان استقلال د هغه تړون پایله ده کومه چې د ۱۲۹۸ش کال د اسد یا زمری په ۲۸ د برتانوی هند د حکومت سره لاسلیک شوه او د همدغه دولت سره رابطه وه چې لومړی توب خوښونکی (قدامت پسنده) افغانستان یې اصلاحاتو او نوی مدنیت ته تمایل کړ.

د کندهار د طلوع افغانې جریدې د دې مقالې ځواب د ۱۳۰۱ش کال د قوس په ۱۰ یا د ۱۹۲۲م کال د دسمبر په لومړی نېټه یعنې د دې جرېدې په دویم کال د ۱۴ ګڼې څخه تر ۱۷ ګڼې پورې په څلورو برخو کې یو اوږد مطلب ولیکه. او په ډېره تنده او بده لهجه یې د بلوچستان ګزټې ته ځواب ورکړ د مثال په ډول:

" د افغانستان استقلال د انګلستان یو اعطا کړی شي نه دې ... کنه نو، که چېرې د استقلال پیداکېدل د برطانې د سیاستوالو پر وعدو او د کاغذي تړونونو په لاسلیک کولو پورې اړه درلودلی، نو ایرلیند سل کاله او هندوستان یونیم کاله مخکې باید د استقلال درلودونکې وای مګر:

ازاده ګی به شمشیر بسته اند

مردان همیشه تکیه خودرا بر اوکند....

هو، غواړم چې په پاکو او واضحه الفاظو سره ووایم، چې موږ د انګلیس سیاستوالو د افکارو څخه په بشپړه توګه خبر یو، چې په منځنۍ ختېځ کې د خپل نفوذ او د برطانې د حکومت د اقتدار د

ټینګښت لپاره، د کابل تسخیر د هغوی د خیال وروستۍ او مهمه نقطه ده. لاکن د برطاني سیاستوال باید پوهه شي چې هغه پیاله ماته شوه او هغه ساقي پاتې نشو... د انګلیس سیاستوالو او پروپاګند کوونکو لپاره د عمل غوره لاره یوازې همداده. چې نور د وړاندې تګ د پالیسی (فاروردپالیسی) خیالات له منځه یوسې او د شاتګ په قهقراي پالیسی عمل وکړې.

فکر کوم چې انګلیس پروپاګند کونکی د عامو خلکو دغولولو لپاره د وړاندې تګ د پالیسی په ترخ کې به د دغه راز لغویاتو د رواجولو لپاره نور اقدام وکړې، د رښتیني د زغلولو او د بهرني دسیسو څخه دی لاس واخلې او د خپلو کورنیو اغتشاشونو په له منځه وړلو کې دی کوښښ وکړې.

بد ریادر، منافع بیشمار است

اګر خواهی سلامت برکنار است

د طلوع افغان په جوابیه اوږده مقاله کې په اسلامې او ختیځو هېوادونو کې د انګلیس د سیاستوالو دسیسو او خراب او بد نیت ته ډېرې زړه بګنونکی اشارې شوې وې چې لهجه یې هم تنده او قهر امیزه وه.

لکه څنګه چې د محمود سره د بهرنیو چارو په وزارت کې یو مامور حبیب الله طرزی لیکي چې: څرنګه چې د هغي دندې ایجابوله یو لیک یې کندهار ته ولیکه چې د داسې مقالو لیکلی په سیاسي اړیکو کې جنجالونه رامنځته کوي. د دې جریدې مدیر (خدای بخښلی عبدالعزیز خان چې بیا وروسته په باباجان مشهور شو) د دې لیک په ځواب کې یو ډېر شدید مکتوب د بهرنیو چارو وزارت ته را واستوه، او ښاغلی طرزی هم د هغې په ځواب کې یو شدید

Library

سره لیک تسوید کړ او ویې غوښتل چې د بهرنیو چارو د وزیر (محمود طرزي) لاسلیک پر هغه واخلي.

حبیب الله طرزی لیکي چې: کله چې وزیر دغه لیک تر پایه ولوست ماته یې وکتل او ویې ویل: غواړې چې دغه لیک زه لاسلیک کړم ؟ هو! ځکه چې د بهرنیو چارو په وزارت یې سخته بلوسه کړیده ! وزیر وویل:

" ماته دغه څوکۍ او مقام ارزښت نه لري او ځما د مسلک په مقابل کې چې ژو ـنالیزم دې په دوه توته هم نه ارزي، زه هم د هغه په شان یو جریده لیکونکی یم او هیڅکله ځان ته اجازه نه ورکوم چې د خپل " کولیګ" په مقابل کې داسې یو شی ولیکم." [۶۸]

د حبیب الله طرزی دغه لیکنه ټیک ده او د دې کرښو لیکونکی چې یو څه وخت د طلوع افغان مدیر وم، په هغه ادراه کې مې داسې لیک لېدلی و چې محمود طرزی په خپل قلم لیکلی او لاسلیک کړی او د طلوع افغان د مدیر څخه یې د ځوان د ختیځ د ازادۍ غوښتونکو د مشر سره یو ځای څو میاشتې په استانبول کې بلد شو، او د هغه د قدر وړ انسان له برکته د هغه شور او ویښتوب نور هم زیات شو، هغه لیکي چې:

علامه سیدجمال الدین د پوهې یو کان و، دغه ځما او د ده اوه میاشتې مکرتوب د اویا کالو شباحت (سیلګری) په اندازه و ...

هغه علمي، فلسفي، سیاسي، ټولنیز او نور هغه بحثونه چې هره

[۶۸] محمد کاظم او هنګ تیر ژورنالیزم در افغانستان ۷۹ د کابل چاپ ۱۳۴۹ش

ورځ به د نړۍ د دغه علامه په مخکې روان و. د هغې د هرې جملې او عبارت د لیکلو لپاره کتابونه او رسالې په کار وې .. " [۶۹]

د افغان سیدجمال الدین مبارزه چې په نړیواله سطحه پیل شوې وه او د هغه فکري پیروانو په ترکیه، مصر، ایران، هند او د اروپا په ځینو سیمو کې هغه تعقیبوله په دوو مهمو اصلونو یې بنسټ اېښودل شوي وه:

لومړی: په اسلامي هېوادونو کې د شاهانو او حکمرانانو د کورنۍ استبداد سره مبارزه.

دوهم: د امپریالیسم سره سرسخته مبارزه، په ځانګړی توګه د انګلیس د شاهنشاهي د کړو وړو او په ختیځو هېوادونو کې د هغوی د زورزیاتی سره محمود چې د کوچنیتوب څخه د انګیس سره شدید نفرت په میراث اخیستی و. د سیدجمال الدین افغاني سره په خپلو اوه میاشتینو بحثونو کې پدې نفرت او بد ویلو او غندلو کې نور هم ټینګ شو او په دې ترځ کې دی ته هم پاملرنه وکړه چې د ختیځ د دغو حکمرانانو او شاهانو خودسرې او کورنۍ استبداد هم د دغه بهرنۍ زور زیاتی څخه کم نه دې، هغه ولېدل چې احرار او ترکي ځوانان د ابو الاحرار مدحت پاشا او انور یې په مشرۍ د قهار او جاسوسۍ مشربه خلیفه سلطان عبدالحمید د بې امانه استبداد په مقابل کې په سرښندنه او سر تېرېنه ولاړ دی او عثماني پاځون چې جرمني زیدان د هغې صحنې تصویر کړی دې په بریالیتوب سره مخ په وړاندې ځي. او مشروطیت د خلافت په سیمه او هم د ایران او مصر او نورو هېوادونو کې ځیلۍ ځغلولۍ، د ویښتوب دغه ټولو منظرو د سیدجمال الدین د سحرامیزه تلقیناتو

[۶۹] محمود طرزی مقالات ۴۴۳ د کابل چاپ ۱۳۵۵ ش.

سره يو ځاى د محمود طرزي په مفکوره کې نښې پرېښودې او د دغه انقلابي افکارو سره يو ځاى يې د هېواد، امير عبدالرحمن خان او د هغه د ځوى حبيب الله خان د ظلم او استبداد په هکله فکر کاوه، چې موږ له دې وورسته د ده ډېره پوهه او د تدبير ډکه چو په لاکن د زوره ډکه کار نامه او مبارزه په راتلونکې کې روښانه کوو.

دريم: د نفس په بشپړيدو کې د ده شخصي هلې ځلې:

محمود د ځوانۍ پر وخت کې په پښتو، دري، اردو، عربي، ترکي او لږ په فرانسوي ژبه پوهېده، او له هغو پراخو روغني ادبياتو څخه چې په دې ژبو کې موجود و ګټه اخيستله، هغه د ملا محمداکرم هوتک يا له هغه استاده څخه چې د کندهار څخه د طرزي د کورنۍ سره يو ځاى و، ديني او عربي درسونه ولوستل، او د خپل پلار څخه يې د دري ژبې ادبيات د شاعرى او ليکوالى تر حده پورې په دې ژبه کې زده کړې وه، او کله چې اردو، عربي او ترکي ژبه يې هم زده کړه، د ترکي او عربي ژبو د نوو علومو د اثارو او علمي ژباړو ادبي پرمختګ، په مصر او شام کې د عربي ژبې صحافت او د عربو او ترکو د فکري غورځنګونو سره اشنا شو. او په خپله يې د ادبياتو او علومو په نوو مطالعو لاس پورې کړ، او د نفس د بشپړتيا لپاره يې کوښښ وکړ.

د دغه ځانګړى علاقې او هلو ځلو پر هغه څه ورزياتي شوې کوم چې د پلار او استاد څخه يې زده کړى وى. د دې لپاره چې هميشه هېواد ته بيرته ورتګ په لټه کې و. کوښښ يې کاوه چې له هغه ځايه څخه خپل هېواد او خلکو ته ښه زيرى راوړې، چې د هغوى په درد ولګېږي، او داسې شيان ورته برابر کړې چې له هغه مخکې چا راوړى نه وي،

Library

د هېواد په مينه کې هغه مسنوى چې په ۱۳۲۵ق کال يا ۱۹۰۷م کال کې ويلى ده داسې وايي:

پس عشق تو چستان ز سر زمين من به درشود؟
"با شير اندرون شد وبا جان بدر شود"
شد لهاکه داغ جداى و فرقست
ميسوخت همچو شمع، دل و جان عاشقت
شبها به ياد وصل تو بيخواب مانده ام
در روزها به فکر تو در تاب مانده ام
هر علم وفن که خوانده و تحصيل کرده ام
نيست براى خدمت و نفع تو بوده ام
اى خاک پاک و اى وطن خوش زمين من!
معشوق من، حبيب من و دلنشين من!
مسعود باش و شاد بزى، تار بد بمان!
در حفظ و در ترقى و معمورى و امان
اشک او برد تمدن نشان شوى!
در شرق همچو شمس درخشان عيان شوى!

(د کابل په دار السلطنه کې ۱۳۲۵ق کال، سراج الاخبار دوهم کال اومه ګڼه ۱۳ مخ) په واقيعت کې د هېواد مينه او د هغې متمدن کول د محمود د اساسي افکارو څخه و چې د همدغه نيکې موخې لپاره يې شخصاً په خپله هلې ځلې وکړې او تر ټولو لومړى يې د خپلو معلوماتو او مطالعاتو د بشپړولو لپاره کوښښ وکړ او د نوو او تازه راټولونو سره يې ځان سمبال او چمتو کړ، کله چې هېواد ته راستون شو، د ټولو د خير غوښتنې، اصلاح غوښتنې او هېواد

Library

دوستی د تلقینولو لومړنی منادي شو یعني لومړنی غږ کوونکی شو.

د دې کرښو لیکونکی اعتراف کوم چې د ۱۳۰۰ش کال څخه را وروسته کله چې پوهنې پراختیا وموندله او په کندهار کې اولنی لومړنی ښوونځی جوړ شو، او د سواد، لیکلو او ویلو خاوند شوم د لومړي ځل لپاره مې " د هېواد دیني" مفهوم د محمد طرزي په اشعارو کې پېدا کړ او دغه شریف احساس مې تر اوسه چې ۷۵ کلن یم د همغه وخت څخه مې په یاد کې پاتې دی چې محمود ویلي و " شبها بباد وصل تو بیخواب مانده" او داسې نور چې په زرګونو افغان ځوانان یې د هېواد د ابادولو په مفکوره روزلي و.

ما په خپل عمر محمود طرزي یو ځل لیدلی دی او هغه هم په هغه وخت کې و چې د کابل د خالي کېدو څخه وروسته یې د ۱۳۰۷ کال په ژمي کې په کندهار کې د شکست حال کې توقف درلوده، چې له څو ورځو وروسته یې هېواد د تل لپاره پرېښوده، په هغه وخت کې زه ځوان او د طلوع افغان د جریدې مرستیال وم.

هغه د خپل هېواد د راتلونکي څخه ډېر په تشویش او غمګین و او وویل یې:

زه اوس د ناچارۍ قسم او بیا د هېواد په په بېلتون اخته کېږم، لاکن د خدای څخه غواړم چې دا زما د هېواد اخیرنی لیدنه نه وي او بېرته راشم پداسې حال کې چې د هېواد ازادي په خپل ځای پاتې وي او د امنیت د نعمت څخه برخمن وي.

"ای د هېواد ځوانانو! ویښ اوسئ چې د هېواد ازادي له لاسه ورنکړئ! ځکه چې هغه د ډېرو کانونو او مالونو په ځربالۍ کولو او د پرله پسې او ډېرو کوښښونو په کولو سره لاس ته راغلې ده." د خبرو

په پای کې په پښتو ژبه وویل "ما له خپل کندهاري استاد ملا محمد اکرم څخه دغه زده کړې وه، چې وطن مه هېروه!"

د سراج الاخبار فکری اغیز

سراج الاخبار یوازې دهېواد په دننه کې مشروطه غوښتونکو او ځوانانو ته دنوی فکر ورکولو دغورځنګ یوازنی سر چینه نه وه، بلکه دمنځنی اسیا دځوانانو، دایران د مشروطه غوښتونکو او دهند د ازادي غوښتونکو په محافلو کې چې د ښکیلاک د اور په لمبو او دخود خواه او په خپل سر شاهانو په استبداد کې سوځول د پاره هم غورځنګ راوړنکي او روح ورکونکي وو.

به چشم کم منگر عاشقان صادق را
که این شکسته بهایان متاع قافله اند

هو! دختیحو هېوادو چور شوي کاروان له حرکته څخه پاتي شوې وو، مرګونی سکون (دریدني) د خلکو ژوند تهدیداوه، دانګلیس استعمار د هند دنیمي وچې مری ټینګوله. چې له هغه ځایه خوش اوازه نغمه ویونکو د ملي ویښتیا لپاره د زمزمه په کولو پیل وکړ، ځینو جریدو لکه الهلال د (ابوالکلام ازاد) له خوا، حبل المتین په کلکته کې د (سید جلال الدین) له خوا او زمیندار د(مولانا ظفر علي خان) له خوا په لاهور کې په خپرونو او تبلیغ پیل کړي وو، کاوه، اقدام، صور اسرافیل او داسي نور د ویښو او حق غوښتونکو ایرانیانو له خوا خپرونی کولي، د افغان سید جمال الدین پیروانو په ترکي او عربي هېوادونو کې نور ، مترقي صحافت ملي ویښتیا ته

Library

وقف کړي وو، پدغه انقلابي هنګامه کې د افغانانو هېواد هم له غورځنګ او هلو ځلو څخه خالي نه وو، محمود طرزي زموږ د ملي کاروان نغمه ویونکي و، چې د خلکو په راویښولو کې ئې د اخلاصه ډکي هلي ځلي کولي او دنوي فکر حرکت ئې منځ ته راوړي و.

بلکه چې لیکل ئې:

حي علي الفلاح

نوا را تلخ تر میزن، چون ذوق نغمه کم یابي!

حدی را تیز تر میکن، چو محمل را گران بیني!

هو! هو! هر څومره چې کولي شي شپیلي (نوا) په ترخه لهجه ووهه!

څومره چې .ی په حنجره کې ځائیږي هومره نغمه تیزه کړه.

ځکه چې مزل ډېر اوږد دی او بار پدي اندازه درندیږي، چې د نغمي اوازونه ددرو د اوازونو سره برابر راغلي، ختیځ او لویدیځ ئې په یوه اوریدونکي اهتزاز کې سره راټول کړل، لاکن زر ځله افسوس! چې د دراندہ بار وړونکي اوښان، غمګساره اندیوال له سترتیا او تنبلی څخه نه خلاصوي او پل له پل څخه نه پورته کوي...

صبح شد برخیز! ستاز راستی استا نواز!

شام جریان در عقب باشد چو وقت از د ست شد...

علی الفلاح! ای د افغان نجیب ملته! خپل ملتي شرافت او قومي لوړتیا وساتئ! د خپل استقلال او دولتي حاکمیت څخه ساتنه وکړئ! هغه افغان چې په دیانت او دینداری، په زړه ورتوب او بهادری، په غیرت او ناموس داری په ټوله نړی کې مشهور شوی دی، آیا دا څه ډول پر خپل وجدان، ایمان او شرف او ناموس باندې ټینګ ګڼلی شي، چې د پردي دولت، بې دینه او د بل ملت د حمایت او تابیعت نوم دې پر دې پروت وي؟... د حمایت او تابیعت پاکه او

مریمه معنی دا ده چې یو دولت بل دولت ته ووایي چې له ما څخه پرته بل څوک مه پېژنه! له ما پرته بل دولت ته سفیر مه استوه او نه د چا سفیر قبولوه، د بشپړي ازادۍ او عام و تام استقلال پاکه او مریمه معنی هم دا ده چې هر دولت په ټولو برخو کې چې پورته یې یادونه وشوه، مستقل او ازاد وي... تر اوسه چې هر څه وه وه، هر څه چې وشول وشول، ولې لدې وروسته افغانان نوره هغه افغانان ندی چې له خپلو حقوقو څخه سترګې پټې کړي..."

(د سراج الاخبار د پنځم کال د لسمې ګڼې د خپرې شوې سرمقالې لنډیز، د ١٣٣۴ق کال، ربیع الاول یا د ١٩١۶م کال د جنوري ١٧)

پر دغه تنبميني خپرونو او د لهجې مراحت د سراج الاخبار اغېز د هېواد په دننه کې د دوهم مشروطیت د غورځنګ او د ازادۍ د نهضت د بیا ژوندي کولو او د افغان دولت د نوي بنسټ د اېښودلو سبب شو، ولې د هېواد څخه په بهر کې هم د محمود طرزي لوړې لیکنې د خلکو په غوږونو کې اوریدنکي وي او په خوب ویده سترګې یې خلاصوي.

د بېلګې په توګه: د ١٩١٧م کال په فبروري کې په ترکستان کې د تزاري روسي حمکران جنرال کوراپاتکین په هند کې د روسي نماینده تومیسکي ته تلګرام واستاوه چې: د سراج الاخبار جریدې ګڼې په بخارا او د ترکستان په نورو ښارونو کې خپرېږي او د هغې د مقالو څخه په خلکو کې بریتانوي او روسي ضد وبولي راپارېدلي دي، نو پدې خاطر باید د برتانوي هند دولت د افغانستان په امیر زور واچوي چې د دغې جریدې تبلیغاتي تګلاره بدله کړي.[٧٠]

---

٧٠ دغه تلګرام د ابي کتاب په (١١۵مخ) کې خپور شوی (د افغانستان تاریخ، دوهم ټوک، ٣۵١ مخ، د مسکو چاپ ١٩۶۵، تالیف ماسون ورومادین.

Library

د دې خبرې تصديق د دې کرښو ليکوونکي د ماورالنهر په خلکو کې د نوي فکري غورځنګ مخکښ او د تاجکستان د علومو د اکاډمۍ د لومړني رئيس خدای بخښلي صدرالدين عيني څخه په ۱۳۲۵ش کال د زاړه سمرقند په ښار کې واورېد چې په تاشکند کې مې د هغه ځای د پوهنتون د ۲۵ کلنۍ د نمانځنې په مراسمو کې ګډون کړی و.

خدای بخښلی عيني چې محترم سړی و او په خوږه تاجيکي لهجه يې خبرې کولې ويل يې "د بخارا د وروستي حکمران په وخت کې تاجيک ځوانان راويښ شول او هغه يې نوو اصلاحاتو د ښوونځيو جوړولو او د مطبوعاتو ازادۍ ته هڅولي وو. د دې لپاره چې د کابل سراج الاخبار او د محمود طرزي ليکنې هم موږ ته رارسېدلې او هغه مو په پټه لوستلې، د بخارا د امير ګمار شوو کسانو نه پرېښودلو او د سراج الاخبار لوستونکي به يې تعقيبول او ځورول.

ښه مې په ياد دي چې يوه ورځ فطرت بخارايي د سراج الاخبار يوه ګڼه د بخارا د مدرسې په حجره کې ماته راورسوله، او په همدغه وخت کې د بخارا د امير جاسوس يې ورپسې په تعقيب راغی لاکن ما دغه ګڼه په برستنه کې وپېچله او د نظر څخه مې پټه کړې وه، زياتره تاجيکي ځوانو شاعرانو د سراج الاخبار د تنبه کوونکو شعرونو په پيروي شعرونه ويل او ځوانو تاجکانو به هغه يادول، د سراج الاخبار پيام د ماروالنهر په ځوانانو ډېرې ښې او نېکې اغېزې کړې وې."

ولي په هندوستان کې

لکه څنګه چې د هند په ملي ارشيف کې (د کورنۍ سياسي څانګې) ساتل شوي د ۱۹۱۶م کال د جولای د ۲۱ نېټې پټو اسنادو څخه معلومېږي چې: د سراج الاخبار ګڼې سربېره پر دې چې د افغانستان او د سرحدي پښتو ژبو قبايلو د ښارونو په بازارونو کې لاس پلاس کېدلې، د هند او پارس او عثماني هېواد په جريدو کې هم د هغې مطالب اقتباس کېدل، نو پدې اساس د ۱۹۱۴م کال په سپټمبر کې W.M Haily د ډهلي چيف کميشنر د جنايي اطلاعاتو سرمامور Sir Charles Clive Land ته وليکل: د دې لپاره چې د سراج الاخبار لهجه په بشپړه توګه زموږ د ګټو سره په ټکر کې ده، نو هند ته د هغې راوړل او وېشل بايد منع شي نو له همدې کبله و چې د هند نايب السلطنه د ۱۹۱۴م کال د سمبر په مياشت کې د دغه ډول مقالو نه خپرول د افغانستان د امير څخه وغوښتل او امير هم وعده ورکړې وه چې همداسې به وکړي، لاکن د جريدې پاتې اسلامي لهجې تغير ونکړ او د ۱۹۱۶م کال د اپرېل په ۱۶ ګڼه کې د مولوي صالح محمد کندهاري پښتو شعر خپور کړ، چې ټول د اسلام د اتحاد په پيغام بنا و او ويې ويل: چې کفار به يو د بل سره په جګړو کې ټول پو پناه شي.

اګر چې د هند حکومت پدې خبره کې څو ځلې امير ته باخبري ورکړې وه، لاکن سراج الاخبار لدې کار څخه راونه ګرځېده، نو پدې اساس مستر A.H Grant، نايب السلطنه د بهرنيو او سياسي چاروکتونکي يادونه وکړه:" موږ بايد انتظار ونلرو چې دا جريده دې دستی د انګليس طرفداره شي، ولي ددې خبرداريو په تکرارولو سره به امير د خپل رعيت سره لاس په ګريوان کړو، يوه جريده چې په

کابل کې خپرېږي د اسلامي يو والي او د بهرنيو سره د مخالفت تمايلات بايدولري که چيري د هغي نوري ګټي هم د غسي تندي وي موږ بايد امر په همدغه دوستانه وضع کې چې په خپله يې پدي برخه کې غوره کړيده پريږدو..." دا يادداشت د ۱۹۱۰ م کال د جولای په ۲۱ نيټه ګرانټ ليکلي چې د هند په ملي ارشيف کې خوندي دي. لاکن ددې لپاره چې سراج الاخبار په وروستيو ګڼو خپلې دغي تګلاري ته ادامه ورکړه، نوپدي خاطر ګرانټ د هغي په مقابل کې د نرمښت سياست غوره کړ او وي ليکل:

" که چېري موږ دسراج الاخبار په مقابل کې تند سياست غوره کړو دا به په کابل کې د جګړې د پلويانو د ډلي دعمل د تيزوالي سبب شي. نولدې کبله که چېري امير خپل د بيطرفي په سياست کې مستقيم وي. نو پدي ډول مسايلو کې بايدلدي زيات نور څه کوښښ ونه شي.

نو په پای کې د برتانوی هند سياست دا غوښتنه وکړه، چې په هند کې دې د سراج الاخبار د ټولو ګڼو د وسيلو خنډ کېږي نه، تر هغه وخته چې په خپله امير او يا د افغانستان چارواکي پدي برخه کې څه ونه وايي، د هند حکومت هم پټه خوله پاتي شو او دا پاليسي د ۱۹۱۴ م کال د اکتوبر د ۳۱ نيټې په ليکنو کې ثبت شوي ده.(د هند ملي ارشيف،دهلي)

(۴)

ددوهم مشروطيت د کوښښ پايلی

دوهم مشروطيت د کمي اوتشکيلاتي پلوه، يو متشکل ګوند چې د هېواد زياتره خلک په کې شامل وي نه و، لاکن د پايلي، اغيزښيندني او د اداري په طرز اوسياست د خيري په بدلون کې د ډير ارزښت درلودونکي و، ځکه ددې مسلي پر بنسټ :" دوه سوه جګړه ايز سرې د سلو زرو تنو څخه بهتردي" ددې ملي غورځنګ مبارزو ځوانانو د هېواد د چارو سرچينه پاکه کړه، او د امير حبيب الله د وژلو وروسته يې د اداري واکې د شهزاده امان الله خان د امارت او د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره تر لاسه کړي.

دا داراي او دسياسي واک دا پړدونه ديوی ډلي ناپوهه، زړوپالو، مرتجع او فرسوده مغزو سردارانو له لاسه ځوانانو دهغي مجلي څخه پوهه، بينا روجو يا کسانو ته يونيک، ګټور او ښه کارو چې داماني دوري لومړي دري څلور کلونه دهېواد د خلکو په ګټه روان وو. لاکن دغه کوچني مخلصه ډله د مغرضو او فرصت طلبو عناصرو څخه خالي پاتي نشوه، او دخرابکارانو لاسونو په هغي کې فعاليت کاوه، دکورنۍ پانګي، د مالونو د راټولولو، اوحتی د فحشا او منکر ډګر ګرم شو، د پادشاه نيکو مرامونو او د چارو د اصلاح پلويانو او نوي حرکت ته يې مکروهه او ناوړه څيره ورکړه، چې په پای کې د ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې د ارتجاعی اړو دوړ او دغه رژيم دله منځه تللو سبب شو، چې دا هېواد د ځوانانو لپاره د عبرت يو ځاي وي، چې هميشه بايد په خلاصو سترګو، تفکر او احتياط سره قدم واخلي. او غرض لرونکو او ورانکارو خلکو ته په خپل منځ کې ځاي ورنکړي او پدي بايد پوهه شي چې د هېواد د پرمختګ او د نيکو او خير

Library

غوښتونکو. موخو د تطبيق لپاره يوازې ولولي، اخلاص او نيک
سپت کافي ندي، بلکه ټولنه پژندنه، تدبير، سياست مداري،
دعقلي او ټولنيزو موازينو سره سمه کړنه او چلند ته هم ډيره اړتيا
ده.

په هر صورت موږ نشو کولاي د هغو ښو او نيکو کارونو څخه چې
ددغي مخلصي ا و خير غوښتونکي ډلي پواسطه تر سره شوي دي د
راتلونکي بد اعتبار او د هغي نه د وروسته رژيم د ناکامي په خاطر
سترګي پټي کړو. ځکه دا د افغانستان د ټولنيز تاريخ مهم فصل دي
چې د ازاد افغانستان په مدني تشکيلاتو کې يې دارنګه ونډه
واخستله:

لومړي: د افغانستان د استقلال په بيرته لاس ته راوړلو کې مخ کې
او د ازادي په جګړه کي لاربښوونه او د استعمار په ضد دريدل،

دوهم: د استقلال د تر لاسه کولو څخه وروسته، افغانستان نړي ته د
يوه ازاد او مستقل هېواد په توګه ور پژندل، او د نړي د نورو
هېوادونو سره د هغي د سياسي اړيکو ټينګول.

دريم: په هېواد کې د اسارت درواج له منځه وړل او د هغي د پاتي
شونو بخي پو پنا کول.

څلورم: په ټول افغانستان کې د خلکو د اولادونو د عامي روزني
لپاره د پوهني رواجول د ښوونځيو او مدرسو جوړول او د جريدو
خپرول او د ژبي د پالني پيل کول.

پنځم: په دولتي دوايرو او د فترونو کې ددندو د ويش، د مالي
غوښتني د سيتم د بدلون په بنسټ د نوو تشکيلاتو رامنځته کول،
دګمرکونو جوړول، او دنوو محاسباتو په بنسټ د نورو مالي او
حسابي څانګو جوړول او د هېواد د بودجي برابرول.

شپږم: د ملي او دوديزو لويو جرګو منځ ته راوړل او د ملي او
دولتي شوراګانو د ټاکنو لپاره د قوانينو خپرول.

اووم: د شتوولي کابيني جوړول او د دری ګونو قواو مقننه، قضائيه
او اجرائي جلا والي او د چارو د کنترول او څارني د مرکزونو ټاکل (
وزارتونه).

اتم: د نوي مدنيت د اړتيا وړ د ځينو بنسټونو لکه پست، تلګراف ،
تلفون، موټر، الوتکي، د موټرو لياري، ښار جوړوني او د هېوادني
مصنوعاتو رواجول.

نهم: د لوړو زده کړو لپاره د هېواد څخه بهرته د زده کوونکو
استول،

لسم: د خلکو او دولت د حقوقو پر بنسټ د اساسي قانون او نورو
قوانينو جوړول او خپرول د هېواد د قضائي او اداري چارو د اجرا
لپاره، او په هېواد کې د قانونيت د روحي منځ ته راوړل.

تلک عشره کامله، دغه نيک کارونه د اماني دوري د نيک مرغه
حرکت پيل و چې تاريخ او انساني بيطرفانه قضاوت هغه هيرولي
نشي،لاکن د هغي د افسوسه ډکه پای باید دراتلونکو د عبرت لپاره
هم په پام ونيسو چې د مولانا بلخي په وينا :

هر هلاک امت پيشين که بود
زانکه بر جندل ګمان بردند عود

که څه هم ددغه غورځنګ پای د ۱۳۰۷ ش کال دوير ډک اړو دوړ په
پيدا کيدو سره نيک مرغه نشو، لاکن د ليدونکي وجدان غږ کوي
چې:

Library

گرنبودی کوشش احمدتوهم
می پرستیدی چو اجدادت صنم
(مولانا بلخی)

ددوهم مشروطیت موخي (مرامونه):

په دوهم مشروطیت کې هم افغاني روڼ اندو کټ مټ هماغه د لومړي مشروطیت لس موخي چې مخ کې تري یادونه وشوه تعقیبولي، یوازي تاکتیک ته یو څه پراخوالي ورکړ شو، چې په ځینو رادیکالو او تندروو کړیو کې د ترور اقدام او دګرمي وسلي څخه کار اخستل هم جایز وبلل شول. لکه څنګه چې ددغي ډلي د ګرم سرو ځوانانو څخه یوه تن د (۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه) د امیر حبیب الله خان پر موکب د تفنګچي ډزي وکړي.

د همدي عصر د ادبیاتو څخه چې د هغه وخت د روڼ اندو د انقلابي روحي اوتندروي نماینده ګي کوي د هغه وخت دیوه ځوان شاعر (جلوه) د یوه غزل دا بیتونه دي چې وایي:

تاکی از جو روستم فریا کنید
سعی برهم زدن منشا بیداد کنید!
ننگ دار بشریت ز چنین رژیم
طرح ویرانی این بنگه بیداد کنید!
ایشان همه مرغان زستم اتش زد
قصد اتش زدن خانه صیاد کنید!
غازه سازید زخون شاهد ازادی را
تاز خود روح شهیدان وطن شاد کنید!

خانمان کرد تبه، تا شود اباد خودش
خانه ظلم وستم یکسره برباد کنید!

بل ځوان تندرو شاعر کریت امیر ته په خطاب کې داسې وویل:

ای غافل از زمانه و ساغل به لهو ګلف
با دشمن خبیث کسی کرده است حلف
خود فکر کنی عدو نه کند چون زعهد خلف
باید ګریست بر سر این احمقی و جلف
تا چند بهر دیدن حق کور و کر شوید!

همدي راز اغېزمنو افکارو او تبلیغاتو پایله وه چې بالاخره د همدغه کال په ژمي کې نوموړی امیر د دغي ډلي ځوانانو څخه د یوه تن پلاس ووژل شو، په داسې حال کې چې د لومړی مشروطیت په مرام کې وېره اچول د وسلي او زور استعمال نه و.

د دې ډلي د ډله اېزې تګ لارې د ځانګړتیاو څخه یو هم د پښتو ژبې لیکلو او لوستلو ته پاملرنه کول دي. چې خپلي ځانګړي لیکونه یې هم په دغه ژبه لیکلي، چې د دې کرښو لیکونکی پښتو ځانګړې لیکونه د محمدابراهیم خان چنداولي په قلم هم لېدلی دی. چې د کوم ژبني او مذهبي توپیر بېرته یې خپلو پښتو ژبو ملګرو لکه مولوي غلام محی الدین او عبدالهادي داوی او داسې نورو ته لیکلي و (علیرالر محمد) .

دریمه نقطه چې د افغان ځوانانو په انقلابي تګ لارې کې لېدل کېږي هغه دا ده چې د لومړی مشروطیت د مرام په دوهمه عماده کې ملي حاکمیت او د قانون حکم مطرح و، د دې لپاره چې دی کار ازاد

l Library

وټاکنو او د قوانينو په ترتيبولو پورې اړه درلوده او وخت او زماني د دې غوښتنه کوله، نو په دې خاطر ټولني اجازه ورکوله، چې يو انقلابي پادشاه چې د امير حبيب الله خان څخه وروسته دی د چارو واګې په لاس کې واخلي کولی شي چې د يوه څه وخت لپاره د هېواد د ګټو سره سم کار په مخ بوزي. تر څو چې د ملي حاکميت او قانون د حکم لپاره لاره هواره شي او د همدې کبله و چې امان الله خان غازي د خپلې پاچاهی په لومړنيو کلونو کې په ډېر جديت او اخلاص سره کار وکړ، تر څو چې ډېر ضروري قوانين يې په څو کالو کې ترتيب او د هغي د نافذيدو حکم يې ورکړ، او د دې کار لپاره د بدري بيګ او مولوي عبدالواسع کندهاري تر نظر لاندې د دولت په شورا کې د قوانينو د ترتيبولو يو مرکز جوړ کړی و.

د دې ډلې انقلابي حرکات او د نظر پر اخوالی چې په خپله امان الله خان د دغه کار عامل او لوړو پوړوته رسونکی و په دې درجه کې د نړۍ پاملرنه ځانته راړولی وه، چې لنين چې د سوسياستي حکومت لومړنی منځ ته راوړونکی او جوړونکی و د هغې په برخه کې داسي ويلی و: د ختيځې سيمې يو مطلق زمامدار شهزاده نن د انګلستان د کارګرد د کابينې په نسبت ډېر مترقي دی.

د دوهم مشروطيت روڼ اندو ځوانانو په خپله تګ لاره کې يو ډول پراخوالی، راښکون او هلو ځلو ته ځای ورکړي و. چې د عصر د غوښتونو سره برابر و. او خپل ځان يې د پخواني مشروطيت د ملګرو د مرامونو په محدود قالب کې نه محدود اوه.

اګر چې دغه د نظر پراخوالی او د محافظه کاری نشتوالی له يو پلوه د چارو د پرمختګ لپاره ګټور و لاکن د غبار په وينا:

" د هېواد پالونکو روڼ اندو په منځ کې يوه ډله مرموزو عناصرو د " ضرب نقابدار" په شکل او مصنوعی شوری پيداکړ. دی نقاب لرونکو شارلتانو د هېواد په مرکز او ختيځ کې، د خلکو د غولولو لپاره د درغو " انقلابي" شعارونه ورکول او په ظاهره يې د جمهوريت څخه خبرې کولې، مګر د دوي په اصلي معنې کې د ديموکراسی، جمهوريت او لوړتيا جدي دښمنان و دوي د نورو دپاره خدمت کاوه ... او د جمهوريت غوښتنې تر عنوان لاندې يې د اماني رژيم د راپرزولو لپاره کوښښ کاوه.

(افغانستان در مسير تاريخ ۸۱۴).

په هر شکل په لومړی مرام کې بشپړ ټاکلی بدلون رانغی، او هر هغه څه چې د اماني دورې په لومړيو کلونو کې په هېواد غوښتنې او اخلاص سره تر سره شول، د هېواد او د هغې د نوی غورځنګ لپاره ګټور و.

لاکن د محمودطرزی، عبدالرحمن لودين، ميرقاسم خان او داسې نورو بافکره ټولنه پېژندونکو او هېواد غوښتونکو عناصرو او شخصيتونو سياسي انزوا يا جلاتوب، او د مشکوکو، مغرضو او پيښه د ويشو لاسونو لپاره د عمل د مېدان خالي کول د اماني رژيم بنسټ ته سخت ټکان ورکړی و. ځکه د چارو واګې د ناپوهه او ګټه خوښونکو په لاس چې د کورنۍ پالني او شخصي مينې په بنسټ منځ ته راغلی و لويدلی وی، او همدغه کسان د اماني رژيم د سقوط او د له منځه وړلو مسوول دي. چې فساد، بدې اخستل، د پېسو راټولول او د خلکو ځورول يې رواج کړی و.

Library

د دربار پټ (ستری) ګوند:

د دې کرښو لیکونکی د دې مطلب په برخه کې د هغو اشخاصو څخه چې په هغه وخت کې ځوان او د روڼ اندو په کړیو کې شامل و په دې تفصیل څه شي اوریدلی نه دي، لاکن غبار د مسیر تاریخ (۷۲۵ مخ) داسې شرحه لیکلې چې په دې ځای (العهده علی الراوی) د هغه وینا اقتباس کوم.

د دې لپاره چې د انګلیس اطلاع رسولو د سرچینو د اطلاعاتو سره سم چې د تحریک شیخ الهند په کتاب کې ژباړه او چاپ شویدي نایب اسلطنت سردار نصرالله خان او د ده سره کارکونکی مولوي عبدالرزاق اندړ (په ظاهرې توګه) د انګلیس ضد ډېرو حرکاتو مبدا شمېرل کېدله، که چېرې دغه داستان واقعې وبولو او یقین پرې وکړو نو لېري نه ده، غبار لیکی:

"پردی پټ او ښکاره فکرې غورځنګونو سر ببره، د بدلون هستې (زړه) د دربار په منځ کې نشوونما کوله، د دربار چپ اوه اصلاح غوښتونکې د امیر حبیب الله د رویې څخه بېزاره و، د دې لپاره چې په خپله یې د حرکت قدرت نه درلوده، باید چې د شاهې کورنۍ د غړو څخه د یوه تن پر شاوخوا راټول شي، دا سړی سردارنصرالله د شاه د کورنۍ لوی شخص نه و، ځکه هغه سره د دې چې د استعمار په هند او د هېواد ازادۍ غوښتونکی سړی و (؟) د دولت په اداره کې د منځنیو پېړیو او مطلق العنان د نظام خوښونکی سړی و... نو یوازنی سړی چې په دغه کورنۍ کې د دربار د چپ اوو د پاملرنې وړوګرځېد. هغه عین الدوله امان الله خان و چې ځوان د نظر خاوند، ترقۍ غوښتونکی، زیار ایستونکی او متواضع سړی و. چې ډېر ژر یې د دربار د متجددي یوې کړی په سترګو کې یې ځای ونیوه. او

هغه وکړای شول چې نایب السلطنه کېښنوې. وایې چې د دې عمل د اجرا لپاره د دغې پټې ټولنې لس دولس تنو غړو په قران شریف کې لیکنه او لاسلیک وکړ او سردار ته یې وسپاره (؟) لاکن په ټاکلې ورځ سردار د کوره او نوت او د ورور د وژنې سره یې مخالفت وکړ او د قران شریف هغه نسخه د هغه سره پاتې شوه، لاکن تړون کوونکو خپل ځانونه هلاکت خولې ته ور نه کړل... ترڅو چې امان الله خان د تخت د کېښناستلو او د خپل تره د بندې کولو څخه وروسته شجاع الدوله د همغه عهدنامې لپاره هغه ته د ارګ محبس ته ورواستاوه، لاکن سردار ځواب ورکړ: نه پوهېږم چې هغه قران شریف چېرې دی؟... دغه قران شریف د هغه ټولو تالاشیو سره چې په کابل او جلال اباد کې د امیر په کورونو کې و، پېدانشو." [71]

دا داستان خدای بخښلی غبار په ۱۹۲۱م یا ۱۳۰۰ش کال کې په هرات کې د شجاع الدوله څخه اورېدلی و، او د دربار دغه پټ ګوند په پوره ګمان چې د دربار اشخاص او د شهزاده امان الله خان اړونده غلام بچه ګان په دې ډله کې شامل و لا غېر، چې په دې کتاب کې مو څو ځلې د هغې یادونه کړیده.

[71] غبار! مسیر ۷۴۶

Library

(پنځم)

د دوهم مشروطیت په غورځنګ کې مهم اشخاص

۱ـ عبدالهادي داوی "پریشان" :

د عبدلاحد اخندزاده ځوی چې د کندهار د داوی قوم طبیب و دا د ۱۳۱۳ق کال د جمادی الاول په ۱۴ یا په ۱۲۷۴ش کال کې د کابل په باغ علیمردان کې زیږېدلی دی چې د ۱۲۲۹ څخه تر ۱۲۹۰ش کال پورې د حبیبې په مدرسه کې د رشدیې تر درجې پورې زده کړه وکړی او د پښتو او دري دواړو ژبو شاعر او لیکوال شو، ترکي او اردو ژبي هم زده کړی. په عربي او انګیسي ژبو تر دی حده چې ژباړې یې پرې کولی شوی پوهېده، په ۱۲۹۰ش کال د عبدالرحمن لودین په مګرتوب د سراج الاخبار په اداره کې د محمودطرزی تر لاس لاندې د شاګردی ویاړ تر لاسه کړ تر هغو پورې چې د هېواد هغه نومیالی شخصیت، دغو دواړو نوی پوهه ځوانانوته خپل " دوه شهباله " ویل، او هغه به کله په خپل واضح لاسلیک او کله هم د پریشان په تخلص انتباهي او سیاسي مضامین په سراج الاخبار کې خپرول. او د دوهم مشروطیت د ټولنې تکړه او با فکره غړی او د هېواد دستو نوو ځوانانو مشر و. او د افغان ځوانانو د فکرې روزنې دوه مرکزونو ته یې تګ او راتګ درلوده چې یو یې د شوربازار د پېښوریانو په سرای کې د مولوي غلام محی الدین افغان کوټه او بله هم په شاهي مدرسه کې د مولوي عبدالرب حجره وه، او دغه دواړه دلومړی مشروطیت زندان لېدونکي لارښوونکي و،

پریشان هغه څوک دی چې په نوی ادبي او فکري غورځنګ کې په خپله له محمود طرزی څخه را وروسته په لومړی قطار کې راځي، او

د هند د مسلمان شاعر او فلیسوف علامه اقبال د اثارو او اشعارو سره یې مینه درلوده. او په لومړی نړیواله جګړه کې هغه وخت چې افغان ځوانانو، چې د مشروطه غوښتني د مرام سره په یوه وخت د ښه فرصت څخه د ګټې اخستلو لپاره د افغانستان د ازادی غوښتني غږ هم پورته کړ، او الماني او ترکي پلاوي کابل ته را ورسید. محمود طرزی د چې علی الفلاح سیاسي مقاله د ۱۳۳۴ ق کال د ربیع الاول ۰ میاشتي په فوق العاده ګڼه یا د ۱۲۹۴ ش کال د جدي یا مرغومی په ۱۶ نیټه ولیکله (چې سانسور شوه). عبدالهادی د پریشان په لاسلیک د"بلبل ګرفتار" په نامه یوه را پارونکي مسدس منظومه د سراج الاخبار دشپږم. کال په ۱۲ ګڼه کې د ۱۲۹۰ ش کال ددلوی په ۵ یا د ۱۹۱۷ م کال د جنوری په ۲۵ خپره کړه. کله چې د هغې پښتو ژباړه د مولوي صالح محمد کندهاری له خوا د ۶ کال په ۲۰ ګڼه کې د ۱۲۹۶ ش کال د جوزا په ۲ یا د ۱۹۱۷ م کال د مي ۲۳ هم خپره شوه،

دا کار په کابل کې د برتاني د سیاسي نماینده د تشویش او نا ارامي سبب شو، او په خپله د پریشان او صالح محمد د لېدلو لپاره شاهي مدرسي او ددې ځوانانو د ټولېدو ځای ته سر وښکاره کړ، چې ددې قضیي سرګذشت ددهلي په ملي ارشیف کې موجود دي.

ددې کرښو لیکونکي ښه په یاد لرم، هغه وخت چې د سراج الاخبار دغه ګڼه کندهار ته را ورسیده، هغه یې د ځوانانو او زړو په مخصلونواو حتي د ښځو په غونډه کې په ډېر شوق او علاقمندی سره لوستله، او کله کله به یې د هغې د لوستلو سره او ښکې هم تویولی.

l Library

پریشان سره لدي چې منور،شاعر او مشروطه غوښتونکي ځوان و په خبرو او وینا کې لکه محمود طرزی ورو،سنجیده او ولاړ سړی و، په شور او روږ او ګرمی سره یې خبری نه کولي،لاکن کولي یې شول چې په سړه سینه او تحمل سره اوریدونکي د ژوری اغیزي لاندې راولي،او د همدي کبله یې د هغه وخت په ځوان نسل کې پوخ او استادانه نفوذ درلوده، کله چې د ډیرو کلونو لپاره د محمد هاشم خان د کابیني په حکمراني کې په زندان کې وساتل شو، او څه وخت چې د صدارت مشاور سیداحمد خان کندهاری محمد هاشم خان ته یاداوری وکړه:

که چیري یوه منظمه فرقه د توپ او توپکو سره ددغه بې ازاده سړی (مطلب یې همدغه داوی دي) پلاس ورکړي هغه ددې قوي د استعمال څخه عاجز دي، نو بیا ولي دا په زندان کې ساتلي دي؟ محمد هاشم خان ورته په ځواب کې ویلي و:" تاسو هغه نه پېژني، پدغي ارامی او صالحه قیافي سره د هغه یوه خبره د توپ دیوی ګولی څخه ډیره اغیزمنه ده !"[۷۲]

پریشان د ښو خویونو د لارښوونو او لاری تلني سره یو ځای د سراج الاخبار په اداره کې د محمودطرزی سره پاتي شو، او دمشروطه غوښتني د ټولو ځوانانو او په خپله د امان الله خان سره اشنا او بلدو.کله چې د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر د زیږېد په جشن کې څه وخت چې د امیر موکب د موتر په سپرلي د کابل شوربازار ته را ورسیده د داوی د دوستانو او سرګرمو ځوانانو څخه یوه تن، عبدالرحمن لودین په امیر د تفنګچې په ډزو سره حمله وکړه، چې ګولي په هدف ونه لګیده، او په خپله لودین په ارګ کې

[72] ددې کرښې دلیکونکي اوریدني په خپله د نوموړی مشاور څخه.

ډیر سخت زنځیر او زولانه شو،په سبا ته یې پریشان هم د هغه سره په زندان کې واچوه چې د بند دغه ډیره د کړاو څخه ډکه اوه میاشتي دوره یې په زنځیر او زولانو کې تیره کړه، او دهغه د بندي انډیوالانو څخه یوه تن میریار بیګ خان بدخشي په هغه ځاي کې داسي ویل:

بنـدی را لـبس بـود زولانـه یـی
این همه زنجیر در زنجیر چیست؟

پر یشان ویل چې د زندان څخه بیرون دده د ملګرو څخه یوه تن داسي لیکلي و:

بـه شـب نشـینی زنـدانیان بـرم حسـرت!
که نقل مجلس شان دانه های زنجیر است.

د امیر درباریانو دغه دواړه ځوانان په اعدام محکوم ګڼل، لاکن امیر په خپله د وژلو حکم ورنکړ، او کله چې د۱۲۹۷ ش کال د منی په پای کې جلال اباد ته ولاړ. دا کار یې خپل بیرته راستنېدو ته راتلونکي پسرلي ته و ځنډاوه او په خپله د ۱۲۹۷ ش کال د لوی په ۱۹ شپه یاد ۱۹۱۹ م کال د د فبروری په ۲۰ د لغمان په کله ګوش کې و وژل شو او د اجل ښکار شو ټول ځوان بندیان د امان الله خان دتخت کښیناستني څخه وروسته د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په ۹ خوشي شول، ددې لپاره چې د مشروطیت په غورځنګ کې په خپله د نوی پادشاه سره اشنا او همکار و نو د نوی افغانستان په جوړولو او د ازادی په لاس ته راوړلو کې هم د هغه سره هم غړه اوږو لاس شول. او عبدالهادی پریشان د نوی رامنځ ته شوي جریدي یعنې امان افغان د جریدي لومړني مدیر وټاکل شو،چې د هغي لومړني ګڼه د ۱۲۹۸ ش کال د حمل په ۲۲ یا ۱۹۱۹ م د اپریل په میاشت

Library

کې چاپ او خپره شوه او د يوه څه وخت لپاره په همدغه دنده پاتي
شو او له هغې وروسته يې دغه لاندې دندې سرته ورسولې:
اعلحضرت شاه امان الله (۱۲۹۷ _۱۳۰۷ ش) د افغان ګران پادشاه
د سربازۍ د لباس او د پوښ نه پرته توري سره يو ځای د انګليس د
ښکيلاک پرضد د جهاد د اعلان او د افغانستان د بشپړ استقلال د
اعلام په ورځ.

۱ _ د ۱۲۹۹ ش کال يا د ۱۹۲۰ م کال د اپريل د ۱۶ څخه د
جولای تر ۱۸ پوري د محمود طرزي تر رياست لاندې د هند د
مسوري په غره کې د افغانستان دسياسي پلاوي غړی،

۲ _ د ۱۲۹۹ ش کال د دلوی په ۲۱ يا ۱۹۲۰ م کال په بخارا
کې د افغانستان سفير.

۳ _ د برتانوي هند نماينده د البس سره په کابل کې د افغاني
مذاکراتو د پلاوي غړي، د ۱۹۲۱ م کال د جنوری د۵ څخه د
نومبر ۲۲ پوري يا د ۱۲۹۹ ش کال د جدی د ۱۵ څخه د
۱۳۰۰ ش کال تر عقرب پوري.

۴ _ د بهرنيو چارو وزارت کې د هند او اروپا د څانګې مدير
۱۳۰۰ ش يا ۱۹۲۱ م کال .

۵ _ د بهرنيو چارو وزارت مستفار ۱۳۰۱ ش يا ۱۹۲۲ م کال.

۶ _ په بخارا کې د ځانګړی سفارت د هيئت رئيس ۱۳۰۲ ش
يا ۱۹۲۳ م کال.

۷ _ په لندن کې د افغانستان لومړني مختار وزير او په هغه
ځای کې د افغاني سفارت پرانستل ۱۳۰۲ ش يا ۱۹۲۳ م
کال.

۸ _ د لندن د سفارت څخه استعفا او په کابل کې د سودګری
وزير د ۱۳۰۵ ش کال څخه د ۱۳۰۷ ش کال تر ژمی پوري (
۱۹۲۶ _ ۱۹۲۸ م).

۹ _ په برلين کې د افغانستان مختار وزير د ۱۳۰۸ څخه تر
۱۳۱۱ ش کال پوري يا د (۱۹۲۹ _ ۱۹۲۳ م کال پوري).

۱۰ _ د برلين د سفارت څخه استعفا او هېواد ته راستنيدل
۱۳۱۱ ش کال يا ۱۹۲۳ م کال.

۱۱ _ د کابل د ادبي ټولني افتخاري غړی ۱۳۱۱ ش يا
۱۹۲۳ م کال.

۱۲ _ د کابل په ارګ کې د زندان ۱۳ کلنه دوره ۱۳۱۲ ش
څخه د ۱۳۲۵ ش کال د قوس تر ۲۵ پوري يا ۱۹۳۳ _ ۱۹۴۶
م کال پوري.

۱۳ _ د شاهي دربار سر منشي ۱۳۲۷ ش يا ۱۹۴۸ م کال.

۱۴ _ د شورا په اومه دوره کې د کابل دده سبز وکيل اوګمارل
شوی رئيس د ۱۳۲۸ ش کال څخه ۱۳۳۲ ش کال پوري يا (
۱۹۴۹ _ ۱۹۵۳ م).

۱۵ _ په مصر کې د افغانستان سفير ۱۳۳۲ ش کال يا ۱۹۵۳
م کال.

۱۶ _ په اندونيزيا کې د افغانستان سفير ۱۳۳۴ _ ۱۳۳۸ ش
کال پوري يا ۱۹۵۵ _ ۱۹۰۹ م کال پوري.

۱۷ _ د ۱۳۳۸ ش کال څخه را وروسته د مشرانو جرګې (
مجلس اعيان) ګمارل شوي رئيس د مړني نيته په کابل کې د
۱۳۶۱ ش کال د اسد په ۲۷ يا ۱۹۸۲ م کال د ۸۸ کلنې په
عمر .

Library

تالیفات یې:

۱ ـ ز ا رسول پاک: د اسلام پیغمبر دا دو کتاب پښتو ژباړه د عبدالمجید قریشي تالیف د لاهور چاپ ۱۳۳۸ ق د افغانستان جریدي له لوري.

۲ ـ د س ، س،ر. سره زموږ سوداګری: په دری ژبه رساله د دواړو هېوادو دسوداګر په برخه کې چې دده د سوداګری وزارت په دوره کې لیکل شوي او په ۱۹۳۷ م کال د انیس په مطبعه کې چاپ شوه.

۳ ـ غیاصه، پښتو نظم په ۱۳۶۵ ق کال کې.

۴ ـ لالی ریخته: په دری ژبه دډاکتر اقبال د اردو اشعارو منظومه ژباړه چې د هغي لومړي او دوهم ټوک په کابل کې په ۱۳۵۵ ش کال چاپ شویدي.

۵ ـ نغمات: د هغه د خپلو شعرونو ټولګه.

۶ ـ ګلخانه: د نورو شاعرانو د غوره اشعارو سره یو ځای د پریشان د اشعارو ټولګه.

۷ ـ د هېواد رجال: د افغانستان د ځینو نومیالیو د احوالو او اثارو شرحه.

۸ ـ زینت نامه: دده خپل ژوند د شرحی حال لیکنه.

۲ ـ عبدالرحمن لودین په (کبریټ) متخلص:

دسیداحمد لودین کندهاری د کاکا ځوی د لومړی مشروطیت د رجالو او بندیانو په (۷) نمره کې یادونه تیره شوه،کبریټ د ۱۲۷۲ ش کال په شاوخوا کې د کابل په ښار کې نړی ته راغي،په کوچنیوالی کې یې د سواد زده کړه د خپل پلار څخه د هغه د برابر

شوی اصولو سره سم "طرز کاکا" زده کړه، او په حبیبه مدرسه کې یې د مخې لوړي درجي (اثریه) پوري درس ولوست. پداسي حال کې چې برسیره په پښتو او دری ترکي او اردو او لږ څه عربي او انګریزي ژبي هم زده کړی وي او لدغو ژبو څخه یې د هېواد په دواړو ژبو ژباړی کولي شوي او د پښتو او دری ژبو تکړه لیکوال و د افغاني تند لاری ځوانانو د مخکښانو څخه و.

کبریټ د حبیبي په ښوونځي کې د رشدي تر درجي پوري د خپلو زده کړو تر بشپړیدو وروسته په ۱۲۹۰ ش کال د سراج الاخبار په اداره کې د لیکونکي په توګه ومنل شو، او څوکاله یې د محمود طرزی د فکري او ادبي روزني لاندي کار وکړ، او په همدې وخت کې و چې څو ژبي یې زده کړی او په حقوقو، ټولنیزو او ادبیاتو کې یې مطالعه وکړه اوله هغه استاد څخه یې ډیر څه زده کړل او لیکني یې په سراج الاخبار کې خپریدلي.

کبریټ ازاد، نازک خیال،تندرو، زیارکښ او زیاټ زړه ور او د واضح او روښانه لهجي درلودونکي ځوان په توګه میدان ته راووت او همیشه یې کیڼ لاس تمایلات درلوده، او په دوهم مشروطیت کې یې کیڼ لاسي د تندروه ډله رهنمایي کوله، اولکه څنګه چې مووویل د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر حبیب الله خان پرموکب یې د تفنګچی ډزی وکړي څه وخت چې ګولي یې په هدف ټیک ونه لګیده هغه یې ونیوه او زنځیر او زولانه یې کړه لاکن ددې زندان اته میاشتي د هغه محکومیت او اعدام ته نزدي وي، ځکه چې لږ وخت وروسته په خپله امیر د کله ګوش په ښکاره ځاي کې و وژل شو.

د غبار په وینا عبدالرحمن، قوی، تورو سترګو، ګنځی ګنځی وینبتانو، او یو څه اندازه چاغ ځوان او په دری ژبه کې لیکوال مستقل او نوښتګر شاعرو، د اماني دوري دپیل سره سم دشمسی د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په اواخرو کې زندان څخه را ووت او په همغه جدی او زړ وره روحیه د نوو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو په سرکې و درید یو څه وخت یې د امان افغان په نوی جریده کې کار کاوه اوله هغي وروسته یې لاندیني رسمي دندي سرته ورسولي:

۱ ـ په ۱۳۰۰ ش کال کې د قانون جوړولو د مرکز غړیتوب .

۲ ـ په ۱۳۰۲ ش کال کې په بخارا کې د افغانستان د فوق العاده سیاسي پلاوي غړیتوب.

۳ ـ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی دوهم رئیس.

۴ ـ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی لومړي رئیس.

۵ ـ په ۱۳۰۳ ش کال کې دشاه د سرمنشي کفیل او بیا له هغي څخه استعغا او په کندهار کې ګوښه والي ۱۳۰۴ ش .

۶ ـ په ۱۳۰۵ ش کال د کندهار د بلدیې رئیس.

۷ ـ د ۱۳۰۶ ش څخه تر ۱۳۰۷ ش کال پوري د کابل د ګمرکونو رئیس.

(په سقوی دوره کې د هغي بندیتوب).

۸ ـ په ۱۳۰۸ ش کال کې د کابل د بلدیې رئیس، نادر شاه سره د هغه بد کېدل او د پادشاه په حکم د ۳۷ کالو په عمر د دلکشاد ماڼي څخه د باندې د هغه وژل. ۱۳۰۹ ش یا ۱۹۳۰ م کال.

کبریت چې ګوت نیونکي او د لهجي د صراحت درلودونکي سړی و،همیشه د اماني دولت د ګمارلوکسانو د ناپاکو اعمالو په کینې اړخ کې و دریده، او ان تر دي پوري چې د شاه د سر منشی ګری

Library

څخه دده استعفا په ۱۳۰۴ ش کال دده دهمدغي.لهجي په سبب وه، هغه په خپله په همدغه کال کې ددې کرښولیکونکي ته وویل: ددولت سازمان دهغه چتل ډنډ پشان وو،چې هر څوک به په کې داخلیده کالي به یې چتل کیدل ، نو پدې اساس خان د " فتاد ددغه ډګر" څخه څنډی ته کړ.

د بیکاری په وخت چې کبریت د بردراني په بازار او دلودینانو په کوڅه کې په خپل پلرني کور کې په ګوښی توګه اوسیده، ددې کرښو لیکونکي سې کله کله خدمت ته ورتللم، او هغه به په مقاله لیکلو او ادبي مطالعاتو کې ما ته لارښووني کولي، دغه ځما د ځواني وخت و چې د هغه سره د خبرو اترو څخه مي ګټه تر لاسه کوله او خوندی تري اخیسته.

کله چې شاه امان الله خان په ۱۳۰۵ ش کال کې کندهار ته د حالت د لېدلو لپاره راغی د هغه د څو څو واری غوښتني له مخي یې د کندهار دبلدیې (ښاروالی) ریاست جوړ کړ، لاکن یو کال وروسته په کابل کې د ګمرک په ریاست وټاکل شو، چې په پاک لمنی او اداری تقوا سره یې هغه دنده تر سره کړه، کله چې د کندهار څخه یې د کابل په لوری حرکت کاوه، خپلو اندېوالانو ته یې ویل: دولتي مرکزونه یا اداری (خاصتا ګمرکونه) د فساد او د بډو غوښتلو مرکزونه دي، خدای دې راسره مرسته وکړي، چې د کابل ګمرک ددغه راز ناپاکیو څخه پاک کړم.

کبریت دیغمان د ۱۹۲۴ م او ۱۹۲۸ م کلونو په لویو جرګو کې د خلکو دځینو غوښتنو نماینده ګي وکړه، او د ۱۳۰۷ ش کال یا ۱۹۲۸ م کال د میزان په ۱۵ هغه وخت چې شاه امان الله خان خپل ځینې افراطي ریفورمونه یا اطلاحات اعلان کړل. او ځان یې یو

Library

انقلابي پادشاه وباله. کبریت وویل: اعلحضرت ځان انقلابي پادشاه معرفي کړ، نو هېله کېږي چې ددولت په دستګاه کې به انقلاب ومني.لسر کاله کېږي چې اعلحضرت د عظمی صدرات دنده په خپله غاړه اخستي ده، پداسي حال کې چې انقلاب ددې کار غوښتونکي دې چې یوبل مسوول شخص باید د صدراعظم په توګه وټاکل شي.تر څو خلک هغه د خپلو کړو وړو په سبب مسوول وپژني.[73] په همدي غونډه کې کله چې شاه د ښځو د نقاب له منځه وړل اعلان کړل او ملکي ثریا په خلاص مخ پدغه غونډه کې ګډون وکړ اوددې غورځنګ یا حرکت په هکله راي وغوښتل شوه، پرته له دوو تنو نورو ټولو تائید کړه، هغه دوه تنه یو د ګمرک کابل رئیس عبدالرحمن و او بل دسوداګری وزیر عبدالهادي و، دغو دوو تنو ویل چې موږ د هغه لومړنیو کسانو څخه یو چې د ښځو د نقاب د لری کولو طرفداریو، لاکن پدي وخت کې نه چې د انګلیس ددسیسو لاسونه په افغانستان کې را اوږده شوي دي. او لدي مصلحانه حرکت څخه هم یوه فتنه جوړ وي، (او همداسي هم وشول) همدا خبره وه چې په سبا ته یې میر قاسم خان د شاه سرمنشی وګمارل شو تر څو د دواړو څخه استعفا واخلي، نوموړي میر هم ددواړو استغفا لیکونو سره خپله استعفا هم یو ځای کړه او د شاه حضور ته یې وړاندي کړه، او د ۱۳۰۷ ش کال د ژمی پیل و چې په دي ناسنجول شوي حرکت سره ارتجاعی او بدمرغه اړو دوړ هم پیل شوي وو....

عبدالرحمن د ځوانی له وخته په سیاست کې انګلیس ضد چال چلند درلوده او همیشه یې پدي لاره کې قدم او چت کړي دي او د وژنی

[73] غبار:مسـ ۸۱۳ .

حکم یې هم په زیاتره ګمان چې دهمدی کبله ورکول شو. د نادرشاهی په لومړیو وختونو کې چې هغه د کابل د بلدیې په ریاست ګمارل شوی وو، یوه ورځ یې په شاهي د سترخوان ډوډی وخوړه، او شاه د هغه سره په نرمی سره خبری کولي کله چې د ډوډی خوړلو څخه خلاص شول، شاه خپلو حاضر باشانو سپاهیانو ته پرته له مقدمی امر وکړ، چې هغه واخلی او د دلکشاد ماڼي د باندې دي و وژني. دغه امر په څو شیبو کې ددلکشا دیوال په بیخ کې عملي شو، او هغه ځوان چې د لوړو خویونو، زړه ورتوب او څه اندازه پوهي، لېدني، د طبعي ادراک او ربشني هېواد غوښتني څښتن وو دسم او جفا کاری په ګولي وویشت او ویې واژه، او دویاړه ډک ژوند طوماریې ورته را ټول کړ،

د عبدالرحمن څخه ځینې سیاسي او ټولنیزي تندی او زړه وهونکي منظومی دغوره افغاني اشخاصو د بیوګرافی یوه رساله او په پښتو او دری ژبو د لغاتو لوی قاموس پاتي شوي وو چې په خواشني سره دهغي نسخه د هغه د وژلو سره له منځه ولاړه.

دهغه دیوه انتقادي مخمس څخه دهغه د خبر لوڅخه قوه او دلهجي صراحت پوره ښکاره دي. چې دخپل وخت د قدرت خاوندانو او مغرورو کسانو ته یې داسې ویل:

هر یک نشسته است بزین انچنان تلک
کس نیسب غم زملت وپرورش ازملک
با صد غرورو کبر همی تازد اسپ دک
کس نیست تا به سینه ایشان کند شک
خوب ای خران چرید که تا چا غترشوید!

کبریت لودین په هغه فکری نوی حرکت کې چې د لومړی نړیوالي جګړې او د ازادی د غورځنګ څخه وروسته په افغانستان کې منځ ته راغلي و مخ کې او ګوت نیونکي او ظریف شخصیت درلوده، او د خپل وخت په ځوانانو کې ګران او کله هم مخ کې وو. چې زړو پالو او محافظ کارو هغه نه خوښاوه.

۳ ـ میر غلام محمد غبار:

میرغلام محمد غبار د میر محبوب خان کابلی (چې اصلا فرملی وو) ځوی و چې په ۱۲۷۶ ش کال د کابل په لاهوری دروازه کې دنیا ته سترګي وغړولی، او لمړني درسونه یې په خپله کورنۍ کې چې د سواد او پوهی ځښتان وو او په حکومتي دفترونو کې کارکوونکي وو زده کړل، او د امیر حبیب الله خان د پاچاهی په اخیرو وختونو کې ددوهم مشروطیت د افغان ځوانانو سره بلد او یو ځای شو. او خپلو مطالعاتو ته یې په تاریخ او ټولنېزو علومو کې دوام ورکړ تر څو چې د دري ژبي د ښه ذوق او تکړه لیکوال تری رامنځ ته شو او د سیاسي او ادبي لیکنو په لیکلو کې پیل وکړ.
هغه د ۱۲۹۶ش کال په شاوخوا کې په خان اباد کې د ګمرک مأموریت درلوده او په ۱۲۹۸ش کال کې د کابل د کوټوالی کارمند و. د هغي وروسته یې په ۱۲۹۹ش کال کې د جبل السراج څخه د ستاره افغان جریده خپره کړه، په ۱۳۰۰ش کال د شجاع الدوله د تنظیمه ریاست د غړی په توګه هرات ته ولاړله له هغي وروسته په ۱۳۰۲ش کال کې په مسکو کې د سوداګری نماینده و، کله چې په ۳۰۲ش کال د سرطان په ۱۹ محمدنادرخان په پاریس کې د افغاني سفېر په توګه وټاکل شو، غبار د هغه سره د سفارت سکرتر و او د

library

هغي وروسته کابل ته راغی او د پغمان د ۱۳۰۳ او ۱۳۰۷ش کلنو په لویو جرګو کې د کابل د خلکو استازی و او د یوګېن اړخي غړی په توګه یې د افغان د ځوانانو د افکارو نماینده ګې کوله او د دیموکراسی او قانوني حکومت منبع و. ترڅو چې په ۱۳۰۹ش کال کې په برلین کې د افغاني سفارت سرلیکونکی وټاکل شو، بیا کله چې په کابل کې په ۱۳۱۰ش کال کې ادبي ټولنه جوړه شوه، غبار د دغې ټولنې یو تکړه غړی و او د "افغانستان و نګاهی به تاریخ" د مقالو سلسله یې لیکله، ترڅو چې په ۱۳۱۱ش کال کې د کابل د سرای موتي په زندان کې سیاسي بندي شو او د دغه درودونکی بند موده تر ۵، ۱۳ش کال پورې اوږده شوه او د دغه ځای څخه د فراه ولایت یوه لېري کلي ته تبعید شو، او تر ۱۳۱۷ش کال پورې هلته پاتې شو او په ۱۳۱۸ش کال کې کندهار ته راوستل شو او په هغه ځای کې د احمدشاه بابا کتاب ولیکه او د ۱۳۲۲ش کال څخه راوروسته یې بېرته د کابل د اوسېدنې اجازه تر لاسه کړه، او په دې ځای کې د تاریخ د ټولنې غړی و او د یو څه وخت لپاره یې د انیس جریده خپروله، په ۱۳۲۸ش کال د شورا د اوومې دورې په انتخاباتو کې د کابل د ښار د خلکو د اتسازی په توګه وټاکل شو او د مبارزو او روڼ اندو وکیلانو د قانوني مبارزو په کوچني ډله کې ګډون درلوده، او د وطن د ګوند په جوړولو او د وطن د اوو نیزې جریدې په خپرولو یې لاس پورې کړ، او د حق غوښتنی، دیموکراسی، قانونیت او د مشروطه حکومت ولوله او هنګامه یې راګرمه کړه، او د ۱۳۳۱ش کال د شورا دایمې دورې په انتخاباتو کې بیا د کابل د خلکو د وکالت داوطلب شو، لاکن د کابل د خلکو د هغه مظاهرې په ترڅ کې چې د ده په طرفداری یې کوله ونېول شو

او زندان ته واچول شو چې د ده د بندي توب دی دورې په ولایت کابل کې اته کاله دوام وکړ، کله چې د ولایت کابل له دې بند څخه په ۱۳۳۹ش کال کې ازاد شو د مطبوعاتو په ریاست کې مشاور و او د "افغانستان در مسیر تاریخ" کتاب یې لیکه.

غبار د عمر په پای کې د معدې په ناروغۍ اخته او په ۱۳۵۶ش کال د برلین په یوه روغتون کې بستر و ترڅو چې د بطني عملیاتو څخه وروسته د همدغه کال د دلوی په ۱۶ د دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د دلوی په ۲۲ ورځ د ده د کورنۍ په هڅه کې په شهدای صالحینو کې خاورو ته وسپارل شو هغه نیمه پېړۍ د هېواد په سیاسي، ټولنېزو او ادبي حرکتونو او غورځنګونو کې برخه اخیستې وه.

غبار چې د زوړوالی په وخت د اتیا کالو څخه زیات عمر په درلودلو سره مړ شو، هغه د ښې قیافې، جګې ونې او د نرمو خبرو کولو او پلټونکی سړی و. چې د خبرو په نفوذ او د قومي استدلال په درلودلو سره یې کولای شول چې ځوانان په خپل شاوخوا راټول کړي، کله چې د روان او تکړه قلم څښتن و کولی یې شول چې په سیاست، تاریخ، ادبیاتو او ټولنېزو برخو کې دلچسپه بحثونه ولیکي، چې د هغې جملې څخه ده د کار، افکارو او د پېښو څېړنه او نظر اچونې بېلګه د مسیر تاریخ د کتاب څخه ښه روښانه ده. چې نوموړی دغه کتاب سره له دې چې ځینې تاریخي او عددي تېروتنې او حتی ځینې یې ارادي هم دی د بیان په قوت او ادبي ظرفیت سره یې دلچسپه او دمطالعې وړګرځولی دی.

هغه په تاریخ لیکنه کې خاص تګ یا لاره درلوده چې تاریخي پېښې یې د تل لپاره د عندي خاص تصور او خپل فکري قالب په ګټه

Library

استعمالولی، نو په دې اساس په خپله تاریخ لیکنه کې بیطرفه لېدونکی یا ناظر نه شمېرل کېږي حتی تردی چې د افغانستان د خلکو د بېلا بېلو استعدادونو چې د تاریخ په اوږدو کې یې ښودلی دی هم پوره ایمان درلوده، او دی ملت ته یې د قدر په سترګه کتل، او همیشه یې غوښتل چې د دغه هدف د تر سره کولو په لاره کې ګام اوچت کړي، او تردې چې ځینې وخت تظاهر هم وکړي.

د دې ټولو سره، سره غبار د معاصری دوری په سیاسي او ادبي رجالو کې ګوت نیونکی څېره، رادیکال شخصیت او پوهه دیموکراسي غوښتونکی سړی و. چې د پرمختیا غوښتنې او تجدد په مرحلو، او ادبي او سیاسي حرکتونو کې پوره ونډه درلوده، او په دې لاره کې یې د یوه مخکښ او ترقۍ غوښتونکی غړی په توګه یې ډېر کړاوونه او ربړونه لیدلی او ګاللي دي. او دوه ځلي د ۱۴ کالو څخه زیات د کړاوه ډک زندانونه زغملي دي هغه به کله دغه بیت زمزمه کاوه:

شما برده ام از صدق به خاک شهدا
تا دل و دیده خونا به فشانم دادند

(روح دې خوښ وي)

د غبار اثار:

۱_ افغانستان و نګاهی به تاریخ ان، د ادبي ټولنې د کابل مجلې په لومړۍ او دوهم ټوک کې پرله پسې مقالي، ۱۱_ ۱۳۱۰ش کلونه.

۲_ احمدشاه بابا افغان د کابل چاپ ۱۳۲۲ش کال.

۳_ افغانستان در مسیر تاریخ چې د تېرې شوي دورې څخه تر ۱۳۰۷ش کال پورې د افغانستان د تاریخ او سیاسي پېښو درلودونکی دی د کابل چاپ ۱۳۴۶ش کال یا ۱۹۶۷م کال.
۴_ خراسان (رساله) د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.
۵_ افغانستان بیگ نظر د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.
۶_ د افغانستان د تاریخ دریم ټوک د اسلام د پیدایښت څخه د طاهریانو تر له منځه تللو پورې د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.
۷_ تاریخ ادبیات دری افغانستان در قرون اخیر (د پوهنې د وزارت درسي کتاب) د کابل چاپ ۱۳۳۱ش کال.

۴_ محمد ولي خان دروازی:

د بدخشان د اشرف زاده ګانو او د خاصو غلام بچه ګانو د ډلې مشر، دراک او په کار پوهه او هوښیار ځوان و. چې د امیر حبیب الله خان د دربار سره یې ځانګړې نزدیوالي درلوده، او د هغه ډلګۍ سره یې اړیکې درلودل کوم چې شهزاده عین الدوله او د بارکزایي شاغاسي[74] کورنۍ او د هغې مور علیا خوتي سرور سلطان سراج الخوانین هم په هغې پورې اړه درلوده، او د تپه سالار غلام حیدرخان چرخي د کورنۍ غړو لکه: غلام نبي خان، غلام جیلاني خان او غلام صدیق خان د څرخي زامنو او ځینو نورو د دې دلې سره اړیکې درلودلې.

[74] شاغاسي د ترکي ایشیک اقاس کلمي مقفن شکل دی چې د دربار د وزیر سره برابره دولتي رتبه وه، چې شاه غاسي شیردل خان په لوي ناب ملقب د امیر شیرعلي خان په وخت کې دا مقام درلوده، چې د افغاني ترکستان نایب الحکومه هم و او ځوی یې خوشدل خان لوی ناب د سراج الخوانین دوهم پلند پلار چې یو څه وخت د کندهار د نایب الحکومه هم و چې د علي احمدخان والي پلار اوسي.

Library

څرنګه چې د سراج الخوانین تروزی د فقیر محمدخان شاغاسي لور د محمد ولي خان میرمن وه[75] نو د اماني جلوس په پېښو کې د یادوني وړ فعالیت ترسره کړی و چې د ۱۲۹۸ش کال د حوت په ۱۰ د جنرالی رتبه او د ښه خدمت نشان ورته ووهل شو او هغه وروسته د افغانستان د ګرځنده سفیر په توګه د یوه پلاوی په سر کې د تاشکند او مسکو له لېارې شوروي دولت او نورو اروپایي هېوادونو ته واستول شو، چې د شوروي د دولت د بنسټ اېښودونکی لنین او د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د انقلاب د نورو مشرانو سره یې لېدنې کتنې وکړې، او د ازاد افغانستان سیاسي اړیکې یې د دغه دولت سره ټینګې کړې، او د دولړو دولتونو لومړنۍ تړون یې د چیچرین او قره خان سره په ۱۲ مادو کې د ۱۹۲۱م کال د فبروری په ۲۸ او د ۱۲۹۹ش کال د حوت په ۱۰ لاسلیک کړ.

د دغه ګرځنده سفارت پلاوی د محمدولي خان په مشری د اروپا او امریکا د سفر وروسته چې ازاد افغانستان یې نړۍ ته ورپېژانده او د اروپا د هېوادونو د بهرنیو چارو وزارتونو سره د سیاسي خبرو اترو څخه وروسته د ۱۳۰۱ش کال د جوزا په ۱۱ یا د ۱۹۲۲م کال د می په ۱۲ کابل ته راستون شو.

په داسې حال کې چې په خپله امان الله خان د محمدولي خان د خدمتونو څخه مننه او قدرداني وکړه، او هغه یې د محمود طرزی په ځای د بهرنیو چارو د وزیر په توګه وټاکه، (د ۱۳۰۱ش کال د جوزا ۲۵ نېټه پنجشنبه) یوه میاشت وروسته یې د ۱۳۰۱ش کال د اسد د ۷ نېټې، یکشنبې د ورځې د فرمان له مخې د هېواد لومړی نښان (اعلي لمر) د کرنې او ښوالی ځمکې او د مرادکلا ودانۍ هغه ته

[75] مهدي فرخ: تاریخ سیاسی افغانستان ۳۶۰.

وبخښل شوی. او له دې وروسته یې په ۱۳۰۲ش کال د پکتیا د شورش او د قومونو د بغاوت یعنې سر کې په غلې کولو کې د هغه محاذ قوماندان و، او کله چې په ۱۳۰۶ش کال د افغانستان شاه د اروپا د سفر نیت وکړ، هغه د بهرنیو چارو د وزارت کفیل او د سلطنت د مقام وکیل پاتې شو، چې د رژیم سره په مخالفت او د یوه جمهوریت د مقدماتو د برابرولو په کار تورن و (!)

محمدولي خان د ځوانۍ د وخت څخه د کابل د انګیس ضد کړیو سره بلد او اشنا و او د عمر تر پایه څه د اروپا او امریکا په سفر په ۱۹۲۱م کال کې او څه د بهرنیو چارو وزارت او بادشاهي مقام په کفالت کې په همدې صفتونو ټینګ پاتې شو، او کله چې په ۱۳۰۸ش کال د میزان په میاشت کې کابل فتح شو هغه د اماني عصر د کابل د قواو د قوماندان محمود شامي سره یو ځای چې دواړه د اماني دربار نزدي خلک و محاکمه او د ۱۳۰۸ په پای کې په کابل کې اعدام شول.

۵_ شجاع الدوله:

اصلا د غوربند د خانزاده ګانو او د دربار د غلام بچه ګانو د جملې څخه و، چې د فراشباشي په عنوان، د شاهي ارګ د فرشونو متعدي او په سفر کې د سلطاني موکب د خیمو متنظیم شمېرل کېده، او د لومړی مشروطیت د رجالو سره یې هم اړیکې درلوده او په دوهم حرکت کې د هغه ځوانانو په کړۍ پوري تړلي و چې شهزاده امان الله د هغي سر پرستي کوله.

لکه څنګه چې مخ کې د جوهر شاه غوربندي د ژوند په شرحه کولو کې (د لومړی مشروطیت دشهیدانو څخه یو تن) ولیکل، وایې چې د امیر حبیب الله خان قاتل د امان الله خان د ډلي څخه همدغه

مشروطیت غوښتونکي ځوان و. چې د همدغی ډلي په اشاره به یې امیر وژلي وي، یعنې د وژني پېښې، سیاسي علت او ګوندي او ډله ایز عوامل درلوده.

مګر ځینې دا وژنه د شخصي غچ اخستني پرینسټ ګڼي (او د امان الله خان د مورسراج الخواتین) یعنې ملکي سرور سلطان لا س په هغي کې ویني. د بیلګي په توګه امیر یوه شپه د چهلستون په ماڼې کې د عیش او نوش محفل برابر کړي و او دخپلي خور اخت السراج پواسطه یې ډیری ښکلي نجلۍ پدغه محفل کې سره راټولي کړي وي چې نا ځاپه سراج الخواتین پدغه محفل د عیاش کې را د ننه شوه، امیر او دغه ټولي ښکلي نڅاکوونکي یې په بدویلو او د ضرب وشتم لاندې ونیولي، څرنګه چې امیر ددې حرکت څخه ډیر په قهر شوی وو، لکی ته یې طلاق ورکړل، هغه او د هغې ځوی عین الدوله د لوی ناپ (بارکزی) د کورنۍ دغلام حیدر خان چرخي د کورنۍ، او د دربار د چپی ډلي(خاص غلام بچه ګان) او د نورو روڼ اندو سره یې په لاس یو کولو سره یوه کمیټه جوړه کړه تر څو امیر ووژني چې پدې ډله کې فراشباشي شجاع الدوله هم ګډون درلوده، څه وخت چې امیر د ۱۳۳۷ ق کال په صفره کې د هرکال د عادت سره سم د هوسیو ښکار ځای د لغمان کله ګوش ته ولاړ، فراشباشي شجاع الدوله یې د شاهي خیمی د کږی تړلو په سبب ډیر زیات وواهه، او غاښونه یې مات شول، او دا عمل ددې سبب شو چې شجاع الدوله هغه د غچ اخستني لپاره ووژني [۷۶]. ایراني لیکوال مهدي فرخ چې د افغانستان ټول تاریخ یې سرسری لیکلي دي، او اراده یې درلوده چې هر مهم شي کوچني او بي ارزښته او پرته له

[76] مهدی فرخ: تاریخ سیاسي ۳۶۰.

Library

تاريخي ژورتيا د قبيلوي او كورنيو سياليو پر بنسټ وښي،او په خپله تاريخ ليكنه كې يې هيڅ ډول زماني روحي او ټولينزو اغيزو او عواملو او د طبقاتي تګ لورى پرله پسې مرحلوته قايل او ليدونكي ندي.لكه څرنګه چې پورته اقتباس وشو، د امير وژنه يې هم ديوه سړي يا ـلوى ښځي غچ اخيسته ګڼلي او ډيره لويه اشتباه او خطايې كړيده.

كه چيري د ډېر ديوه ملت فكرى او ټولينز تاريخ پداسي لنډه ليدنه او سرسرى ښوونو سره قبول كړو، نو بياپوښتنه بايد وكړو چې، ايا هغه دلومړى مشروطيت حركت او د افغان ځوانانو په وينو ليست پيت كيدل چې لس كاله مخ كې واقع شوي هم دغى شخصي او سرسري علت درلوده؟ ايا د افغان او انګليس په لومړي او دوهمه جګړه كې د افغان ملت په عمومي قيامونو كې او د انګريزى چپاول ګرو په وژلو او ويستلو كې هم يوازي د كومى ملكى او يا د دربار د كوم فراشباشي د غچ اخستني لاس كاركاوه؟ ايا ددې پېښې څخه څو مياشتي مخ كې د عبدالرحمن لودين قاتلانه حمله هم د كوم نارينه اويا ښځينه شخصي غچ اخستني عمل وو؟ تر هغه ځاى چې ددې كرښو ليكونكي د رښتيا ويونكو او ددې پېښې ليدونكو اويا شاملو كسانو څخه مى اوريدلي دي د وژني ترتيبات مخ كې ددوهم مشروطيت په پټ مركز كې نيول شوي وو حتي تردي چې د امير ورور نايب السلطنه :ږ هم د ځان سره ملګرى او هم قسمي كړى و چې دصيحفو په منځ كې يې لاسليك كړي و چې د هغې شرحه خداى بخښلي غبار د شجاع الدوله له قوله وركړى ده[77]

---

77 وګوري: افغانستان درمسير تاريخ ۷۴۷.

خداى بخښلي ميرقاسم خان چې په دوهم مشروطيت كې هم ونډه درلوده او ډم د پېښو ليدونكي حاضر وو ويل: د امير د عياشي او سياسي تګ لوري څخه د كركي موجبه عوامل پخوا چمتو كړي شوي وو، چې د علياحضرتي بدكيدل. د امير سره يا د خميى د ديرك كړيدل او د شجاع الدوله وهل او ټكول هغه جزيات وو چې وروسته يې هغه عوامل تيز او چټك كړل، او شجاع الدوله (د پخواني طرحه شوي پلان سره سم) د امير خيمى ته ورننوت او هغه يې د تفنګچې په ګولي سره د حساب ځاى ته واستاوه.

څرنګه چې شجاع الدوله دشهزاده امان الله خان د ډلي تكړه غړي وو، د امير د وژلو وروسته يې په فعاليت پيل وكړ، او په ظاهري توګه يې د نورالله خان د امارت دتبليغ لپاره چې په جلال اباد كې د خلكو څخه بيعت واخيست او په پټه توګه د خپل كار د نقشي د اجرا كولو لپار، كابل ته راغى او د امان الله خان دتخت كښناستني په پېښو او د هغه د مخالفينو په له منځه وړولو او نورو چارو كې يې لاس درلوده. څه وخت چې د ۱۹۱۹ م كال د مى په مياشت كې اماني لومړنى كابينه جوړه شوه همدغه شجاع الدوله امنيه وزير و. ددې وروسته هغه د د هرات دتنظيميه پلاوي په سر كې وټاكل شو،(د ۱۳۰۰ ش كال د جدى ۲۰) او د ۱۳۰۳ ش كال دحوت څخه د ۱۳۰۷ ش كال كې له هغه ځايه لري او په برلين كې يې اوسيدنه غوره كړه او په همدغه ځاى كې په ۱۳۲۴ ش كال كې مړ شو (د لومړى مشروطيت په كسانو كې د جوهر شاه د احوالو شرحى ته مراجعه وكړى.)

د امريكا چاپ دافغانستان درجالو د پيژندني په كتاب كې ئې د هغه زيريدنه په ۱۸۹۶ م كال په غوربند كې او غلام بچه ګانو په ډله

Library

کې دده شمولیت ئې په ۱۹۱۶ م کال ښودلي دي او هغه ئې د الماني پلاوي میلمه پال هم لیکلي دي.

په ۱۹۲۹ کال داماني دولت د سقوط په وخت کې د هرات تنظیمه رئیس وټاکل شو چې د نایب سالار عبدالرحیم کوهستاني د حملې څخه مشهد او بیا تاشکند ته وتښتید او په برلین کې ئې هستوګنه غوره کړه.

۶_ محمد ابراهیم خان جمشیدي:

د هرات د جمشیدي او لیماق د خانزاده ګانو ددربار غلام بچه او صالح مردم داره شخص و چې په دوهم مشروطیت کې ئې په دوهمه لیکه کې ځاي درلوده ، او د اماني تخت کښیناستني څخه وروسته د کندهار د ګمرک مدیر شو،(د۱۳۰۴ ش کال په شاوخوا کې).

۷_ ادم خان :

هغه د لوګر د پښتو ژبو او دیوي مقتدري کورنۍ سره اړیکي لري او ددربار غلام بچه و چې ددوهم مشروطیت په دوهمه لیکه کې ولاړ و ، د هغي وروسته په اماني عصر کې نژدي په ۱۳۰۳ ش کال کې دګرشک او پشت رود دحکمران په توګه وټاکل شو او په نادري دوره کې د ۱۳۰۹ ش کال راوروسته د وزارت دربار غړي او محاصب و.

۸_ میر یار بیګ خان دروازي:

دکابل او هرات د والي مهتر میرزمان الدین ورور او دمحمد ولي خان د خور زامنو څخه وو، ادیب او روڼ شاعر شخص و، چې ددوهم مشروطیت په ټولنه کې شامل او دعبدالرحمن لودین او عبدالهادي داوي سره یو ځاي بندي شو او داماني دوري د پیل سره ازاد شو او د ګرځنده فوق العاده سفارت په پلاوي کې چې د محمد ولي خان په مشري و ، غړیتوب درلوده، لاکن په هم هغه ورځ چې پلاوي د کابل

څخه حرکت کاوه د زړه د دریدني له امله له اسپه راولوید او له دې نړي ئې سترګي پټي کړي.

هغه په خپله هم شعر وایه او هم شاعر پیژندونکي وو ، او د "اتش فشان" په نامه ئې یوه تذکره لیکلي وه چې په خواشیني سره دده د مړیني وروسته له منځه ولاړه او بیا تر لاسه نشوه.

عبدالهادي داوي چې دده سره د یوه زندان انډیوال و، دده د مړیني وروسته دده د سیرت او صورت په هکله په امان افغان کې یوه مقاله ولیکله او دهغه ادبي ذوق ئې وستایه، دزندان په وخت کې ئې د زندان دنه زغملو وړ تکلیفونه ئې په ډیره نرمه لهجه او شاعرانه مزاج سره یادول او ویل ئې:

ما تنگ ظرفان حریف اینقدر سخن نه ایم
دانه اشکیم ومارا گردش چشم اسیاست.

(وګوري: ددوهم مشروطیت رجال پنځم فصل، دداوي شرح حال لمړي عدد).

۹_ میر زمان الدین خان دروازي:

دبدخشان ددرواز دمیرازده ګانو څخه دي هغه پوهه کارګر اوددربار دغلام بچه ګانو دنفوذ ښبنتن او دشهزاده امان الله سره یې فکري او سیاسي تړاو درلوده، له همدي کبله د اماني دوري په پیل کې په ۱۳۰۰ ش کال د کابل والي شو او په ۱۳۰۲ ش کال د هرات نایب الحکومه وټاکل شو تر څو چې د ۱۳۰۳ ش کال د قوس په ۱۹ د سکې په ناروغۍ هلته مړشو.

وایي چې هغه خیلق شخصیت او په خلکو مهربان او تکړه کارپوه و. او دحکمراني په وخت یې هیڅوک ازاد کړي ندي.

Library

۱۰ _ غلام احمد اعتمادی:

دا د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله د زامنو څخه دي چې د حبیبې په مدرسه کې یې د رشیدي تر درجې پورې زده کړې کړې او روڼ اندی پوهه ځوان وو چې د یو څه وخت لپاره د بهرنیو چارو په وزارت کې په انقره کې د افغانستان سفارت د منشي په توګه کار کاوه، نږدې په ۱۲۰۶ ش کال کې په بمبی کې افغاني جنرال قونسل وو او دري، پښتو، اردو او لږ څه په انګلیسي ژبه هم پوهیده او لیکل یې پرې کول، او ددغو ژبو د ادبیاتو سره یې بلدتیا درلوده، هغه د پیښور مرد'ن د پښتو ژبې شاعر فضل احمد غر ټولنیز او تنبیهی اشعارو ټولګه د غره ګل په نامه په بمبی کې چاپ او په هغې باندې یې په دری ژبه د همدردی یوه سریزه ولیکله (۱۹۳۰ م) له خدای بخښلي د اوی څخه می واوریدل چې غلام احمد د بدیعنې ذوق ښبتن و، او دری نشر یې په روانه لهجه لیکه او د دوهم مشروطیت په ټولنه کې د ارزښت وړ مقام درلوده.

۱۱ _ جمعه خان:

د سردار عبدالقدوس اعتماد الدوله ځوی د روڼ اندو ځوانانو سره ملګري او د اماني دوري د کارپوهه خلکو له ډلې څخه و چې د ۱۳۰۱ ش کال په پای کې په افغاني سفارت کې د بخارا دربار ته واستول شو او له هغې وروسته د میمني اعلی حاکم و چې د ۱۳۰۲ ش کال د ثور په ۱۰ وفات شو.

۱۲ _ سید غلام حیدر پاچا:

دا د محمد سرور ځوی په ۱۲۶۶ ش کال کې زېږېدلي د لغمان د چارباغ اوسیدونکي او د کنړ د ساداتو د مشهوری کورنۍ څخه و هغه روڼ اندی، پوهه او خوله ور ځوان و چې د دوهم مشروطیت د

ځوانانو په کړیو کې یې د میرقاسم خان او داوی سره همکاری او همفکری درلودله او په اماني دوره کې د ازادي غوښتونکو ځوانانو دډلي څخه شمیرل کیده. او په ۱۳۰۰ ش کال ترکي ته واستول شو او له هغې وروسته د کرني او کانونو په اداره کې مامور و تر څو چې په ۱۳۰۷ ش کال کې د بهرنیو چارو وزارت ته ولاړ.

هغه د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ کې د جلال اباد د بابر یو په کلا کې د خرخه مشرسید حسن خان شیون او محمد ګل خان مومند په ملګرتیا د جمهوریت په نامه ټولنه جوړه کړه،او د(کورغم) په نامه جریده یې خپره کړه، او د هندوستان په جرایدو کې یې لکه د لاهور د زمیندار او افغانستان په نامه جرایدو کې یې د حبیب الله د سقاو د ځوی د رژیم په ضد یې تبلغات کول، کله چې د ۱۳۰۸ ش کال په پای کې کابل ته بیرته راغي او دامان الله خان په طرفداری یې پیل وکړ نو د ۱۴ کلو لپاره د موتی په سرای کې بندي شو چې په همدغه زندان کې د۵۵ کالو په عمر وفات شو.(۱۳۲۱ ش کال).

۱۳ _ غلام محی الدین ارتی:

دا د شیرارتي ځوی او د کابل د تندرو و ځوانانو څخه وو هغه خوله وراوګوت نیونکي سړي و او د افغاني ځوانانو سره ملګري و،چې د پغمان د ۱۹۲۸ م کال په لویه جرګه کې د کابل د خلکو ټاکل شوي استازي و،او شاه ته یې خطاب کولو په وخت کې فریاد وکړ او ویې ویل:

اعلیحضرتا! ترڅو پوري چې ستا دغه په فساد مشهور وزیران محاکمه او په دارونه ځړول شي په هېواد کې هیڅ ډول اصلاح ممکنه نده [78] دغه پوهه اوتکړه ځوان په ښکاره ددولت د فاسدو

[78] غبار: مسیر ۸۱۳ .

Library

وزیرانو او کارمندانو سره شخړی کولي، او د بدي خوړونکو او انګلیس مشربانو مخالف عنصرو، تر څو چې د اماني رژیم دسقوط وروسته نزدي په ۱۳۰۹ ش کال په پیښور کې د نامعلوم قاتل په ګولي ولګید او وفات شو.

۱۴ _ احمد رحماني:

د بهرنیو چارو وزارت د متشار عبدالرحمن ځوی و چې د هغې یادونه په لومړی مشروطیت کې وشوه، او د اماني عصر د تندر وه ځوانانو څخه و چې د زده کړو لپاره شوروی اتحاد ته واستول شو او هلته یې روسي ژبه زده کړه، او روسي میرمن یې درلوده،اوله همدی کبله یې هغه ته په کابل کې (احمدروس) ویل،د هغه لور ماګه رحماني د نوو او لیکوالو ښځو د مخکښانو څخه وه، چې د (پرده نینان سخنګوی) په نامه کتاب یې ولیکه د کابل چاپ ۱۳۳۱ ش کال احمد په ۱۳۰۸ ش کال کې د انګلیس دسیاست د مخالفت او د اماني تیری دوري دله مختته تللي رژیم سره د ډیر تمایل په تور د ډیر وخت لپاره د کابل په زندانونو کې پاتي شو اوکله چې په ۱۳۲۵ ش کال له زندان څخه را خلاص شو په کابل کې وفات شو .

<u>۱۵ _ کریم نزیهي (جلوه):</u>

هغه د کابل د قاضي ملابابا مراد ځوی و چې د ازیک د بارسوخه خلکو څخه و او د میمني په اند خوی کې یې نوم او مقام درلوده. کریم نزیهي نزدي په ۱۲۸۵ ش کال په کابل کې پیدا شو او د حبیبي په مدرسه کې یې درسدی تر درجي پوري زده کړی وکړي او عربي علوم او ادب یې په خپله علمی کورنۍ کې زده کړل د عربي، دری، ترکي، او لږ لږ د انګلیسي ژبي سره اشناوو.

نزیهي د ځواني په دوران کې د میرقاسم خان، داوی او عبدالرحمن لودین پشان خلکو سره اشناي او ملګرتیا درلوده، او د تجدد، مشروطه غوښتني او لیکوالۍ په لاره کې قدم واهه، او په تاریخ، ټولنیزو علومو او د خراسان او اسلام د رجالو په پژندنه کې یې مطالعه درلوده،او دکابل د ادبي ټولني غړی وو،او دده اثارو څخه د هغو پرله پسي مقالو لړۍ ده کوم چې پدي برخه کې د ادبي ټولني د کابل په مجله کې خپریدلي، هغه په دری ژبه ښه شعرونه ویل، چې تخلص یې (جلوه) دي،نزیهي په ۱۳۱۰ ش کال او اتمه دوره ۱۳۳۲ ش کال کې د اندخوی د خلکو وکیل وو چې د روڼ اندو ترقي خوښونکو په فرکسیون کې یې د کیڼ اړخو پلوی کوله، له هغي وروسته دیوه څه وخت لپاره د عظمي صدارت کارمند او په مشهد کې افغاني وکیل التجار وو، چې وروسته تقاعد شو او اوس د زوړوالي او اوکمزورتیا په حالت کې شپې او ورځې تیروي، موږ یې د افکارو او شعرونه هغه بلګي چې د ځواني په وخت کې یې ویلي د مشروطیت په مرامونو کې په تیرو پاڼو کې لیکلي دي.

نزیهي او ادبي فضلیتونو سره ښاغلي روڼ اندي شخصیت او ټولنه پژندونکي پخته کار پخواني سړی و.چې د خپلي ژوند وختونه کې په نیک نوم سره تیر کړي دي، چې د افغانستان په ترقي خوښونکي طبقه او ادبي حرکتونو کې یې نفوذ او ونډه درلوده، هغه د ۱۳۶۲ ش کال په ژمي کې په د هلی کې وفات شو.

<u>۱۶ _ سید قاسم خان:</u>

هغه د حبیبي د ښوونځي زده کونکي او دوهم مشروطیت د مهمو غړو څخه و، چې د ۱۲۹۸ ش کال راهسي یې د بهرنیو چارو په وزات کې د محمود طرزی د لاس لاندي کار کاوه ددې لپاره چې د

Library

محمود دطرزي زوم و، د اماني عصر درون اندو او چارواکو په زیاترو غونډو کې ګډون درلوده زیات وخت په مسکو کې په افغاني سفارت کې مشاور او له هغې وروسته په بمبې کې د افغانستان جنرال قونسل او اروپا په سفر کې د شاه امان الله د ملګرو څخه و.

د ۱۳۰۸ ش کال داړو دوړ وروسته په اروپا کې پاتې شو، ددې لپاره چې د امیر حبیب الله خان په وژنه او د امان الله خان په تخت کښناستنه او د اماني عصر د لومړنیو کلونو په پیښنو کې ګډون درلوده پدغه باره کې یې کتاب لیکلي و چې دسیاسي پیښنو جزیات او د افغاني اشخاصو خبري اتري هم توضیح کړي وي، دا کتاب چاپ شوي ندي او په ډیرې خواشیني باید ووایو چې عامو خلکو ته ونه رسیده.

۱۷ ـ سید عبداله خان: دا د نومړي سید قاسم ورور او د بهرنیو چارو په وزارت کې د محمود طرزي د لاس لاندي مامورینو څخه و چې په اماني عصر کې په مسکو کې د افغاني سفارت د سکرتر په توګه دنده درلوده، او د اماني دولت د سقوط څخه وروسته هغه د بهرنیو چارو په وزارت کې سیاسي لوی مدیر و تر څو چې د ۱۳۱۵ ش کال د قوس په ۱۹ د جمعې په ورځ یعنې د ۱۹۳۶ م کال د دسمبر په ۱۵ ددندی د اجرا کولو په وخت کې د امو په سیند کې غرق شو.

۱۸ ـ بشیر احمد خان:

دا دابوی کورنۍ څخه د بهرنیو چارو په وزارت کې د محمود طرزي د همکارو شاګردانو څخه و چې په کراچی کې یې د افغاني قونسل په توګه دنده درلوده ۱۳۰۰ ش هغه ددوهم مشروطیت د تکړه او فعاله ځوانانو څخه و.

۱۹ ـ میر زا محمد مهدی چنداولي:

هغه د میرزاعلي جان خوی او د روڼ اندو ځوانانو څخه و چې په دري او عربي ژبو سربیره ترکي ژبه یې هم زده کړی وه، او د امیر حبیب الله خان په عصر کې یې دسجنش په دفتر کې کار کاوه. له هغې وروسته د غنډ مشر په درجه، د حربیې وزارت د لوازم مدیر او د اماني دوري ددربار وزارت غړی و. او د افغاني ټولنو سره یې اړیکي درلودي.

کله چې اماني حکومت سقوط وکړ، هغه د سقاو د ځوی او د نادرشاه دسلطي د مخالفینو په ډله کې ودریده، څه وخت چې محمد عظیم د برتانیا په سفارت کې په کابل کې د قتل مرتکب شو، هغه د څلورو نورو کسانو سره یو ځای د ۱۳۱۲ ش کال د سنبلې په ۲۲ په داروځړول شو.[79]

۲۰ ـ فرقه مشر سید حسن (شیون):

هغه د حسین پاچا خوي نزدي په ۱۲۷۵ ش کال د لغمان په چارباغ د کنړ د ساداتو په کورنۍ کې زیږیدلی دی. او دکابل د حربیې په ښونځی کې یې زده کړی وکړی کله چې د هغه ځای څخه فارغ التحصیل شو د حضوری راګ د پروانی په قطعه کې و ټاکل شو او په عسکری رتبو کې د فرقه مشری(جنرالی) رتبه ورسیده، او د اماني دوری د نوم او نښان درلودنکو صاحب منصبانو څخه و چې د هیواد روڼ اندو ډلو سره ملګری او اشناو.او همیشه په سیاسي مبارزه کې مخکښ او د پښتو ژبي روڼ اندی شاعر ګڼل کیده، او د هیواد په سیاست کې ځانګړی عقیدې درلودي چې له هغې څخه د نظامی حاکمیت د طرفداری بوي راتله مثلا ځنیې وخت به یې ویل:

[79] غبار له وینا څخه یادداشت.

"په افغانستان کې د مصطفی کمال د رژیم پشان یونظامي رژیم باید منځ ته راشي، تر څو خلک د قوی په استعمال سره د نوی مدنیت خوا ته رهنمای کړي لاکن دا دیکتاتوری باید د ځانګړو غرضونو او د کورنۍ او مادی ګټو لپاره نه وی او هم دي د روڼ اندی طبقې پر ضد ونه کارول شي. بلکې ددغې ډلې د کار او فعالیت لپاره دي مرستندوی وي. د افغانستان ټولو پخوانیو پاچا هانو د شخصي او خانداني موخو لپاره پر خلکو مطلق العنانه حکمراني کړي او دیکتاتورو. لاکن وي نکړای شول چې هېواد او خلکو ته خدمت وکړي، دیکتاتور که چېري مخلصانه خدمت کوونکي وي او هر څه چې غواړي د خلکو لپاره یې غواړي پدي صورت کې کولي شي،

چې یوه وروسته پاتي ټولنه مخ په وړاندی بوزی، او په پایله کې یې خلک دديموکراسي او په خپله اراده والي لوری ته رهنمای کړي.

او تاریکو ذهنونو ته روښنایي ور کړي، ولې دیوه بت د ماتولو په ځای بل بت د پرستش لپاره جوړ نکړی...."[80]

سید حسین د ۱۳۰۸ش کال د اړو دوړ په وخت کې په جلال اباد کې فعالیت درلوده او د کور غم د جریدي په خپرولو او ډېر ابتدایي جمهوریت په بنسټ اېښودلو کې یې د سید حیدر پاچا سره ونده واخیسته او په ظاهر شاهي دوره کې د حربي وزارت د مرکز فرقه

[80] ددي لپاره چې ما ددي کرښو لیکونکي د خدای بخښلي حسن سره اشنایي او خبري اتري درلودي څو ځلي مي دهغه سره پدي برخوکې خبری اتري کړي دي اومطلب مي دهغي وینا څخه چې دازاد افغانستان په جریده کې په ۱۳۳۳ ش کال د اسد په میاشت کې په پېښور کې چاپیده لیکلي دي (۶۷) ګڼه (۱۷) مخ.

مشر و لاکن په ۱۳۱۹ش کال کې د سیاسي مخالفو فعالیتونو په بهانه بندي شو او په زندان کې ووژل شو.

چې پلار یې ددربار د سپین ږیرو او د تهران په دربار کې د افغانستان لومړني سفیر وو، او دا په خپله د میرسید قاسم، داوي او دلومړي او دوهم مشروطیت دنورو غړو د ملګرو څخه شمیرل کیده، ددي لپاره چې پلار یې دسیاسي فراریانو د ډلې څخه وو، هغه د پلار په فراري حالت کې په ۱۲۶۶ ش کال په تهران کې نړۍ ته راغی او هلته یې زده کړې وکړې او یو باسواده او با فکره سړی تری جوړ شو کله چې هېواد ته راغی د مشروطیت غوښتونکو ځوانانو د ډلې مشر و.

په ۱۹۲۰ م کال کې د خپل پلارسره بیا تهران ته ولاړ او په ۱۹۲۴ م کال کې د بهرنیو چارو د وزارت د ترونونو او قونسلګر یو د ځانګي سرلیکونکي و. کله چې ددغه ځای څخه لری کړای شوپه ۱۹۲۶ م کال کې یې د کابل او پېښور ترمنځ د حمل ونقل د شرکت په جوړولو اخته شو اوپه ۱۹۲۷ م کال کې په دهلې کې افغاني جنرال قونسل اوله هغې وروسته په ۱۹۲۹ م کال کې په کراچۍ کې افغاني قونسل شو، چې د اماني دوري له پای ته رسیدو وروسته په ۱۹۳۰ م کال کې په روم کې افغاني سفیر وټاکل شو او په دا وروسته کلونو کې د سفارت او وزارت په لوړو رتبوکې پاتي شو، او دده دغه حالت هېواد غوښتونکي پرده باندې اشتباهي کړل او پرده یې بدنظر درلوده:

په ۱۹۳۳م کال کې د جینوا د خلع سلاح په کنفرانس کې افغاني استازی.

د ۱۹۳۳م کال څخه تر ۱۹۳۷م کال پورې په مسکو کې افغاني لوی سفیر.

Library

په ۱۹۳۸م کال کې د محمدهاشم خان په کابينه کې د فوايدعامې وزير.
په ۱۹۴۳م کال کې د امريکا په واشنګتن کې افغاني لوی سفير.
په ۱۹۴۶م کال کې په ملګرو ملتو کې د افغانستان استازي.
په ۱۹۵۰م کال کې د پوهنې وزير.
په ۱۹۵۴م کال په دهلي کې افغاني لوی سفير.
په ۱۹۶۰م کال کې د مزاج په عدالت اختنه او په کابل کې وفات شو.

دوه ځانګړې ډلې

افغان ځوانان:

کله چې د هېواد روڼ اندو عياش او مستبد امير له منځ څخه يوړ او پر ځای يې ترقی غوښتونکی روڼ اندي ځوان لکه امان الله خان په شاهي تخت کښيناوه او په هېواد کې يې يوه ازاده سياسي فضا رامنځ ته کړه او د مشروطه غوښتونکو روڼ اندو سياسي ډلو چې پخوا يې پټ فعاليت کاوه په ښکاره ډول رامنځ ته شول او په ازاده توګه يې خپل سياسي فعاليتونه پيل کړل او يو له دغو ډلو څخه ځانته " افغان ځوانان" ويل چې کين اړخوته ورته تندرو مرام يې درلوده چې د امير حبيب الله په وروستيو کلونو کې د مشروطيت ځينو غړو هم په هغې کې ګډون درلوده، لکه عبدالرحمن لودين، تاج محمد بلوچ، محمدانور بسمل او باروت جوړونکی فيض محمد کابلي (چې په ۱۳۰۸ش کال کې اعدام شوی) غلام محي الدين ارثي (چې يادونه يې تېره شوه) ميرزاعبدالرحمن، ميرزا نورمحمدخان او په بمبي کې افغاني جنرال قونسل غلام جيلاني (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلي په ۲۴ اعدام شوی) د حربي د ښوونځی ليکونکی ميرزامحمداسماعيل، عبدالطيف خان او د تلګراف

متخصص محمد سعيدخان او فقيراحمدخان چې لومړی په مسکو کې په افغاني سفارت کې لومړی نايب او وروسته د ځنګلونو رئيس شو (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلي په ۲۴ اعدام شو) او غلام رضاخان (۱۳ کلن سياسي بندي) فيض محمدخان ناصري او عبدالحسين عزيز (چې بيا وروسته سفارت او وزارت ته ورسيد) د دې لاندې کسانو نومونه په دې ډله کې يوازې خدای بخښلی غبار ياد کړيدی:

۱ـ د کابل ساعت جوړونکی عبدالمجيد.
۲ـ محمدرسول اجيدن محمدزی (نظامي منعبدار).
۳ـ نظامي کميدان عبدالحميد.
۴ـ محمداسحق قزلباش.
۵ـ د حربي د ښوونځي محصل شمس الدين.
۶ـ شيرمحمد افغان بيګ.

د غلام محي الدين افغان ډله:

دا ډله چې ځينو غړو او مخکښانو يې په لومړی مشروطيت کې هم لاس درلوده، بنسټ د افغان ځوانانو ډلې ته معتدل سره وه، چې همدغ ټول افغانان د لومړی مشروطيت په ۴ عدد کې راټولېدل او د هغوی فعال او ټکره غړی همغه ميرقاسم خان و، چې د لومړی مشروطيت د رجالو په لومړی عدد کې يادونه تېره شوه.

د دې د قدر وړ ډلې عکسونه په لاس کې لرو چې د خدای بخښلی ماما محمدابراهيم خان (د دې ډلې يو ټکره غړی) له کورنی څخه تر لاسه شويدی او لکه څنګه چې وايې دا عکس مو په ۱۳۳۴ق کال کې هغه وخت واخيست چې د چلندر د مغاري د لېدلو لپاره تللو.

په دې عکس کې لاندې کسان لېدل کېږي:

له ښي لورې کېڼ لورې ته ناست کسان:

Library

۱_ په ساعت ساز مشهور ماما محمدابراهیم خان د کابل د چنداولو اوسېدونکی چې د امیر حبیب الله د عصر په وروستیو او د اماني امارت په کلونو کې تر نادرې دورې پورې یې د خیریه ټولنو په تشکیل کې لکه د ملي مرستي مجلس، دارالایتام او دارالمساکین او په ملي کتابتون کې پوره لاس درلوده، او د ملي خبر یوازنی سړی او بي تعصبه افغان و، چې د خپلو هېوادوالو سره په هره ژبه، مذهب او مشرب ملګری و او د خلکو خدمت او جوړې ته یې ځان وقف کړی و.

له ښې لورې کین لورې ته:

۱_ غلام جیلاني خان اعظمي چې یو وخت د کابل د ادبي ټولنې د ریاست مرستیال و.

۲_ په کبریت متخلص عبدالرحمن خان لودین.

۳_ په (لالا) مشهور محمد سعیدخان حبیبي چې په شوروي اتحاد کې د افغاني فارغ التحصیلانو متخصیصنو د لومړي ګروپ څخه و.

هر څه چې یې درلودل هغه یې په فقیرو، خوارو او یتیمانو باندې ویشل.

د ځوان محمدابراهیم نیک او راښکونکی شخصیت د هېواد څخه د تېښتې په وخت کې د امیر شیرعلي خان د کابینې سپه سالار د حسین علي خان ټولي مشر (چې د ده ماما و) په خدمت کې په لاهور او راولپنډی کې د خپل ګران هېواد او هېوادوالو سره د مینې په لرلو روزل شوی و، څه وخت چې د امیر حبیب الله خان په اجازه په ۱۹۰۷م کال کې بېرته کابل ته راستون شو، د مشروطه غوښتونکو سره ملګرې شو، د ارګ په بازار کې یې د ساعت جوړولو هټی د

وېښو ځوانانو د راټولېدو د یوه کلوپ په څېر وه. څه وخت چې اماني دورې د پیل سره د سیاسي زندان څخه راووت د مرستې او خیریه کارونو ته یې دوام ورکړ لکه:

په ۱۳۰۳ش کال کې د کابل د بلدیې د لومړي ناحیې مامور.

په ۱۳۰۶ش کال کې د کابل د ښار د جنوبي ناحیې مامور.

په ۱۳۰۸ش کال کې د ملي امداد د خیریه ټولنې بنسټ اېښودونکی.

په ۱۳۰۹ش کال کې د کابل په ښار کې د یتیم خانې جوړول.

په ۱۳۲۰ش کال کې د دارالمساکینو او دارالایتام جوړول.

په ۱۳۲۵ش کال کې د مرستون رئیس.

د ده مړینه په کابل کې د ۱۳۳۲ش کال د قوس په لومړي نېټه د ۷۲ کالو په عمر وه د ده قبر د شیر دروازې د غره په لمنه کې دی او په هغې کې داسې لیکلې دی:

ګذشت ان حاجي پاکیزه طینت
که او بودی پدر هر بینوا را
دعای بینوایان بود رایم
نعیبش خبر کن پروردګارا
زشمس ګذشت بهر سال فوتش
(نعیبش خبر کن) تاریخ پیدا

چې د (نعیبش خبر کن) د کلماتو څخه د جمل په حساب د ده د مړینې نېټه ۱۳۳۲ش کال راوزي. (علیه الرحمه).

۲_ د کابل د شاوخوا افغانانو څخه حاجي ګل احمدخان.

Library

۳ـ فتح محمدخان جبارخیل چې په اماني دوره کې د حبیبي د ښوونځي مدیر او د امیر شیرعلي خان د کابینې د بهرنیو چارو د وزیر د ارسلاخان غلجي د مشهورې کورنۍ څخه و د ده پلار د امیر شیرعلي خان د امارت د سقوط څخه راوروسته هندته فرار شو، او زامنو یې هلته زده کړې وې او روڼ اندي افغانان ترې جوړشوي و. چې د امیر عبدالرحمن د مړینې وروسته هېواد ته راغلل، او د پوهنې په پراختیا، روڼ اندي او تجدد کې یې ونډه واخیسته، د هغه مهتر ورور امین الله جبارخیل په اماني دوره کې د عدلیې د وزارت معین و او دواړه ورونو د ۱۳۰۹ش کال وروسته مړه شویدي.

۴ـ غلام محي الدین افغان جمریاني کندهاري چې یادونه یې د لومړي مشروطیت د رجالو په څلورمه ګڼه کې تېره شوه.

۵ـ میر قاسم خان: چې یادونه یې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تیره شوه.

ولاړ کسان د ښي لورې څخه کېڼ لورې ته:

۱ـ میرهاشم خان:

هغه د میر قاسم خان ورور او د حبیبي د ښوونځي د اعداد له فارغانو څخه دی چې په پښتو، دري او انګریزي کې مطالعه او لیکنه درلوده او د دې ډلې ځوان غړی و چې د زده کړې د بشپړیدو وروسته یې په دارالتالیف کې کار کاوه، او د افغانستان د تاریخ خلاصه په یوه کوچني ټوک کې د اسلام د پیل څخه د افغانانو او انګریزانو د دوهمې جګړې تر پای پورې د لومړنۍ دورې د پنځم ټولګي د تدریس لپاره د ده د تالیفاتو څخه دی (د کابل چاپ ۱۳۰۰ش کال) هغه نزدې په ۱۳۰۲ش کال کې په پاریس کې د

افغاني محصلینو سر پرست وټاکل شو، او تر ۱۳۰۷ش کال پورې هلته و. د اړو دوړ په وخت د همدغه کال په ژمي کې کندهار ته راغلی او په ۱۳۰۸ش کال په تاشکند کې افغاني جنرال قونسل و. او د ۱۳۱۰ش کال د عقرب په ۲۴ د یکشنبې په ورځ د عشق اباد په شاوخوا کې د نامعلومه قاتل پواسطه ووژل شو.

۲ـ حاجي شیر احمدخان د کابل د چاردهي له خلکو.

۳ـ عبدالهادي پریشان داوی چې د هغې یادونه د دوهم مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تېره شوه.

۴ـ عبدالجبارخان جبارخیل چې د نومړي فتح محمدخان کوچني ورور دی ده لومړنۍ زده کړه په هند کې کړې دی او بیا وروسته خپل هېواد ته راستون شویدی او د کابل په ښوونځیو کې د ښوونکي دنده درلوده او د دوهمي مشروطیت د ټولنې سره ملګری و، او په ۱۳۱۲ش کال کې د پوهني وزارت لومړی معین وټاکل شو، او تر ۱۳۲۴ش کال پورې په دغه دنده کې پاتې شو او له هغې وروسته د اعیانو د مجلس غړی شو تر څو چې په ۱۳۳۰ش کال په کابل کې وفات شو.

ولاړ کسان:

۱ ـ د میر قاسم خان لغمان ورور میر هاشم خان.

۲ ـ د کابل د چاردهی څخه حاجی شیر احمد خان.

۳ ـ عبدالهادی خان (داوی) چې په هغه وخت کې یې (پریشان) تخلص درلوده.

۴ ـ دفتح محمد خان جبارخیل(ارسلا) ورور عبدالجبار خان جبارخیل.

ناست کسان: د ښی لوری کین لوری ته:

Library

۱ ـ ماما محمد ابراهیم خان چنداولی (دډاکتر محمد اسماعیل پلار).
۲ ـ حاجی ګل احمدخان افغان کابلي.
۳ ـ فتح محمد خان جبارخیل (ارسلا).
۴ ـ په (افغان) متخلص غلام محی الدین خان جمریانی قندهاري.
۵ ـ میر قاسم خان لغماني.

(۶)

انتقادي (دنیوکې) کتنه

د ۱۳۰۱ ش کال اساسی قانون

ددوهم فصل په څلورم بحث کې یعنې چیرته چې ددوهم مشروطیت د هلوځلو د پایلو په باب موخبری وکړی، په لسمه ماده کې مو په هېواد کې د قوانینو ترتیب او خپرول د اماني دوری د ښیګڼو او د مهمو کارو: و څخه شمېرل.چې ددې هېواد په څو زره کلن تاریخ کې د انساني حقوقو د عالی مبادیو پر بنسټ د لومړی ځل لپاره یو اساسي قانون د" نظامنامه اساسي دولت علیه افغانستان" په نامه خپره اود تطبیق لاندی ونیوله.

د ۱۳۰۱ ش کال د حوت په ۷ نیټه وه چې د افغانستان ملی او عنعنوی لومړني لویه جرګه په دي دوره کې په جلال اباد کې په خپله د شاه په ریاست د افغانستان د بېلابېلو قومونو او قبایلو د ۸۷۲ تنو استازو په ګډون له توپیر پرته د ملی یووالی او د نظر د پراختیا

پر بنسټ جوړه شوه او د افغانستان لومړني اساسي قانون په ۷۳ مادو کې د لاندینو عنوانونو لاندې تصویب شو:
۱ ـ د افغانستان ددولت اساسي نظامنامه، په اوو مادو کې،
۲ ـ د افغانستان د اتباعو عمومي حقوق، په اوو لسو مادو کې،
۳ ـ وزیران، په یوولسو مادو کې
۴ ـ مامورین، په دریو مادو کې.
۵ ـ د مشوری مجلسونه او ددولت شورا ،په یوولسو مادو کې،
۶ ـ محکمی،په شپږو مادو کې.
۷ ـ عالی دیوان، په دوه مادو کې.
۸ ـ د مالیي چاری، په دوه مادو کې.
۹ ـ متفرقه مواد ،په شپږو مادو کې.

دغه اساسي قانون اصلا د دری ګونو قواو: مقننه، اجرائیه او قضائیه قوی د جلال اباد والي په نظریه جوړ شوي .لاکن ددولت د محدودی شورا په درلودلو او د ټولو اختیاراتو تمرکز دیوه غیر مسوول پادشاه (شپږمه ماده) په ذات یا وجود کې، د مشروطیت اصل په هغي کې کمزوري دي.

د عمومي حقوقو په فصل کې، د برابر اصول او شخص ازادي، د اسارت له منځه وړل، د مطبوعاتو،کسب، شغل او تدریس ازادي او د شخص ملکیت حق او د اوسیدني خوندیتوب د بیګار شکنجې او د غیر قانوني جزاګانو مصادره او منع کول په کې ځای لری.

په (۴۲) ماده کې د مشورو مجلسونو او ددولت شورا ته حق ورکړ شوي چې حکومتي اداری څخه شکایت ولري په خپله حکومت ته عرض کولي شي!!"

Library

په ۲۸ ماده کې راغلي دي چې صدرعظم او نور وزیران د شاه له خوا غوره اوټاکل کېږي، په ۳۱ ماده کې وزیران یوازې شاه ته مسوولیت لري دغه مواد پادشاه چې غیر مسوول هم دي دیوه مطلق العنان دیکتاتور په توګه رامنځته کوي ځکه چې هغه او دهغه وزیران دخلکو او یا خلکو د استازو د مجلس په وړاندې کوم مسوولیت نلري، او نه د هغې د مقام د غوره کولو او ټاکلو په برخه کې پرته له شخص شاه څخه کومه بله رایه د خالت کولي شي.

په اساسي قانون کې د قوانینو طرحه، ترتیب او تصویب هم معلوم ندي او یوازې په ۴۶ ماده کې وایې چې ددولت نظامات ددولت د شورا څخه تدقیق شوي دي او د وزیرانو مجلس ته وړاندې کېږي او د مجلس وزرا د تصویب او د شاه د منظورۍ وروسته په عملي توګه اجراته وړاندې کېږي.

پدې صورت کې ګني د قانون طرحه کونکي، تصویب کونکي او دهغې لاس لیک کونکي د اجرا لپاره یوازې یو شاهي مقام دي. او عملا هم همداسي وه چې دي حالت مشروطه نظام له منځه وړه، ځکه چې په خپله وزیر قانون طرحه او ترتیبوی، او ددولت شورا (چې همدا وزیران د همدی شورانیمایې جوړوی) یوازې هغه تدقیقوی اوبیا وروسته په خپله د وزیرانو په مجلس کې تصویبېږي، او د وروستي اجرا لپاره بیا پادشاهی لاسلیک پری کېږي چې " خود کوزه ګرو خود ګل کوزه» دي چې په داسي حالت کې د تقنینیه او اجرائیه قواو ددندو ګډوالي رامنځ ته کېږي.

چې دا په خپله د دري ګونو قواو د جلاوالي د روحیی او د مشروطه حکومت نقض کول دي.

د محکمو اړونده فصل ډیر لنډ، ګنګ او مجمل دي، په ۵۳ ماده کې وایې چې "ټولي محکمي د هر ډول مداخلي څخه ازادي دي" لاکن روښانه شوي نده چې ددې محکمو قاضي له کوم ځای څخه راځي؟ څوک دی؟ او په اجرائیه حاکمه دستګاه کې څه موقف لري؟ پدی ځای کې داسي انتظار کیده چې اساسي قانون به ددولت په توګه ځای په ځای کړي، ځکه مشروطه قضا یوه مستقله دستګاه شمیری.

په دوهمه ماده کې یوازي د صدراعظم څخه نوم اخستل کېږي چې که چېري شاهانه ذات تشریف ونلری صدراعظم د ریاست په دنده کار کوی، او بیا په ۲۸ ماده کې وایې: صدراعظم او وزیران پادشاهي ته د نزدي کسانو څخه غوره اوټاکل کېږي، په داسي حال کې چې د ټولو وزیرانو مسوولیت د غیر مسوول پادشاه په وړاندی په (۳۱) ماده کې واضح شوي دي، نو پدي حالت کې په هېواد کې مسوول شخصیت وجود نلری، ځکه په خپله شاه چې د صدراعظم او وزیرانو ټاکونکي دي او د اجرائیه قوی ټول واک هم د هغه سره دي غیر مسوول دي.

پداسي حال کې چې عملا په خپله شاه امان الله د خپلي پاچاهي په لومړیو کلونو کې د قوانینو ډیر پابندو، او پدي اساسي قانون کې عامه حقوق د لیکونو او مراسلاتو (۷۳ ماده) تر خوندي توب پوري ځای کړای شوي او د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره دایو نیک او ګټور اقدام و، لاکن ددې لپاره چې ددې قانون په اصل کې مسوول نظام وجود نه درلوده، نو یوازی د پادشاه د خیر او خلوص نیت ونشو کولای چې د هغه د رژیم د فساد مخنیوي وکړي، او له څوکاله وروسته مونږ ولېدل،چې نا پوهه او فاسد العمله کسان

Library

ددربار په شاو خوا راغونډ شول، او هېواد يې د ۱۳۰۷ کال د ژمي داړو دوړ سره مخامخ کړ. او وليدل شول چې هغه هېواد روسته د شاه د دربار د فاسدو عمالو دناروا اعمالو او د هغه د غرض ناکو همکارانو قرباني شو،او د هغه په شاوخوا کې د هغه د نبوغ خبري تردي اندازي په چاپلوسئ زياتي شوي، چې هغه روحا د تلقين لاندي راغی ددې لپاره چې انسان جايز الخطا دی هغه غرور چې دده د هېواد غوښتني او خلوص نيت سره برابر نه وو پدي کې راټول شو.

د مثال په توګه خدای بخښلي داوی ويل: کله چې په ۱۳۰۳ ش کال د ګوږ ملا ماتوونکو لګښتونو څخه وروسته ارام کړي شو، اوپه خپله شاه د ملا عبداله او ملاعبدالرشيد په ګډون د اله ګوله کوونکو يا شراچوونکو د ۵۴ تنو مشرانو د اعدام حکم ورکړ (۱۳۰۴ ش کال د جوزا ۴) داوی چې په هغه وخت کې د سوداګرۍ وزير او ددربار د نزدی کسانو څخه و پدی برخه کې داسي عرض وکړ: ښه به وي چې دا په اعدام محکوم کسان محاکمه شي او د قاضي په حکم ووژل شي، پادشاه په ډير قهر اوغرور سره وويل: ولي ته نه پوهيږي چې زه د امير عبدالرحمن لمسی يم!!

اروپا د سفر څخه وروسته کله چې دا هېواد غوښتونکي پادشاه کابل ته راغي او په ځينو ګټورو کارونو (ولي دوخت څخه مخکې) يې لاس پوري کړ، چې د هغي انعکاس په ځوانه طبقه کې چې د هغه مخلص همکاران وو ښه نه و. او موږ وليدل چې دپغمان په لويه جرګه کې د شير ارني خوي د وزيرانو د محکوميت څخه خبری وکړی او دستوري د مانۍ په مجلس کې عبدالرحمن او عبدالهادي چې دهغه د مشروطيت د لاري اودحکم چلولو د وخت ملګری وو د ګټور او جايز اقدام (لاکن په عجله) د مخالفت لاس جګ کړ.

دا يوازي نه وو: هغه ځوان پادشاه چې د بازار په منځ کې ځانته ګرځيده، اوّ د خلکو سره يوځای کيده او دهر ښار ښوونځي يې په خپله ليدل.

اود خلکو عريضي يې اوريدلي، اوپوښتنه به يې کوله، د کار په پيل کې د خلکوله خوا په ډيره مينه او علاقی سره ومنل شو او د خلکو همکاري يې راجلب کړه،او تردي پوري چې خلکو د پوهني لپاره اعاني ور کړي، او د ښوونځيو لګښتونه يې په خپلو ګمرکي مالياتو ور زيات کړل،لاکن دې نيکي لاري ددوارو خو ا وو تر منځ ډير دوام ونکړ، او تر څو چې مو سترګې خلاصولي د حاکم او محکوم ترمنځ د بدبيني څپي را پيدا شوي او مسله د ۱۳۰۳ ش کال او ۱۳۰۷ ش کال په اړو دوړو سره پای ته ورسيدله.

چې هېواد يې ۵۰ کاله شاته واچوه، اوپه خپله هغه شاه چې هېواد ته اخلاص يې د تدبير اوسنجش څخه زيات وو او د هغه هېواد څخه چې ده ورسره مينه کوله فراری شو.

همدلته دي چې د پينښو ځنيې کتونکي او کورني او بهرني ليکوالان ددې اړو دوړ علت د پرديو په لمسونه " بريتانوي هند" او د همريز" په کابل کې دبريتانيا سفير"

په دسيسو جوړولو او نورو انګريزی فتنو جوړولو کې ګوري. او ځنيې بيا خپله د افغانستان د خلکو زړه پرستي، محافظه کاری اودترقی ضدوالی ددې اړو دوړ عامل بولي، او ځنيې نور بيا پدي پروسه کې ډير تيزوالي او داماني دوري مخ کې له وخته ريفورمونه يا اصلاحات پدي برخه کې يادوی چې دغه ټول عوامل کولي شو چې د خو اړو دوړو او د اماني رژيمّ د ناکامي علت وبلل شي. لاکن بايد ووايو: چې هيڅ يو ريفورم، اصلاح او تر قي غوښتونکي او

Library

خیر غوښتونکي اقدام مخ کې تللي نشي، مگر دا چې د ملت او د خلکو د بېلابېلو قشرونو د حمایت څخه برخمن وي، پداسي حال کې چې اماني رژیم د خپلی لومړني محبوبیت او بریالیتوبونو سره چې د پرمختگ په لاره کې په برخه شوي وو، په بطن کې یې فساد پیدا کېده او ددغه رژیم کارمندانو (یوازي محدود اشخاصو) په خپله په خپل لاس ددغه رژیم د ناکامي اوویجاړیدو وسایل برابر کړي وو او د سعدی په قول:

بوریا باف گر چه بافنده است
نبرندش بکارگاه حریر

ددې دوري ډېر رجال چې ددوهم مشروطیت څخه وروسته منځ ته راغلي وو، هغه بوریا اویدونکي وو چې د وریښمو کارگاه ته راغلي وو. او ددې عمل بنسټ هم د شخصي، خانداني او قبیلوي پژندگلو و په رشتو ولاړ وو. چې د امیر حبیب الله خان د دوری او د محمد زایي والي د اعتبار سره یې څه توپیر نه درلوده.

اگرچی محمد ازایي بت مات شوي وو، لاکن پرځای پدي وخت کې بارکزایي بت ولاړ وو. مثلا په هغه وخت کې کابل د والي محمود یاور او شاغاسی علی احمد پلاس کې و او قندهار د وزیر عبدالعزیر، نایب الحکومت محمد سرور او نایب الحکومه عبدالکریم او فرقه مشر نیک محمد پلاس کې وو، او مزار او هرات د نایب الحکومه محمد ابراهیم او فرقه مشر عبدالرحمن پلاس کې و چې دغه ټول بارکزایان و او د شاه د مور د سراج الخواتین په کورني پوري اړه درلوده.

په جنوبي سیمه (پکتیا) کې عبدالحکیم بارکزایي وو، په غزني او روزگان کې دوست محمد ناظم بارکزایي و او په گرمشک کې

محمد امین بارکزایي حکم چلاوه، او قیس علی هذا، د بارکزایانو بازار ښه تود و. او زیاتره یې پاک لمن او د زړه سوی، خلک هم نه و، چې د شاه او دهغي د خلکو په حال کې زړه و سوزوي، او یا د وضعي د فساد څخه مخنیوي وکړي.

نوېدي خاطر یې دغه گران ترقي غوښتونکي، شاه د خلکوله غېږي څخه لری کړ او د هغي څخه د خلکو عمومي حمایت مخ په کموالي شو، او پدي ځای کې وو چې کورنۍ او بهرني نور اغزمن عوامل هم په ورانکاری او ناسمون والی کې فعالتره شول. کله چې په اساسي قانون کې د کار بنسټ پر مشروطه حکومت او د وزیرانو مسوولیت او د هغوي ځواب ورکول پر خلکو بنا نه وه، نو په همدې سبب هر وزیر او هر کارمند کولي شول هر څه چې یې زړه وغواړي هغه وکړي.

دلته دي چې موږ د خبرو رشته ددغو پېښو یوتن نزدي لیدونکي او ننداره کوونکي خداي بخښلي غبارته ورکوو چې وایي:" داماني دولت له جوړیدو وروسته دهیواد تقریبا بېلابېل ټول طبقات ددولت د ملاتړ لپاره ودریدل، او دانگریز ددولت سره په جگړه کې زیاتره فیودال، روحانیون او بزگران ټول ددولت په لیکه کې ودریدل.لاکن د جگړي د ختمېدو څخه راوروسته او د ریفورم د پیل ځخه ورو، ورو د خلکو لیکي د طبقاتي گټو له نظره یو له بله سره جلا شولي...

لاکن دغه ټولي قضي د دولت دریفورمونو د تطبیق خنډ کېدای نه شوی، که چېري د دولت جبهي په خپل منځ کې درزونه نه وي کړی. او تناقض یې پېدا کړی نه وی. ځکه ملت تر دغه وخته د شاه او دولت په ملاتړی کې ولاړ و. اود همدغه خلکو ملاتړ و. چې د دولت په دستگاه کې د درزونو سره، سره یې د هغي ستني ټینگي او

Library

استواره ساتلي. او کنه نو دربار او کابينې ډېر پخوا ستر درز موندلی و. دا په دې معنې چې کابينه د بېلا بېلو عقېدو د دوه ډلو عناصرو څخه جوړه شوې وه چې يوه ډله يې د هېواد په کورنۍ سياست کې په چټک ډول د اخلاصي پروګرامونو او په بهرنۍ سياست کې د مشبتي بې طرفۍ او د استقلال د ازادۍ دشبيت طرفداره وه، او بله ډله يې په کورنۍ سياست کې د تدريجي اصلاحاتو او د ګاونډي قوي دولتونو څخه د يوه سره د يو اړخېز سازش او معتدلي لارې طرفداره وه، نو دغو دواړو ډلو کوښښ کاوه چې يو د بل نظريې خنثې کړي، او دې خبرو شاه ته داسې تلقين ورکاوه چې د حکومت په منځ کې د دغو دوو مخالفو ډلو موجوديت د چارو د اصلاح سبب کېږي او په عين وخت کې د شاه د مقام د سلامت پاتې کېدو سبب هم دی. سربېره پردې په کابينه او دربار کې يوازې د شاه شخص و، چې په دې تاريخي پړاو کې د اصلاحي پروګرامونو د تطبيق د مشوري ورکولو لپاره يې فکري او عملې قوت نه درلوده او د هغوی جهان بينی د ډېرې عادې متولي څخه لوړه نه وه...

د اداري دغه فساد د ټولواک د کمزورۍ سره يوازې د افغانستان خلک د دولت د ملاتړ څخه لېرې کړل، او د بل پلوه کورنۍ ارتجاعي عناصرو د پټو دسيسو نقشې د اتعماري جاسوسۍ فعاليتونو او اقداماتو سره يو ځای شول، او افغانستان يو ځل بيا د يو تاريخي او ټولنېز بدلون په درشل کې چپه شو، او دا په خپله استعماري لاره وه چې د هر نوي غورځنګ په راپيدا کېدو افغانستان بايد د امکان ترحده پورې شاته پاتې کړي..." [81]

[81] غبار مسير ۸۰۵

په دې ډول امان الله تجريد شو، پوهه او تکړه عناصر او د دوهم مشروطيت فکري مخکښان د ده له اړخ څخه جلا سفارتونو او نورو کارونو ته واستول شول. او ځای يې بادار پرستو او چاپلوسو خلکو ونېوه، چې نه يې کار کولي شو نه همکاري او نه لارښوونه، چې دا په خپله د تاريخ يوه بدمرغه مرحله وه چې د دوهم مشروطيت مخکښانو بايد د اساسي قانون په وضع کولو کې د هغې چاره سنجولی وی. او په خپله شاه هم د هغه پېشبينې کوله، لاکن د دې لپاره چې غير مسوول شاه په حقيقت کې د خلکو په وړاندې د خپلو اعمالو مسوولّ و او نا پوهه همکارانو يې هغه سخت بدنام کړی و. نو په دې خاطر له هغه خلوص او نيک نيت سره، سره د خلکو د غضب، نفرت او کرکې وړ وګرځېده، او دا په خپله د افغانستان په نزدې تاريخ کې د عبرت يو درس دی. چې زموږ راتلونکي بايد په خلاص نظر وګوري او پوهه شي چې دچارواکي او هيواد نيو چارو کې يوازې نيک نيت او ښه فکر کول کافي نه دي، بايد چې ټولو ښو نيتونو ته د عمل جامه ورواغوستل شي. او خلک يوازې په خبرو اترو نه قانع کېږي او د انسان په عمل باندې قضاوت کوي.

د حيرانتيا ځای دی: هغه هېواد دوست او نيمه انقلابي شاه چې د دوهم مشروطيت د انډيوالانو په همکاری په تخت کېناست او هېواد ته د خدمت اراده يې درلوده، په هغه اساس قانون کې چې ده په خپله وضع او لاسليک کړی و، لومړی يې خپل ځان غير مسوول وګاڼه، وروسته له هغې څخه يې صدراعظم ونه ټاکه، او د هېواد ټولې اجراشوې چارې يې د خپلو ټاکل شوو وزيرانو پواسطه په لاس کې ونېولې، او که کوم چا به يې په وزير ګوت نيونه وکړه، ده به يې

Library

په خپله ننته او دفاع کوله، او غیر مسوول شاه به په خپله د نورو د اعمالو مسوول او جوابده کېده!

مثلا: د پغمان په لویه جرګه کې په ۱۳۰۳ش کال کې هغه وخت چې هغه د مامورینو د بدې وضعي او ناوړه عمل له لاسه د پکتیا په سیمه د اړو دوړ د اورلمبي بلې وي، مولوي عبدالواسع (د لومړي مشروطیت د رجالو څخه یو تن چې یادونه یې پخوا تېره شوه) د وخت د پوهنې د وزیر (سردار فیض محمدزکریا) او د کورنیو چارو د وزیر د فعالیت او دقت د نشتوالي یادونه وکړه، مخکې له دېنه چې وزیران د هغه په ځواب کې اعتراض او د خپل ځان په پاکوالي پیل وکړي، غیر مسوول شاه نوموړي اعتراض کوونکی ته چې په رسمي چارو کې د یوه وزیر په بې کفایتی خبرې کړې وی ځواب ورکړ، چې شخص داعیه یې د دې ډول ګوت نیوني علت وباله [82]، په داسې حال کې چې دغه عمومي شکایتونه د اداري فساد څخه راټوکېدلي و.

څرنګه چې په خپله شاه ته د ښه نظر درلودونکی، مطیع او فرمان برداره خلکو او د دربار ځینو پاک لمنو اشخاصو دغه راز خبرې او اعمال چې د مشروطیت د اصولو منافي او د وینا او عمل ترمنځ د فاصلې او تناقض درلودونکی و. د سر په سترګو لېدلی او ورځ په ورځ د هېواد اداري حالت د طبعي مجرا څخه د فساد، ناسموالی او ګډوډۍ خواته روان و چې په پایله کې یې د مالیه ورکونکو کروندګرو او کار کوونکو ډلو، کړاو او ازار زیاتوه، نو په دې خاطر د عوامو د طبقو نیک نظر او د همکارۍ روحیه د حاکمي طبقې سره په کرکې او انزجار سره تبدیلیدله، ترڅو چې د دربار یانو د ناوړه

[82] رویداد لویه جرګه پغمان ۱۳۰۳ش ، ۱۳۴ مخ.

عمل په پایله کې هغه خیر غوښتونکی شاه هم د فساد په دغه چټل ځای کې ورښکته شو، او د ابد لپاره د خپلې هېوادنی هوا چې د هغې سره یې مینه درلودله د تنفس څخه بې برخې شو (علیه الرحمه).

په دې وخت کې د ښکیلاک ګوډاګیانو لاس هم د اماني رژیم پرضد په پټه کارکاوه او د شاه د تکیفر لپاره یې ملا ډوله رالمسولی و او د ملکې یا نیمه بربنډ مونتاژ شوي (مصنوعي) په زرګونو عکسونه یې د ناپوه او ساده قبایلو په منځ کې ویشلي و او ترڅو چې مو سترګې خلاصولي د ټوپکو او ناریه وسلو غږونه د ننګرهار د شینوارو د قبایلو او د کابل د شمالي سیمو څخه تر غوږ راورسېدل، او زیار ایستونکو کروندګرو له کلیو څخه په شورش لاس پورې کړ، چې په خپله د دولت کارمندانو د هغې اساس جوړاوه او بهرنیو لاسونو هم د هغه اور د ښه بل ساتلو لپاره ډېر لرګي او د سون مواد ور برابرول.

په دې ځای کې بې مناسبته نده چې د هغو خبرو اترو څخه یادونه وشي کوم چې د دوهم مشروطیت د کېڼ لاسو ګوت نیونکو ځینو ځوانانو تر منځ د هغه ملګرو سره چې د واګې په لاس کې نیولو څخه وروسته ترسره کېدې او دغه د دواګې په لاس کې درلودونکی ډله یې د اماني رژیم د نه پاینبت او خرابوالي مسووله ګڼله.

ښه مې په یاد دې چې د ۱۳۰۶ش کال په پسرلي کې د کندهار د ښار د لودینانو په کوڅه د عبدالرحمن لودین په کورنۍ یوه ورځ د ده او د تاج محمد بلوڅ تر منځ د دوستی او ملګرتیا خبرې اترې ونښتې، چې دواړه د دوهم مشروطیت د غورځنګ ملګري او هم یې

Library

يو له بل سره خپلوي درلوده (د لودين خور د بلوڅ د ځوی مېرمن وه) .

لودين خپل ملګری ته په ځانګړی نرمه لهجه ويل : " دا تاسو وي چې ځوان نيک غوښتونکی شاه مو چې د خپل پلار سره ډېر توپير لرې بي لارې کړ او د هغه د خپل سر يو مخنيوی نه کوي! اخېر مونږ خو د مشروطيت لپاره او د مشروطيت په نوم قربانۍ ورکړي او په پايله کې مو يو مطلق ديکتاتور رامنځ ته کړ، تاسو اوس حکمران شوي! او هغه بل چې فراشباش و وزير او سفېر شو او د يوه کوچنۍ ټولګي مشر د بهرنيو چارو وزير او د جرمني وزير شو! ايا زمونږ هلې ځلې او قربانياني د همدې چوکيو لپاره وي؟ اخير مشروطيت چېرې دي؟ يو تن ناخبره ځوان مو راوست او د هېواد د مادي او مصنوي ټولو چارو مطلقي واګي مو د هغه په لاس ورکړي! هغه اګر چې ښه نيت لرې او خپل هېواد د تخلص او علاقمندی، لاکن بيا هم انسان او جايزالخطادي. مشروطيت دادې چې هغه مسوول صدراعظم خلکو ته وروپېژني، او د خلکو د استازو منتخبه شو را جوړه کړې او په خپله دی غير مسوول وې، ترڅو چې خلک مسوول صدراعظم او د ده کابينه د خپلو ټولو شکاياتو د جواب ورکوونکی په توګه وپېژني..."

لودين زياتوله: " زه د دې رژيم سره چې د غرضناکو او ناپوهو کسانو د يوې ډلې د ناجايزو اعمالو په سبب د نابودی سره مخامخ دی د هغو ژمنو په سبب چې په ګوند کې مې درلودي همکارې وکړه او دا مطلب مې د شاه او د هغه د درباريانو غوږوته ورساوه، څرنګه چې وايې نه اوريده، کابل مې هم ترک کړ او اوس د کندهار په يوه نوم ورکې کوڅه کې په خپل پلرنۍ کور کې ناست يم، لاکن تاسو چې نن

ورځ د پادشاه او د هغه د درباريانو سره اړيکې لرې ځما له خوا هغه ته ووايې چې:

ګر اين مکتب است و اين ملا
کار طفلان را خراب می بينم

په ډېر نزدې وخت کې دا رژيم له پښو لوېږي او چپه کېږې او هغه وخت به " نه تو مانی، نه او، نی فخر رازی"

دا وينا د هغه پوهه ځوان او رښتني شهيد وه چې دوه کاله وروسته مو د ده همدغه وړاندوينه د ظاهريدو په ډګر کې ولېدله، هغه رژيم د خلکو په قبر کې لوېدلې او کړيدلې او چپه شو چې د ښکيلاک دسيسه کاره لاس هم د دغه تنفر او کړاو د احساس تر شا کار کاوه.

دا د افغانستان په تاريخ کې څو واره لېدل شويدي چې په خپله شاه يا د چارو واکدار يا شهزاده نيک او خير غوښتونکی سړی وي لاکن د درباريانو، ګمارل شوو کسانو او يا دا هلې حرم او کورنۍ د بد عمل په سبب ل منځه تللی دي، د مثال په توګه سدوزی شاه زمان او امير شيرعلي خان بد پادشاهان نه و، هغوی دواړو د هېواد د ازادی او لوړتيا سره مينه درلودله او د ښکيلاک سره يې مبارزه کوله لاکن د حکومت او د دربار کارکونکو او اعمالو هغوی په ډېرو بد مرغو او تورو سرنو شتونو اخته کړل.

غازي امان الله هم مخلص ا هېواد دوسته او روڼ اندي ځوان و چې د داسې چپه شوي سرنوشت سره ملګری شولو که چېرې د شهزاده توب او مشروطه غوښتنې د وخت ملګرو دا تجريد کړي نه وې او په وزارت سفارت عياش او واک کې محوه شوي نه وی او د خلکو سره ګډ شوی وی او د کليو، کوچيانو، د کانداړانو، لښګرو او کروندګرو په ګډون يې د افغانستان د خلکو ملاتړ تر لاسه کړی وی.

Library

او د خپل حکومت تګ لاره يې د هغه څه سره برابره کړې وی چې دايې مدعې و(يعنې مشروطيت) طرح او عمل يې کړی وی نو ددغه شوم او ناوړه سرنوشت سره نه مخامخ کېده لودين چې کله په شکايت خوله خلاصوله او د وضعې د سر چپه کېدو څخه کړيده، د ځان سره يې ويل:

ديده در خون جګر زد غوطه
باد لعنت به چنين مشروطه!

دا د هغه څه ښېلګه وه چې د امانې رژيم په نيمګړتياوو او د دوهم مشروطيت د غورځنګ د لاس ته راوړنو د لمړنی اساسي قانون او د دغه ټولنې د مفکرو غړو د وينا په استناد مې وليکله، د دې کرښو ليکونکی امانې دوره د اول څخه تر پای پورې درک کړی او لېدلې ده او د دغې دورې د اشخاصو سره معاصر او د هغوی د احوالو او اقوالو ناظر وم نو د دې بحث په پای کې د يوه بې طرفه مشاهد په توګه بايد وليکم چې:

تر هغه وخته چې سياسې قدرت يې تر لاسه کړی نه و د دوهم مشروطيت مهم غړی په لومړی ليکه او نور يې په ښکتنيو ليکو کې و.

د هغوي کوښښونه مخلونه او د درناوی وړ و او د هغوي قربانيانې مشکورې دې ځکه چې د هغوي په وسيله زوړ او وروست نظام يا رژيم له منځه ولاړ او په ځای يې د نوی افغانستان بنسټ ايښودنه وشوه او د هغوي د هلو ځلو په پايله کې و چې لکه څنګه چې مې مخکې وويل د نوی ژوند لس مبداوی تر لاسه شوې. او يا هغه پيل و چې د افغانستان په تاريخ کې د هيرو لوړندې، او د امانې دورې لس کاله د دې هېواد د تاريخ نيک او نيک مرغه وختونه شمېرل

کېږي، چې د هغه د بدو او ناوړو عواقبو مسوول بهرنې او کورنې مغرض عوامل دي.

ولي په خپله خدای بخښلي شاه د دې هېواد ازادی بخښونکی غازي امان الله خان (عليه الرحمه) هم د افغانستان يو خير غوښتونکی، نيک زړی او مخلص ځوان و، چې د خپل هيواد او خلکو سره يې مينه درلوده چې د نوموړو لسو مبداو په لاس ته راوړلو او بنسټ ايښودلو کې د هغه پاملرنه او هلې ځلې شاملې وي، نو په دې خاطر د افغانستان تاريخ به هغه په نيک نامه سره يادکړی . او نوی نسل بايد د هغه د عمل په درناوې وپوهېږي او هميشه يې نوم په نيکي سره ياد کړی ځکه چې نيک اعمال يې پر سهوو زياتېده، د دې کرښو د ليکونکی د لېدنو او کتنو څخه دي:

د ۱۳۰۸ش کال د پسرلي لښکر کشيو کې چې د کندهار څخه د غزني په لور و په خپله امان الله خان د کندهاری او هزاروو د لس زره کسيز لښکر مشري په غاړه درلوده د دې لپاره چې خلکو شاه ته اخلاص درلوده او کوښښ يې کاوه چې هغه بېرته د پادشاهي په تخت کښينوی، لاکن کله چې د مقر او غزني په منځ کې يو شمېر مشکوک عناصر د انګريز د پولټيکل د اسنادو سره يو ځای ونيول شول او ثابته شوه چې په دې اړو دوړ کې د کورنی يو شمېر روحاني ډوله کسانو لاس شته او غواړي چې د قبيلوي (دراني او غلجي) اختلاف څخه کاراخلي او د فساد د دغه اور د تازه ساتلو لپاره يې شل تنه فرهي کسافان (دراني) سپاره يې د غلجيو په سيمه کې ووژل او مړی يې دوه نيمه کړل او بيا يې د تلفون په کړو شوو ستنو کې و ځړول او په کاغذ کې يې په اخوندی خط ورسره داسې وليکل:

" دا د شاه او درانيانو لپاره د غلجي قومونو ميلمستيا ده !" .

خدای بخښلی امان الله خان چې دغه ډېره بده منظره ولیدله کندهاریان یې په خپل شاوخوا راټول کړل او ورته ویې ویل: " اوس ثابته شوه چې پردی دشمنان غواړي چې زموږ د قبایلو ترمنځ فساد او جګړه واچوي، تر څو موږ په خپله یو بل سره ووژنو او د دغه ناجایزه عمل سبب به هم زه وم چې ځما د تخت و تاج د ببرته لاس ته راوړلو لپاره به وژني او ویني وبهېږي.

نو ای ځما ګرانو خلکو! تاسو په پوره ډاډ سره پوهه شي چې زه د کورنۍ او قبیلوي جګړي دغه زړه بګنونکی منظري قبلولی نشم او نه غواړم چې ځما د تاج او تخت د ببرته ګټلو لپاره تاسو په دغسې کار لاس پوري کړي!

نو باید ستاسو له منځه ځخه ولاړ شم، ترڅو زه د دغه شان وژني او ویني بهوني موجب نه اوسم.

تاسو ځما ګران ملت ژوندی اوسې افغانستان به د تل لپاره پاتې وي،لاکن د دې ناوړي هنګامې دایمې مسوولیت او مخ توري به ځما په نوم ثبت شي. په داسې حال کې چې ما د پاچاهي په لومړۍ ورځ ژمنه کړی وه، چې د ازادۍ د ساتلو، او د هېواد د تمامیت او ستاسو د نیک مرغۍ او یووالۍ او د افغانستان د ټولو خلکو لپاره به کار کوم.

وګوری! د تاریخ په تېرو دورو کې زموږ د خلکو د بد مرغۍ علت داو چې شهزاده ګانو به د شاهي مقام د لاس ته راوړلو لپاره د یوه بل سره جګړي کولي، او ستاسو په منځ کې یې خلک یو د بل سره په جګړو، ذښمنیو او قبیلوي شخړو کې ښکیلول. ما غوښتل چې ځما شاهي دوره دغه راز نه وی او په ځای د دې چې خلک یو د بل

Library

سره جګړو ته راوبولم باید د افغانستان د ټولو خلکو د یووالی، دوستی او ورورۍ غږ کوونکی اوسم.

کله چې اوس ګورم چې تاسې په کورنی قبیلوي جګړي سره اخته کېږي، اوس زه غواړم چې میدان د ځینو موافقو او مخالفو په ګډون د افغانستان خلکو ته ور کړم، تاسو یو د بل سره جوړ راشئ، زه د خپل تخت د ببرته لاس ته راوړلو لپاره د کورنۍ جګړي مسوولیت پرغاړه اخستلی نشم. ځما یو تربور پاړه چینار ته رسېدلی او بل روحاني ورور مې دلته ناست دي او د کورنۍ جګړي اوربلوی، لاکن زه د دې کار سړی نه یم؟ او تاسو ته ځما سپارښتنه داده چې:

یو له بله سره یو ځای شي. اتفاق وکړئ! او خپله ازادۍ وساتئ! او خپل هېواد بهرنیو دښمنانو ته مه ورپرېږدئ! زه ستاسو یو غړی یم که چېرې تاسو نیکمرغه یاست، دا به زه عینا نیکرغه او خوښ اوسم. لاکن که چېرې همداسې په وینو او خاورو کې لیت پیت اوسې دا به ځما د همیشنی خواشینۍ او بدمرغی لپاره سبب وي:

جنګ تو صلح، صلح تو جنګ است
من به قربانت اینچه نیرنګ است؟
میروم تا تو نشنوی نامم
اګر نام من، ترا ننګ است!

خیر غوښتونکی، حساس او نیک زړی پادشاه د واقف لاهوری دغه دوه بیته په سوی زړه اوښکي بهدونکی حالت او په نیولی اواز سره وویل او بیائې وویل : فی امان الله!...

داوه ددوهم مشروطیت د پای غم لړلي داستان، چې د افغانستان رنځیدلی ملت دغه راز مرغه هنګامې ډېري لیدلي دي، رجال او خیر غوښتونکي پادشاهان له منځه تللي او په کلونو دا خلک په

خاورو او وینو کې لیت پیت شویدي.... د ترقي او پرمختیا څخه پاتې شویدي. او په ټولنیز بهیر کې ئې نه جبرانونکي تاوانونه زغملي دي... لیدلي دي. او هغه بد مرغی چې لیدلي ئې دي...

لاکن ددي ټولو کورنیو او بهرنیو ورانوونکو جریانونو سره سره خپل ملي هویت او استقلال ئې ساتلي دي، او دملي ژوند د ادامې لپاره ئې هلې ځلې کړیدي. هو!

تپش میکند زنده تر زندگی را
تپش میدهد بال و پر زندگی را

۷

نتیجه یا (پایله)

اوس نو ددي داستان د لوستلو څخه وروسته چې د مشروطه غوښتني حرکت څنګه منځ ته راغي؟ او په کوم وخت او چیرته وروزل شو؟ او دهغي اغیزناک عوامل کوم وو؟ نو د ویونکي یا لوستونکي په ذهن کې به دا پوښتنه پیدا شي، چې ددي حرکت هویت او اصلیت څه وو؟ ایا هغه د ۱۸_۱۹ پیړي د افغانستان د سدوزایي او بارکزایي شهزادګانو د جګړو پشان د واک د پلاس راوړلو لپاره یو حرکت نشو ګڼلای؟

د دې غورځنګ منځ ته راوړونکی، چې د ښکېلاک لاندې کارګران او بزګران نه و، نو څرنګه چې یې پدغه نیمه انقلابي حرکت لاس پورې کړ؟ چې په پایله کې یې یو پورتم استبدادي شاهي رژیم

Library

رانسکور او د هغه په ځای یو بل مطلقه سلطنت له روڼ اندو څخه په پښو ودراوه؟

د دې پوښتنو ځواب د افغانستان د ټولنیزې وضعې د مطالعې پر بنسټ داسې توضیح کېږي: د افغانستان د مشروطه غوښتونکو په مبارزه کې لږو روڼ اندو چې د پورته یا منځنی طبقو څخه و لاس درلوده، او دغه هلې ځلې یوه نیمه انقلابي مبارزه وه چې زموږ د عامو خلکو د ځورېدلو طبقو د روح څخه یې سرچینه اخیستله، تر دې چې د دې دلې مخکښان د ځورېدلو بزګرانو او زیار ایستونکو خلکو په ځای د منځنی طبقې بروکراتان، بورژواي رادیکاران حتّی تر دې چې شهزاده ګان او درباري متنعم کارمندان هم پکې وو او همدلته ده چې د تاریخ د یوه څېړونکي د خبرې څخه یادونه باید وکړو چې ویلي یې وو:

" د انقلابي غورځنګونو لپاره دا لازمه نده چې په معنی کې باید حتمي پروستاریالي عناصر موجود وي او یا دې د هغوی مرام په جمهوري غوښتنې او دموکراسی باندې ولاړ وي، د افغانستان امیر (مطلب د امان الله خان څخه دی) او د هغه همکارانو د سلطنت د لاس ته راوړلو لپاره خپله مبارزه پرمخ وړې ده، لاکن د دې لپاره چې دغه مبارزه د امپر یالسم د راپرځولو او د هغه د قوي تجزیې لپاره وه، د انقلابي نظره دا هم یو ګټور عیني پیکار دی..."

(مسایل لیننزم ۹۰ د مسکو چاپ ۱۹۴۹م)

د افغان مشروطه غوښتونکو غورځنګ چې د امپر یالسم په ماتې او د ټوټې، ټوټې شوی، ربړګالونکي او زیار ایستونکي ملت د ازادی سبب شو، باید د اسیا د بېدارۍ مهمه برخه او د هندوستان او

Library

پاکستان د ازادۍ لپاره سریزه وشمېرل شي، ځکه د هندوستان د نظر د خاوندانو د یوه مفکر په وینا چې په هغه وخت کې داسې ویل:

اسیا یک پیکر اب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
اقبال

که چېرې پدې جغرافیایي مرکز او د زړې اسیا په زړه کې حرکت نه وای شاید د ختیځ په هېوادونو د ازادۍ کاروان په دومره چټکۍ سره منزل مقصود ته نه وای رسېدلی.

پدې ځای کې دا ټکي باید هېر نکړو، چې د مستمد افغانستان د خلکو د ملي هویت ټینګتیا او ملي روحیه د هر راز تکاملي او انقلابي بدلون د منځ ته راتللو لپاره نامتوازنه وه او د دې سیمې جغرافیایي موقعیت هم د هر ډول غورځنګ او مترقي حرکت د قبلولو متضمن دی تر هغه ځایه چې د مشروطیت مترقي او نیمه انقلابي غورځنګ هم د داسې کسانو پواسطه رامنځ ته شو چې په هغې کې د شاهزاده څخه تر روڼ اندې بورژوازې طبقې پورې لاس درلودی دی.

تر هغه ځایه چې د افغانستان د تاریخ د مطالعې څخه تر اوسه کېږي: که چېرې د یوه مترقي یا ارتجاعي حرکت په منځ ته راوړلو کې طبقاتي ګټې موجودې وي، هغه حرکت هم تر هغه وخته پورې دوام کوي ترڅو چې د هماغې طبقې د ګټو لپاره متضمین وي.

که چېرې موږ د اماني رژیم ړنګېدل وروسته له څو کاله وپلټو، د هغو عواملو ترڅنګ چې پدې کتاب کې ترې یادونه وشوه، یو اساسي علت به هم ووینو، چې د هغې په رامنځ ته کېدو کې کړېدلې او محرومې طبقې مستقیماً ونډه نه درلوده، د هغې پایلې سره لدې

چې ګټورې وې خو د خلکو د دې ډلې لپاره جالبې، د درک او لمس وړ نه وې.

هغو کسانو چې د روڼ اندي عالي بورژوازي او منځنۍ طبقې څخه د دې حرکت په منځ ته راوړلو کې د خپلو طبقاتي ګټو پر بنسټ ونډه درلوده، او په افغاني ټولنه کې خالص لږکي و هغه وخت چې قدرت ته ورسېدلې او د خپلو هلو ځلو او عمل په پایله کې د هېواد لوړې چوکۍ تر لاسه کړې او هغه یې خپل وروستی مقصد او هدف وباله او نور د هېواد او خلکو په فکر کې نشول، او د چوکۍ او مقام په کوچنۍ کړۍ کې د خلکو څخه لیرې شول او د عمل میدان یې هغه چاته پرېښوده چې د خپل ځان، قومونو او نورو په دوی پورې تړلو کسانو لپاره چې د لوړې او منځنۍ طبقې څخه و د ډېرو مادي ګټو په راټولولو بوخت و، چې په پایله یا نتیجه کې یې عامه محرومیت رامنځ ته کېده، په حقیقت کې د افغاني ټولنې طبقاتي جوړښت د اروپایي هېوادونو طبقاتي تشکیلات د تاریخي سوابقو پشان و او دلته تر اوسه د اقتصادي او ټولنیز پلوه د طبقاتو د تجزیې او جلا والي لا املونه منځ ته راغلي نه وو، نو پدې خاطر زیار ایستونکې طبقه د ځانګړو روحي او اقتصادي فعالیتو سره چې هغه د نورو طبقاتو څخه جلا کړي رامنځ ته شوې نه وو، هغوی د ټول محرومیت سره د داسې یو حالت احساس نه کاوه او جبري او قوي فیودالیزم جوړ شوی ه و.

د دې لپاره چې په اماني رژیم کې نه استسمار شوو طبقو او نه استحصال شوې ډلې د ځانګړې طبقاتي شعور درلودونکې وې، نو پدې خاطر هېڅ یوې ډلې خپلې ګټې په هغه رژیم پورې تړلې نه ګڼلې او د بې تفاوتی او بې تعلقی په حالت کې و او یوازې د

Library

مامورينو نيمه روڼ اندې طبقې که پدغه رژيم پورې څه تعلق درلوده هغه هم د ډېر لږ اقليت څخه زيات نه و يعنې په دغه حساب د ټولنې د لسو يا شلو زرو څخه زيات نه و.

د دې لپاره چې حکومتونه په بل پسې تالانګر او د چيښونکو او ګټه تر لاسه کوونکو کارمندانو څخه مرکب و نو پدې خاطر همېشه که د يو پېژندل شوي او ازمويل شوي تالانګر په مقابل کې که د همغه طبقې څخه نوې مدعې رامنځ ته شوې خلکو د خپل وسې خلاصون لپاره د زاړه تالانګر د ستم له لاسه هغه ته هرکلی ويلی دی، لاکن د کار په پيل کولو او د لومړي امتحان په ورکولو سره څرنګه چې د ټولنې استسمار او فکر په سيستم کې بدلون رامنځ ته شوی نه و او نوو کارمندانو د پخوانيو په پرتله څو ځله بد او خراب اعمال ترسره کړي و نو خلکو به ويل:

تو از چنګال ګر ګم در ربودی!

چو ديدم عاقبت ګر ګم تو بودی!

نو پدې خاطر د حمکرانانو په مقابل د همېش لپاره يو عمومي نفرت موجود و که چېرې د هېواد د کوم کورنی يا بهرنی لاس غوښتلی وي چې دغه ناراضه او استثمار شوي خلک د حاکمی دستګاه په مقابل کې استعمال کړي پدې کار کې هېڅ راز ستونزې نه وې، ځکه هر حکومت د خپل عمل او ازموينې په ورکولو سره اکثريت خلک له ځانه خفه کړي او جلا کړي وو او که فرضاً پدغه دستګاه کې يو څو تنه نېکو کاره او مخلص خلک هم وو، هغوی هم د دغه اکثريک استفاده کارمندانو په وجه په خلکو کې منفور و.

د افغانستان د خلکو ټولنيز خصايص او د صفاتو تجزيه او افضايي ټولنيز ژوند د دې ټولنې د هويت پر بنسټ ډېرو باريکو پلټنو ته

اړتيا لري، د تاريخ، جغرافيا، اقتصاد، نژاد، ژبې، عقيدو او د چکسوالو، ښاري او د اواره کوچيانو د قبايلو د ټولنيزو مسعرقفونو او د روحي مسلکونو پاتې شونې لکه: مذهبونه، صوفيانه افکار او طريقې دي، چې د نوي صنعتي مدنيت د اغېزو سره يو ځای بايد پکې څېړنې او پلټنې وشي.

او دا په خپله ډېر اوږده او پراخه مبحثونه دي چې د افغانستان په څو رژه کلن تاريخ کې چې د فرهنګونو او مدنيتونو د تلو راتلو لار وه د علمي او عيني څېړنو لاندې نيول کېږي، او هغه وخت کولی شو چې د دقيقو مطالعاتو په رڼا کې د دې جامع الخصايصو درلودونکه خلکو د هغه ور کړن لاره (خط مش) وټاکو، چې دا علمي کار د تاريخي، اقتصادي، ټولنيز، او د نوي او زاړه فکري او فرهنګي ابعادو درلودونکی دی، او د مشکلترينو او دقيق ترينو ټولنيزو مسايلو څخه دی ځکه چې د طبيعي علومو پشان د رياضي د مثبتو فارمونو لاندې نه راځي او د هغې کليات د مکان او زمانې د نسبي ابعادو سره بدلون مومي او د هغې احکام سل په سلو کې په ټولو محيطونو کې يو شان او هم غږيز او د تکامل موقفونه پدې ټولنه کې نامتوزانه وي و سر تر سره د يوې خالصې طبقاتي ټولنې د ژوند په دساتيرو برابر ندی او له همدې کبله دی چې د دې هېواد زياتره پخواني حکومتونه د اکثريت خلکو په وړاندې نامطلوبه وه، ځکه چې د دغه نامتوازنه ټولنې د افرادو د آنې ګټو سره يې مطابقت نه درلوده.

نامتوازنه ورته پدې خاطر وايو چې يو کوچنی اقليت په يوه ټاکلې زمانه کې د فيوډال تر عنوان راغلی، لاکن د قوي او متشکل قيوداليزم د خصلتونو درلودنکی نه و، ښاري بورژوازي هم د ټولو

Library

ټولنيزو مميزاتو سره يو ځای رامنځ ته شوې نه وه او کليوالو بزګرانو هم د متشکله کارګر د طبقې ټولنيز خصلت نه درلوده، او اواره کوچيان د ټولو طبقاتي شرايطو څخه محروم و.

که چېرې د دغه عدم توازن او د احوالو د اختلاق او د طبقاتي شرايطو د ګړوالي په حالت کې که چېرې فعال خير خواه او مخلص حکومتونه هم منځ ته راغلي، د دې لپاره چې د دغو نامتوازنه طبقاتو د يوې ډلې سره يې هم تطابق نه دی کړی د اکثريت خلکو د ملاتړ څخه محروم پاتې او تجريد شويدي.

د دې لپاره چې د افغانستان د جغرافيا د پېښېدو ځای هم ډېر حساس او مهم و او داسې غرنې دي چې د دوه مدنيتونو او د ايران او هند د دوه ډوله فکرونو او د دريو لويو ځمکو لکه: هند، ايران او ماورالنهر تر منځ پروت دی، نو پدې خاطر همېشه کله چې جهان ګرځېدونکو او فاتحانو د ده سره سروکار پېدا شوی دی، د طبقاتو د عينې او قانوني عدم توازن د ټولنيز خصلت څخه يې ګټه اخستلې، او د بې اتفاقۍ او خانه جنګۍ په رامنځ ته کولو سره يې د دې خلکو ملي قوت کمزوری کړي او زموږ ټولنيز خصلتونه يې زمونږ په ضرر کارولي دي، چې د همدغه امير يا لسن بهرنۍ ايادی څخه په عين شکايت کې بايد د ځانه سره ووايو چې:

اتش بدو دست خويش، در خرمن خويش
چو خود زده ام، چه نالم از دشمن خويش

(پای، کابل جمال مينه، د ۱۳۶۱ کال د حوت ۲۶)
(د ژباړې پای، کابل خير خانه مينه، د ۱۳۸۰ کال د سنبلې ۶)

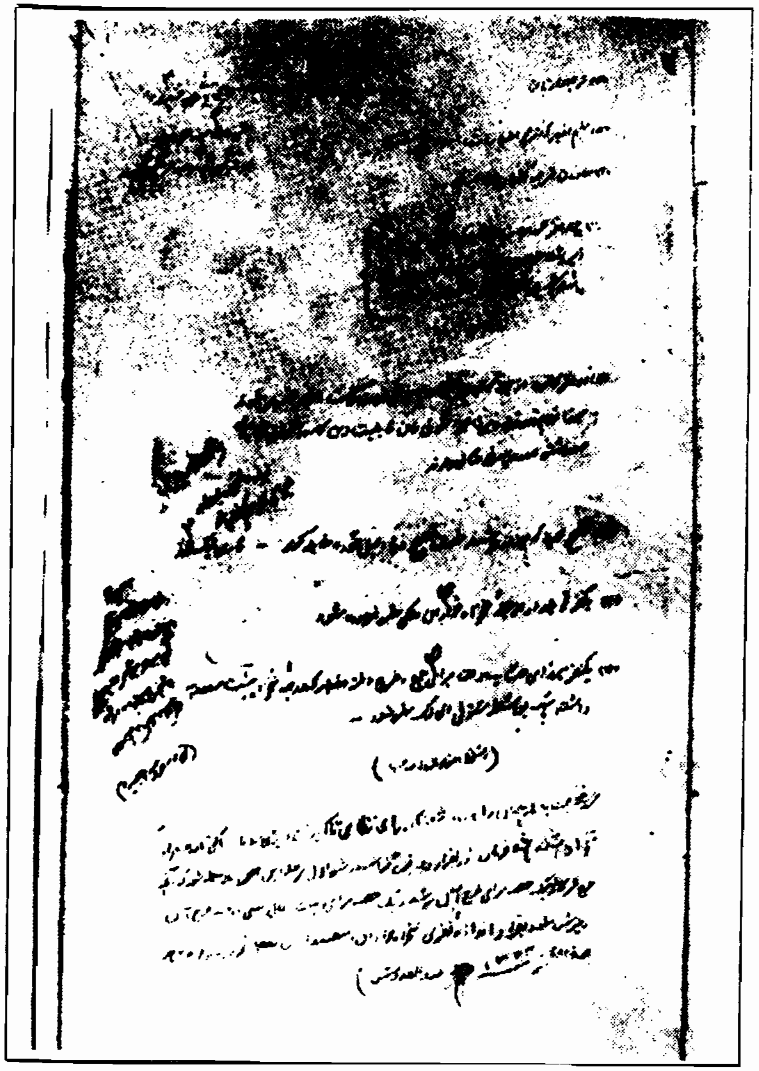

انجمن سراج الاخبار افغانستان.
د شاهي دربار لاربښووني، چې د شاه اقاسي عبد القدوس خان اعتماد الدوله په قلم کښل شوې.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library